

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

**OSMANLI-ARAP ŞAİRİ ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE ESERİ KASÎDE-İ
MÎMİYYE’NİN BEYÂN İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUSA ELMAS

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

**OSMANLI-ARAP ŞAİRİ ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE ESERİ KASÎDE-İ
MÎMİYYE’NİN BEYÂN İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

MUSA ELMAS

Danışman: PROF. DR. HALİL İBRAHİM KAÇAR

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı
TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MUSA ELMAS'ın OSMANLI-ARAP ŞAİRİ
ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE ESERİ KASÎDE-İ MÎMİYYE'NİN BEYÂN
İLMÎ AÇISINDAN TAHLİLİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 5.07.2017 tarih
ve 2017-15/22 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans
Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..07...../.....07/.....2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. HALİL İBRAHİM KAÇAR	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. İSMAİL DURMUŞ	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. ALİ BENLİ	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Musa Elmas
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: Arap Dili ve Belagati
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2017
Anahtar Kelimeler	: Ebussuud, Beyân, Arap, Osmanlı, Kaside

ÖZET

OSMANLI-ARAP ŞAİRİ ŞEYHÜLİSLÂM EBUSSUÛD EFENDİ VE ESERİ KASÎDE-İ MÎMİYYE’NİN BEYÂN İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Arap Dili ve Edebiyatı, İslam dininin zuhuru ve yayılması ile paralel olarak gelişmiş ve farklı coğrafyalara taşınmış, tarihsel gelişim süreci içinde farklı değişim ve dönüşümler yaşamıştır. On beşinci yüzyılın başlarından itibaren İslam dünyasının tartışmasız tek siyasi otoritesi olan Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Suriye, Mısır, Filistin ve Hicaz’ın fethi ile Arap dili ve edebiyatı için yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmiştir. Özellikle modern dönemde Arap edebiyatı tarihçilerinin çoğunun bu dönemi inhitat, yani bir çöküş dönemi olarak adlandırmalarına karşın Osmanlı dönemi Arap edebiyatı, iddia edilen aksine kendisine has karakteristik özellikleri haiz mümbit bir dönem geçirmiştir. İmparatorluğun her anlamda en parlak devrini ifade eden Kanuni Sultan Süleyman dönemi Arapça şiirleri bu durumun örnekliğini yansıtmaktadır. Dönemim şeyhülislamı Ebussuud Efendi, yazdığı Arapça kasidelerle edebi değeri, neredeyse kadim Arap şairlerle müsavî eserler meydana getirmiştir. Bu eserlerin en önemlilerinden biri olan Kasîdei Mîmiyye içerdiği, meramı ifadede en etkili yolları ihtivâ eden beyan ilmi unsurları ile öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Ebussuud Efendi’nin eseri Kasîdei Mîmiyye beyan ilminin unsurları olan teşbih, mecaz, istiare ve kinaye kullanımı açısından incelenmiş ve bu bağlamda edebi değeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Musa Elmas
Field : Basic İslam Sciences
Programme : Arabic Language and Rethorics
Supervisor : Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar
Degree Awarded and Date : Master – June 2017
Keywords : Ebussuud, Beyân, Arap, Ottoman, Qasidah

ABSTRACT

OTTOMAN-ARABIC POET SHEIKH AL-ISLAM EBUSSUÛD EFENDİ AND HIS WORK KASİDE-İ MÎMİYYE'S ANALYSIS IN THE LIGHT OF ILM AL-BAYÂN

The Arabic Language and Literature developed in parallel with the prospect, spread of Islamic religion, moved into different geographical areas, and underwent different changes and transformations in the historical development process. From the beginning of the fifteenth century, the Ottoman Empire, the sole political authority of the Islamic world, underscored the beginning of a new era for Arabic language and literature, especially with the conquest of Syria, Egypt, Palestine and Hijaz. Especially in the modern period, although most of the Arabic literary historians call this period an inhabitant, a period of collapse, the Arabic literature of the Ottoman period, unlike the alleged one, has had a productive period of its own characteristics. The Arabic poetry of Kanuni Sultan Süleyman period, which expresses the most brilliant period of the Empire in every sense, reflects the example of this situation. Ebussuud Efendi, the Sheikh ul-Islam of the period, brought the literary value to a place with almost as equal to ancient Arabic literary through odes he wrote. One of the most important of these works, Kasîdei Mîmîye, comes to the forefront with Ilm al-bayan (the art or science of eloquence) science elements, which contain the most effective ways of expression. In this work, the work of Ebussuud Efendi was examined in terms of the use of similitude, metaphor, figurative speech and allegory, which are the elements of the rhetoric science and in this context the literary value was tried to be revealed.

ÖNSÖZ

Dil, insanların iletişimde her zaman için en öncelikli araç olma özelliğini korumuştur. Hayatı boyunca farklı merhale, süreç ve badireler yaşayan insanoğlunun dili de yaşanan olayın yapısına göre şekillenmiş ve buna göre kullanılmıştır. Yaşanan bu süreçler kültür ve medeniyetleri, bu kültür ve medeniyetler de bünyelerinde edebiyatı meydana getirmiştir. Arap dili ve edebiyatı da İslâm'ın yayılmasıyla birlikte Kur'ân dili olması hasebiyle baskın dil olarak geniş coğrafyalara ulaşmış ve Arap olmayan insanların diliyle ürün vermiştir.

Klasik dünyada İslâm'ın sancaktarlığını yapan son imparatorluk olan Osmanlı Devleti, altı yüzyıl boyunca Arapça'yı ilim dili olarak kullanmış ve Arap olmasalar da bu dilde şiirler yazmışlardır. Bu araştırmada Osmanlı döneminin sembol isimlerinden Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin meşhur eseri Kasîde-i Mîmiyye ele alınmış ve teşbih, mecaz, istiare ve kinaye sanatlarını ihtiva eden beyân ilmi açısından bir tahlile tabi tutulmuştur. Bununla, Osmanlı döneminde yazılmış Arapça bir kasidenin hem tanıtılması hem de edebi değerinin ortaya konması hedeflenmiştir.

Lisans ve yüksek lisans hayatım boyunca kendilerinden istifade ettiğim, başta danışmanım Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar'a ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma, sağlamış oldukları madd-manevi imkânlar sebebiyle İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yönetimine ve bu noktada fahri danışmanlığımı üstlenen Yrd. Doç. Dr. Ali Benli'ye, yetişmemede emeği geçen bütün şahıs ve kurumlara ve bu süreçlerde beni motive eden, ihmalkârlıklarına katlanan değerli ailem ve kıymetli eşime yürekten teşekkür ediyorum.

Musa Elmas

Üsküdar, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... i

KISALTMALAR..... vi

GİRİŞ

KONU VE YÖNTEM

I. TEZİN KONUSU 2

II. TEZİN YÖNTEMİ 3

III. TEZİN PLANI 3

IV. TEZİN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR 4

BİRİNCİ BÖLÜM

EBUSSUÛD EFENDİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. EBUSSUUD EFENDİ 6

A. Hayatı 6

B. Edebi Yönü 11

C. Eserleri 17

1. Tefsir 17

2. Fıkıh 18

3. Kelam 19

4. Tasavvuf 19

5. Dil ve Edebiyat 20

II. YAŞADIĞI DÖNEM 20

İKİNCİ BÖLÜM

KASÎDE-İ MÎMİYYE VE BEYÂN İLMÎ AÇISINDAN TAHLİLİ

I. ŞEKİL 25

A. Nüshalar 25

B. Metin ve Tercüme 25

C. Ölçü ve Kafiye.....	51
1. Ölçü.....	51
2. Kâfiye.....	52
D. Bölümler	53
II. MUHTEVA.....	54
A. Konu ve Tema	54
III. LİTERATÜR.....	55
A.Şerh ve Nazireler	55
B.Akademik Çalışmalar	55
IV. BEYÂN İLMİ	57
A. Teşbih	57
1. Teşbihin Kısımları	59
1.1. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihe Göre.....	59
1.1.1. Teşbih-i Mefrûk	59
1.1.2. Teşbih-i Cem'	60
1.1.3. Teşbih-i Belîğ.....	61
1.1.4. Teşbih-i Zımnî	62
1.2. Benzeme Yönüne Göre.....	63
1.2.1. Teşbih-i Mufassal	63
1.2.2. Teşbih-i Mücmel.....	64
1.2.3. Teşbih-i Temsilî	65
1.3. Edata Göre	66
1.3.1. Teşbih-i Mürsel	66
1.3.2. Teşbih-i Mükked	68
B. Hakikat ve Mecâz	69
1. Hakikat.....	69
1.1. Lugavî Hakikat.....	69

1.2. Şer’i Hakikat.....	69
1.3. Istilâhî Hakikat.....	69
1.4. Örfî Hakikat.....	69
2. Mecaz.....	70
2.1. Mecaz-ı Aklî.....	70
2.1.1. Sebebiyyet	70
2.1.2. Mef’ûliyyet	71
2.1.4. Zarfiyyet.....	72
2.1.5. Masdariyyet	73
2.2. Mecâz-ı Lugavî	73
2.2.1. İstiâre.....	74
2.2.2. Mecâz-ı Mürsel.....	74
2.2.2.1. Cüziyyet.....	74
2.2.2.2. Müsebbebiyyet.....	75
2.2.2.3. Mahalliyyet	75
2.2.2.4. Hâliyyet	76
C. İstiare	76
1. İstiare-i Tasrihiyye – İstiare-i Mekniyye (Açık İstiare – Kapalı İstiare).....	77
1.1. İstiare-i Tasrihiyye (Açık İstiare).....	77
1.2. İstiare-i Mekniyye (Kapalı İstiare)	78
2. İstiare-i Mutlaka - İstiare-i Muraşşaha - İstiare-i Mücerrede.....	79
2.1. İstiare-i Mutlaka.....	79
2.2. İstiare-i Muraşşaha	80
2.3. İstiare-i Mücerrede.....	80
3. İstiare-i Asliyye – İstiare-i Tebeiyye	81
4. İstiare-i Temsili (Mürekkap İstiare)	81
D. Kinaye.....	82

1. Kinayenin Kısımları.....	83
1.1. Sıfattan Kinaye	83
1.2. Nispetten Kinaye	84
2. Kinayenin Türleri.....	84
2.1. Tariz.....	84
2.2. Telvih	85
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	87
EKLER.....	90
EK 1:.....	91
KASÎDE-İ MÎMÎYYE’NİN TAHKİKİLİ METNİ.....	91
1. Kasîde’nin Konusu	91
2. Nüshalar	91
3. Tahkikte Kullanılan Yöntem.....	92
4. Kasidenin Tahkiki:.....	93
KAYNAKÇA	110

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.e.</i>	: Aynı eser.
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen madde
<i>a.s.</i>	: Aleyhi's-Selâm
<i>a.y.</i>	: Aynı yer
<i>b.</i>	: Bin, İbn
<i>bs.</i>	: Baskı
<i>bk.</i>	: Bakınız
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<i>haz.</i>	: Hazırlayan.
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>Ktp.</i>	: Kütüphane, kütüphanesi
<i>m.</i>	: Miladi
<i>md.</i>	: Maddesi
<i>nr.</i>	: Numara
<i>nşr</i>	: Tahkik eden, neşreden
<i>ö.</i>	: Ölümü
<i>Slm.</i>	: Süleymaniye
<i>sy.</i>	: Sayı
<i>t.y.</i>	: Tarih yok
<i>y.y.</i>	: Yayın yok
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vr.</i>	: Varak, yaprak

GİRİŞ

KONU VE YÖNTEM

I. TEZİN KONUSU

Arap dili ve edebiyatının, bünyesinde sadece Arap unsurların barınmadığı ve Arapçanın İslam ile birlikte farklı coğrafyalara yayıldığı göz önüne alındığında bu dilin farklı ırklar nezdinde temsil edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Yaklaşık on beş yüzyıldır İslam ile harmanlanarak çeşitli merhaleler kateden Arap dili ve edebiyatı, Osmanlılar döneminde de önemini aynıyle korumuş ve ilim dili olma hüviyetini sürdürmüştür. Osmanlılar, özellikle Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481) devrinde kurulan sahn-ı semân¹ medreseleri ile birlikte eğitim ve öğretimin yanı sıra edebiyat alanında da Arapçayı neredeyse anadilleri mesabesinde kullanmışlardır. Nitekim sadece Osmanlı hükümdarlarından birçoğunun Türkçe divanlarının yanında Arapça divanlarının da var olduğu bilinmektedir. Dönemin divan şairleri, ilmiye sınıfı ve entelektüel addedilen herkes Arapça şiir söylemiştir. Bunun yanında Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde, doğu seferi ile Suriye, Irak, Filistin, Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi, oralardaki edebi hareketliliğin de yakinen takip edilmesi anlamına geliyordu. Bu itibarla Arap edebiyatı Osmanlı döneminde kendine has üslup ve yaklaşımlarla varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüştür. Elbette bu dönemin, Câhiliyye, İslam ya da Hulefâ-i Râşidîn dönemleri gibi saf ve katıksız bir Arapçaya sahip edebi dönem olduğunu söylemek gerçekçi olamaz. Ancak özellikle modern dönemde konuya milliyetçi ideolojilerle yaklaşıp söz konusu dönemi bir gerileme ya da çöküş dönemi olarak da adlandırmak da en hafif ifadeyle yanlıştır.

Bu araştırmada Osmanlı İmparatorluğu'nun her açıdan zirve dönemini ifade eden Kanuni Sultan Süleyman döneminin önde gelen ilmi şahsiyetlerinden ve en uzun süre şeyhülislamlık makamında kalmış bir şair olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin eseri Kasîde-i Mîmiyye konu olarak ele alınacaktır. Eser, Arap dili ve belagatinin, ifadeyi aktarmada kullandığı en etkili unsurlar olan beyân ilmi unsurları bağlamında bir tahlile tabi tutulacaktır. Zira beyân ilmi, teşbih, mecaz, istiare ve kinayeyi kullanarak sözün muhataba en etkili tarzda aktarılmasını sağlar. Dolayısıyla bir sözün, özellikle de edebi bir metnin tahlilinde bu sözün yahut metnin beyan ilmi açısından ne derece zengin olduğuna bakılması önemlidir. Elbette beyân ilminin diğer iki esasını teşkil eden meânî ve bedîî unsurları da bir sözün edebi değeri açısından belirleyicidir. Ancak beyân ilmi sözün karşı tarafa aktarılması noktasında meânî ve

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Unan, Fahri, "Sahn-ı Semân", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, XXXV, 532-534.

bediî ilimlerinin yanında daha etkin bir konumdadır. Çünkü beyânda söz, başka bir şey ile benzeşim kurmayı, dolayısıyla hayali anlatımları ya da başka bir anlamda kullanılmayı gerektirir. Bu durum da edebi açıdan yapılmak istenenlerin başında gelir. Bu sebeplerden dolayı Ebussuud Efendi'nin eseri beyân ilmi süzgecinden geçirilecek ve böylece Osmanlı döneminde yazılmış Arapça bir kasidenin yapısı, konusu ve edebi değeri ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. TEZİN YÖNTEMİ

Bu çalışma yapılırken birbirinden farklı bir kaç aşama takip edilmiştir. Öncelikle bahse konu olan kasidenin orijinal metni yazma eser kütüphanelerinden taranmak suretiyle araştırılmıştır. Bu tespit işleminden sonra eser üzerine yapılan diğer çalışmalardan destek alınarak metin ortaya çıkarılmıştır. Kasidenin tarafımızca yapılan tahkikli metni tezin son bölümünde ekler kısmında bulunabilir. Kasidenin metnini ve yapısını anlama bağlamında kasideye yazılan ve tahkiki bulunmayan İbrahim el-Halebî'nin *el-Mensûru'l-‘Ûdî ‘alâ Manzûmi's-Su'ûdî*¹ adlı şerh, çalışmanın verdiği yan bir ürün olarak tahkik ve tahlil edilmiştir. Bu şerh ile kaside, ihtiva ettiği beyan unsurları açısından bir tasnife tabi tutulmuştur. Ebussuûd Efendi'nin hayatı, edebi yönü ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilen bölümlerde dönemin tezkire müelliflerinin verdiği bilgilerin yanında güncel çalışmalar da dikkate alınmıştır.

III. TEZİN PLANI

Tez, iki ana bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerden önce giriş kısmında araştırmanın konusu, yöntemi, planı ve literatür bilgisi hakkında bilgi verilmek suretiyle bir girizgah yapılmıştır. İlk bölümde tezin merkezindeki isim olan Ebussuûd Efendi'nin hayatı, edebi yönü ve eserleri ile müellifin yaşadığı dönem konu alınacaktır. İkinci bölümde ise tezin konusu olan eser Kasîde-i Mîmiyye'nin beyân ilmi açısından tahlili yapılacaktır. Bundan önce söz konusu esere dair şekil ve muhteva bilgileri verilecektir. Bu bölümde, eserin orijinal Arapça metni ve tercümesi verilecektir. Kasidenin tanıtımından sonra beyân ilmi, Kasîde-i

¹ Eserin yazma nüshaları için bk. el-Halebî, İbrahim, *el-Mensûru'l-‘Ûdî ‘alâ Manzûmi's-Su'ûdî*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Çelebi Abdullah nr. 384 vr. 196^b – 206^a, Esad Efendi nr. 2812 vr. 1 – 37, Hacı Mahmud Efendi nr. 2970 vr. 25^b – 40^a, Serez nr. 3922 vr. 91 – 107^a.

Mîmiyye'den örnekler eşliğinde teşbih, mecaz, istiare ve kinaye olmak üzere dört alt başlıkta ele alınacaktır.

Sonuç ve değerlendirme kısmında ise araştırmadan beklenen sonuç tahlil edilip buna göre bir değerlendirme yapılmıştır. Tezin son kısmında bulunan ekler bölümünde ise tarafımızca yapılmış olan Kasîde-i Mîmiyye'nin tahkikli metni yer alacaktır.

IV. TEZİN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR

Araştırma yapılırken tezin bölümlerine göre bir kaynak sınıflandırması yapılmıştır. İlk bölümde Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve yaşadığı dönemin anlatımı için daha çok biyografi, tarih ve tabakat kitaplarına başvurulmuştur. Bu noktada Osmanlı döneminde yazılmış şuara tezkireleri belirleyici olmuştur. Koronolojik olarak Sehi Bey ile başlanmış ve Nevîzâde Atâî'ye kadar bütün tezkire eserlerinden faydalanılmıştır. Bu tezkirelerin yanında Peçevî İbrahim Efendi ya da Şemseddin Sami gibi müelliflerden de yararlanılmıştır. Ayrıca yakın tarihte yazılmış olan İslam ansiklopedileri ile tarih kitapları da bu noktada kaynaklık teşkil etmiştir.

İkinci bölümde, eserin tanıtılması noktasında modern Arap aruz ve kafiye kitapları ile klasik Arap kasidesi hakkında genel bilgilerin verilebileceği bir ansiklopedi olan *DİA*'dan çokça yararlanılmıştır. Beyân ilmi ve bu ilmin muhtevasına dair yapılan bilgi aktarımlarında Arap dili ve edebiyatının müstakil bir ilim olma sürecinin son halkalarından biri olan ve Arap belagatına belki de son şeklini veren âlim olan Hatîb el-Kazvînî'nin *el-Îzâh fî 'ulûmi 'l-belâğa* isimli eseri ana kaynak olarak alınmıştır. Bunun yanında Ali Bulut'un Belâgat adlı eseri de çokça faydalandığımız ve beyân ilmi unsurlarını tasnif kısmında öykündüğümüz bir eser olmuştur. Yine teşbih, mecaz, kinaye ve bunların alt başlıkları hakkında bilgi verirken *DİA*'dan ilgili maddelerden yararlanılmıştır. Beyan ilmi unsurlarına verilen örneklerin büyük çoğunluğu Kasîde-i Mîmiyye'den seçilmiş olup bu noktada örneklerin uygunluğu tarafımızca belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
EBUSSUÛD EFENDİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. EBUSSUUD EFENDİ

A. Hayatı

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, farklı rivayetler olmakla birlikte, genel kabule göre 17 Sâfer 896/30 Aralık 1490 tarihinde İstanbul civarında Metris ya da Müderris¹ köyünde dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan II. Bâyezid ile şehzadelik dönemindeki yakın ilişkisinden dolayı “*hünkâr şeyhi*” olarak bilinen Bayrâmî-Şemsî şeyhi Muhyiddin Muhammed Şeyh Yavsî ise İskilip’in bir köyü olan İmâd (Direklibel)’da doğmuş bir tarikat şeyhidir. II. Bayezid (ö.918/1512) tahta çıkınca Şeyh Yavsî, İstanbul’a davet edilmiş ve kendisine bir tekke (Sivâsî Tekkesi) inşa edilmişti. Ebussuûd Efendi, Sultan II. Bayezid’in cülûsundan (1481) dokuz sene sonra doğduğuna göre doğum yerinin İstanbul olarak belirlenmesi daha doğru olmaktadır.² Ancak Baysun, Ebussuûd Efendi’nin vakfiyesinde İskilip’te dünyaya geldiğinin kayıtlı olduğunu bildirmektedir.³ Bir başka rivayete göre ise yine İstanbul’da fakat babası için yapılan tekkede doğduğu bildirilmektedir.⁴ Ebussuud Efendi’nin tam ismi Muhammed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa’dır. Nisbesi ise el-İskilîbî el-İmâdî’dır.⁵ “Ebussuûd” ise künyesidir. Fakat bu künyenin ya da lakabın kendisine neden verildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz.⁶ Ebussuûd Efendi’nin etnik kökeni de net değildir. Peçevî, Âlî ve Şemseddin Sâmî gibi müellifler, onu Kürt asıllı sayarken⁷ bazıları da vakfiyelerindeki el-İskilîbî ifadesi ve hayratlarının İskilip’te olması dolayısıyla Türk olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ebussuûd’un Ali Kuşçu’nun torunu olduğuna dair rivayetler ise onun soyunun Orta Asya’ya dayandığı ve yüksek

¹ Atâî, Nev’îzâde, *Hadâiku’l-hadâik*, I-II, İstanbul 1989, II, s. 183. ; Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu’l-a’lâm*, İstanbul 1306, I, 722.

² Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, XX, 365-371.

³ Baysun, Câvid, “Ebüssu’ûd Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1963, IV, 92-99.

⁴ İbn Bâlî, Ali, *el-‘İkdü’l-Manzûm fî Zikri Efâdili’r-Rûm Zeylû’ş-şekâiki’n-nu’maniyye fî ulemâi’d-devleti’l-Osmâniyye*, (nşr. Seyyid Muhammed Tabâtabâî Behbehânî Mansûr), Ketâbhâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Yayınları, Tahran 1389/2009, s. 118.

⁵ el-Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü’l-Behiyye fî Terâcumî’l-Hanefiyye* (nşr: Dârü’l-Kitâbu’l-İslâmiyye), Kâhire. 1324, s. 82 ; İbn Bâlî, a.g.e., s. 118.

⁶ Akgündüz, a.g.m., X, 365.

⁷ Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), I-II, Ankara 1999, I, 59; Sâmî, a.g.e., I, 722.

bir ihtimalle Türk asıllı olduğu izlenimini vermektedir.¹ Ziriklî'ye göre ise Ebussuûd Efendi, Araplaşmış bir Türk'tür.²

Ebussuûd Efendi, ilk tahsilini babasından aldı. Kendisinin aktardığına göre, babasından Seyyîd Şerîf el-Cürcânî'nin *Hâşiyetü't-Tecrîd*, *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserlerini başından sonuna kadar haşiyeleriyle beraber okumuştur. Mevlânâ Seyyidî Karamânî'den mülâzım olmuş ve hocasının kızı Zeyneb Hâtun ile evlenmiştir. Bu evlilikten Mehmed, Mahmud, Şemseddin ve Mustafa adlı dört oğlu, Hatice ve Kerime adlı iki de kızı olmuştur.³ Daha ilk tahsili sırasında II. Bâyezid'in dikkatini çeken ve “*celebi ulûfesi*” ile taltif edilen⁴ Ebussuûd'un belki de zikretmeye en çok değer hocası devrinin kuşkusuz en önemli birkaç âliminden biri olan Sadru'l-İfâde Müeyyedzâde'dir. Bazı kaynaklar onun İbn-i Kemal'den de ders aldığını ifade etmektedirler.⁵ Ebussuûd Efendi'nin şeyhülislâm olana kadar geçirdiği memuriyet hayatı, onun yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı eserlerle ilmi yönünü daha kolay beslediği yıllardı. Ebussuûd Efendi'nin memuriyet hayatının ayrıntılarına gelecek olursak, ilk olarak Yavuz Sultan döneminde 922/1516'da Çankırı Medresesi'ne atanmış fakat buraya gitmek istemeyince İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. 926/1520'de buradaki görevi sona erince ertesi yıl Davud Paşa Medresesi'nde, bir sonraki yıl da Mahmud Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. 931/1525 yılında Gebze'de görev yapan Ebussuûd Efendi, bir yıl sonra Bursa sultaniye pâyesine layık görüldü ve 934/1528'de Medâris-i Semâniyye'de müftü medresesine müderris oldu. Bu görevinde beş yıl kalan Ebussuûd, önce Bursa, ardından 940 Rebîulâhîr/1533 Kasım ayında da İstanbul kadılığına getirildi. Korfu Seferi sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi'nin Maktul İbrahim Paşa (Pargalı İbrahim Paşa) konusunu açmalarından hoşnut olmayan Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) her iki kazaskeri de azletmesi üzerine, 944 Rebîülevvel /1537 Ağustos'ta Rumeli Kazaskerliğine tayin edildi. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde

¹ Düzenli, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, (doktora tezi, 2007) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 23.

² Ziriklî, Muhammed Hayrüdîn, *el-A'lâm*, I-VII, Beyrut 1999, V, 59.

³ İbn Bâlî, *a.g.e.*, s.119; Akgündüz, *a.g.m.*, X, 366.

⁴ Atâî, *a.g.e.*, II, 183-184.

⁵ Ocak, Ahmet Yaşar, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1986, s. 30-32 ; Baysun, *a.g.m.*, IV, 92.

padişahın yanında yer aldı. Budin'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazını kıldırdı. Sekiz yıl Rumeli Kazaskerliğinde görev yapan Ebussuûd Efendi, 952 Şaban/1545 Ekim'de Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin yerine şeyhülislam oldu.¹

Osmanlı İmparatorluğunun on dördüncü şeyhülislâmı olan ve bu makamda yaklaşık otuz sene kalan Ebussuûd Efendi, göreve gelir gelmez etkisini hissettirdi. İlmiye mesleği adaylarının mesleki stajları ve görev bekleme sürelerini ifade eden mülâzemet sistemini düzene koyan ve şeyhülislâmlık makamına, hem protokol bakımından hem de maddi açıdan hak ettiği değeri kavuşturan da yine Ebussuûd Efendi'dir. Zira Ebussuûd Efendi'ye kadar 200 akçe olan şeyhülislâmlık maaşı, “*İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kurâni'l-azîm*” adlı tefsirini yazdıktan sonra 600 akçeye çıkarılmıştır.² Ebussuûd Efendi'ye birçok övücü, hatta abartılı denebilecek unvanlar verilmiştir. Sultânü'l-müfessirîn, mukaddimetü ceyşi'l-müteahhirîn, sâhibü'l-fetâvâ, müftilenâm, şeyhülislam, hatimetü'l-müfessirîn, muallim-i sâni, Ebû Hanîfe-i Sâni unvanları bunlardan bazılarıdır.

Ebussuûd Efendi birlikte çalıştığı hükümdarlarla hep iyi geçinmiş ve onların nazarında muhterem bir şahsiyet olmayı başarmıştır. Kânûnî Sultan Süleyman ile de Ebussuûd arasında daima dostane bir ilişki olmuştur. Öyle ki Sultan Süleyman, Ebussuûd Efendi'ye ayrı bir saygı gösterirdi. Nitekim Kânûnî Sultan Süleyman, Niş'ten yazıp gönderdiği mektupta Ebussuûd Efendi'ye “*halde haldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tarîk-i hakda yoldaşım, Molla Ebussuûd Hazretlerine duây-ı bî had iblâğından sonra, nedir haliniz ve nicedir mîzâc-ı lâzimü'l-îmtizâcınız?*” diyerek aralarında ne kadar derin bir bağ olduğunu göstermiştir.³ Yine Kanuni'nin vefatından sonra yerine geçen Sultan II. Selim, Ebussuûd Efendi'ye saygıda kusur etmemiş ve vefatına kadar şeyhülislam olarak görevine devam ettirmiştir.

Bazı kaynaklarda Ebussuûd Efendi'nin makam mevki sevdalısı biri olduğu, otuz yıl gibi uzun bir süre şeyhülislâmlık makamında kalmasının idarecileri methetmesi ve insanları idare etmesi sonucu olduğu meyanında sözler geçmektedir.⁴ Yine Namık Kemal, Evrâk-ı Perîşân'da mülâzemet sisteminde yaptığı düzenlemelerden dolayı isim vermeden, Ebussuûd Efendi'yi eleştirir ve çarpıcı bir kıyaslama yapar:

¹ Akgündüz, *a.g.m.*, X, 365. ; İbn Bâlî, *a.g.e.*, s.119.

² İbn Bâlî, *a.g.e.*, s.122-123.

³ Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, (y.y.), İstanbul, 1936, III, s. 1199.

⁴ İbn Bâlî, *a.g.e.*, s.123.

“Mülâzemet kaidesi çıkarıldı ve eski olmak, hak sahibi olmaktan daha önce gelerek, âlimlerin yolu asli vaziyetinden çıkarıldı. Sultanlara, kendilerinden öncekilerin birkaç misli olmak üzere tayin edilen Haslar, vakıf edilmeye başlanarak, devlet hazinesi büyük bir kaynaktan mahrum bırakıldı. Gösteriş, doğruluğa galip gelerek milletin ahlakında büyük değişmelere yol açtı. Yavuz Sultan Selim zamanında Meşihat makamında bulunan bir âlim <<innehu lâ yuhıbbu’z-zâlimîn>> (Şüphesiz Allah zalimleri sevmez.) ayetiyle söze başladılar. Sultan Süleyman devrinde yine Meşihat makamına geçen zarif bir zât ise, saltanat meclisinde: << Her kâr ki Hüseyin be-koned şîrin est>> (Padişahın yaptığı her iş güzeldir.) diyerek bu yanlış lâf ile sözünü bitirirdi. İşte bu gibi hadiselerin çoğalması, o zamana kadar devamlı yükselme halinde olan milleti, artık belli bir çizgide durdurmuştur.”¹

Bu tarz eleştiriler olmakla beraber Ebussuûd Efendi’nin, yaşadığı yüzyıla damgasını vuran, sosyal, siyasi neredeyse her alanda isminden söz ettiren bir şahsiyet olduğu izahtan vârestedir. Çok çalışkan bir talebe ve muallim olan Ebussuûd Efendi müderrisliği sırasında derslerini hiç aksatmayan ve fetvâ makamına geçtikten sonra da bazen günde bini aşkın fetva veren bir zattı.² Nitekim onun yetiştirdiği öğrenciler, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet döneminin önemli devlet adamları ve ilmiye sınıfını oluşturmuştur. Mâlûzâde Seyyid Mehmed (on yedinci şeyhülislam), Abdülkadir Şeyhî, Hoca Sâdeddin, Bostanzâde Mehmed (yirmi ve yirmi ikinci şeyhülislam), Sun’ullah Efendi, Şâir Bâkî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Âşık Çelebi gibi önemli âlim şahsiyetler onun sadece bazı öğrencilerindendir.

Kahvenin içilebileceği fetvasını, halkın kahveye alışması realitesini göz önünde bulundurarak -birçok itiraza rağmen- vermesi gibi, birçok fetvada zamanının ruhunu, İslam hukuk kaideleriyle çok güzel bağdaştıran Ebussuûd Efendi, “hayâl-i zıl” (gölge oyunu) adı verilen Karagöz oyunlarının izlenmesine de “ibret için nazar edip ehl-i hâl fikriyle tefekkür” şartıyla müsaade etmiştir. Kıbrıs Seferi fetvasını, hacıların ve tüccarların Akdeniz’de Kıbrıslı korsanlar tarafından taciz edilmelerine bağlayarak vermesi, Osmanlı siyasi tarihinde dikkate şayan bir hadisedir.³

¹ Kemal, Namık, *Evrak-ı Perişan*, (haz. Raif Karadağ, Ömer Faruk Harman), Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y., s. 41-42.

² Baysun, a.g.m., IV, 94. ; İbn Bâlî, a.g.e., s.120.

³ Aydemir, Abdullah, *Ebussu’ûd Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, XII/2, Ankara 1973, s. 141.

Ebussuûd Efendi'nin babasının bir tarikat şeyhi olduğundan bahsedilmişti. Tasavvufi bir ortamda yetişen Ebussuûd 'un tasavvufa karşı olan tutumu net olmasa da bazı veriler onun âbid ve zâhid biri olmasının yanı sıra tasavvufla pek içli dışlı olmadığı yönündedir. Baysun, Evliya Çelebî'nin, Ebussuûd Efendi'nin başlangıçta sûfiyyenin aleyhinde iken, sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın huzûrunda İbrahim Gülşenî tarafından irşad edildiğini ve tevhidin devr ehline helâl olduğuna dair fetvâ aldığını söylediğini naklettikten sonra tespitlerine şöyle devam eder: *“İlm-i zâhire olduğu kadar, ilm-i bâtına da vukûfu muhakkak olan ve büyük mutasavvıflarda tayy-i mekân gibi fevkalade haller zuhur ettiğine, hatta babasında da bu gibi haller görüldüğüne inanan Ebussuûd Efendi'nin, kendisine intikal eden hilafeti kabul eylemediğine, daha ilk zamanlarda bazı şeyhler ile (Gebze'de Seyh Muhyiddin Karamanî ile) zıt gittiğine bakarsak, onun sûfiyeye intisâb etmediğine hükmedebiliriz.”*¹

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, 8 Cemâziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde ahirete intikal etti. Cenazesi Fatih Câmiinde Kâdî Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiye ile bilinen Muhaşşî Sinan tarafından kılındı. Adına Mekke ve Medine'de gıyâbî cenaze namazları kılınan Ebussuûd Efendi, geriye hatırı sayılı bir ilmî miras bıraktı.² Vefatına birçok tarih düşüldü. Bunlardan bazıları şöyledir:

h. 984/m. 1576 tarihi için:

مات فرد الزمان مولانا

(Mâte ferdü'z-zemân mevlânâ)

ملا أبو السعود اوله مقام جنت³

(Molla Ebussuûd ola makâm cennet)

Yazdığı tefsir Osmanlı'da el-Keşşâf ve Beyzâvî'den sonra en çok okunan ve itibar edilen tefsir oldu. İslam hukuku alanında birkaç risâle dışında müstakil bir kitabı olmamasına karşın, onun fikhî daha çok verdiği fetvalarda aranmalıdır. Söz konusu fetvalarda nazmen sorulan sorulara şiirle, Arapça sorulanlara Arapça gibi, muhatabının üslubuna göre cevap

¹ Baysun, *a.g.m.*, s. 94.; Düzenli, *a.g.e.*, s. 41.

² Düzenli, *a.e.*, s. 34.

³ Müstakîmzâde, Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, y.y., t.y., s. 26.

vermesi, onun ne kadar muktezây-ı hâle (bağlam) uygun konuşan bir ilim adamı olduğunu gösterir. Hadis ilmi dışında hemen hemen her alanda söz söylemiş ve yazmış olan Ebussuûd Efendi'nin dil ve edebiyat yönü, yazdığı tefsirde de açıkça görüldüğü üzere, çok kuvvetlidir. Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi'yle yazdığı şiirler -özellikle Arapça şiirleri- dönemine nazaran yetkin denebilecek düzeydedir.¹

B. Edebi Yönü

16. yüzyılın en tanınmış ve yetkin âlimlerinden biri olan Ebussuûd Efendi'nin edebi yönü de ilmi yönü gibi çok kuvvetlidir. Bu durum, gerek çoğunu Arapça yazdığı kendi eserlerinde gerekse de hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde ilmi otoritelerce kabul edilmiştir. On altıncı ve on yedinci yüzyıl şura tezkireleri incelendiğinde bu durum bariz bir şekilde gözükmemektedir. O dönemin siyasi, sosyal ve kültürel ortamına bakacak olursak, Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı yılların, Osmanlı sancaktarlığındaki İslâm medeniyetinin her alanda zirvede olduğu bir dönemin yılları olduğunu görürüz. Siyasi ve askeri başarılar sosyal başarılarla perçinlenmiş ve bunu, bir medeniyetin doğuşu takip etmişti. Örülen bu medeniyet duvarının önemli taşlarından biri de kuşkusuz dil ve edebiyattı. Osmanlı şiiri, Klasik Arap ve Fars edebiyatından beslenerek ortaya Divan edebiyatını çıkarmış, bu edebiyatın bünyesinde bu üç dil ürün vermeye devam etmişti. Birçok şairin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere ayrı divanları ve bu üç dili aynı şiirde kullandıkları mülemma' adı verilen şiirleri bilinmektedir. Yine klasik dönemin önemli bir özelliği olarak keskin bir branşlaşmadan söz etmek mümkün değildi. İlim bir bütün olarak algılanıyordu ve farklı kesimlerden birçok insanın hem ilimle hem ticaretle hatta siyasetle meşgul olması tabiiydi. Çalışmanın konusu olan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi de ilim ve devlet işlerinin yanında edebiyat ile hemhal olmuştur. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim olan Ebussuûd Efendi, bu üç dilde de şiirler yazabilecek kadar mâhirdi. Bulunduğu fetvâ makamı gereği sosyal ve beşeri münasebetleri daha çok vermiş olduğu fetvâlar üzerinden olan Ebussuûd Efendi, kendisine sorulan sorulara muhatabın üslubuna göre ve hangi dilde sorulduysa o dilde cevap vermiştir. Eğer soru mensur ise mensur, manzum ise manzum şeklinde cevap vermesi gibi.

Kutbuddîn el-Müftî'nin şu sözleri Ebussuûd Efendi'nin konuştuğu Arapça'nın seviyesini göstermesi açısından önemlidir: “*Onunla (Ebussuûd Efendi) bir yolculukta*

¹ Akgündüz, *a.g.m.*, X, 365.

bulundum. Bu sırada Ebussuûd, h. 943 yılında İstanbul kadısıydı. Onun fasih bir Arapçaya sahip ve sanatsal konularda seçici biri olduğunu gördüm ve Arap diyarına gitmeyen birindeki bu Arapçaya hayran kaldım. Bu kesinlikle Allah vergisiydi.”¹

Ebussuûd Efendi’nin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu şiirler arasında en kuvvetli olanları Arapça yazdıklarıdır. Özellikle Kasîde-i Mîmiyyesi, onun şiirleri arasında en meşhuru ve yetkin olanıdır. Bu kaside, birçok şair ve müellif tarafından tanzir ve şerh edilmiştir. Tezin de konusu olan bu kaside tıpkı klasik Arap şiirinde olduğu gibi sevgilinin adı anılarak başlar:

أَبْعَدَ سُلَيْمَى مَطْلَبٌ وَمَرَامٌ

وَعَيْرُ هَوَاهَا لَوْعَةٌ وَغَرَامٌ

Süleymâ’dan sonra bir arzu, istek olabilir mi!

Onun aşkından başka sevda ve tutku olabilir mi!

Yine Kânûnî Sultan Süleymân’ın vefatı üzerine yazdığı Arapça bir mersiye vardır ki bu şiir de türünün önemli örneklerindendir. Bu mersiye ise şu beyitlerle başlar:

أَصَوْتُ صَاعِقَةٍ أَمْ نَفْحَةُ الصُّورِ

فَالْأَرْضُ قَدْ مُلِئَتْ مِنْ نَقْرِ نَاقُورِ

Bir yıldırım sesi mi, yoksa Sûr’un üflemesi mi?

Yeryüzü matemden dolayı şiddetli seslerle doldu taşıtı.

¹ el-Leknevî, a.g.e., s. 81-82.

Bu iki kaside dışında Arapça yazdığı şiirlerine birçok kaynakta rastlamak mümkündür.¹ Ebussuûd Efendi'nin, çok fazla olmamakla birlikte Farsça şiirleri de mevcuttur. Bu şiirler daha çok verdiği fetvalarda cevap niteliğinde olan şiirlerdir. Örnek verilecek olursa, kendisine nazmen sorulan şu Farsça soruyu yine aynı şekilde nazmen ve Farsça dilinde cevaplamıştır:

صورت السؤال

خواجه دين و داور دنيا مفتی عصر و قدوه علما
خواجه دين و داور اسلام چه نویسد جواب این فتوی

زید در حالت کمال بلوغ گوید از روی اهتمام تمام
تا به ده سال هر زنی خواهم به طلاق ثلاث باد حرام
فسخ یا انحلال این سوگند هیچ ممکن بود به قول امام
هر که گوید جواب اجرش را بدهد ذو الجلال والاکرام

صورت الجواب

گر خصوص عبارت خالف آنچنان شد بوقت سوق کلام
به طلب می شود بمن منحلّ بعد از آن عقد می رسد به تمام
نی تردد به مذهب ذکران نی توقف به غیر رأی امام
حجّت حق و پیشوای خلق (جهان) مقتدای مشایخ اسلام
گفت این را ابو السعود حقیر کمترین عباد ربّ اُنام

Soru

Dinin üstadı, dünyanın kadısı

Zamanın müftüsü, âlimlerin örneği

¹ İbn Bâlî, *a.g.e.*, s. 119-132.

Dinin üstadı, dünyanın kadısı

Bu fetvaya ne cevap yazar acep?

Zeyd, bulûğ çağına erdiğinde

Dine gereken ihtimamı verme adına (aşırıya kaçarak) dedi ki:

On sene boyunca (evlenmek) istediğim her kadın

Üç talakla haram olsun bana

Bu yeminin feshi ya da bozulması

İmamın (Ebû Hanîfe) sözüyle mümkün olabilir mi?

Her kim cevap verirse, onun ecrini

Celâl ve ikrâm sâhibi olan (Allah) versin

Cevap

Eğer yemin eden kişi

Sözünü söylerken aynen bu şekilde söylemiş ise

Yeminini bozmayı talep edemez.

Bu sözden sonra akit

İmamın görüşüne bağlı olmaksızın

Diğer mezheplere göre tereddütsüz devam eder.

Hakkın delili, halkın önderi,

İslâm âlimlerinin rehberi

Âlemlerin Rabbi'nin, kullarının içinde

En az ibadet eden hakir Ebussuûd bunu söyledi¹

Arapça şiirleri son derece beğenilen ve meşhur olan Ebussuûd Efendi'nin Türkçe şiirlerinin aynı oranda beğenildiğini söylemek zordur. Onun Türkçe şiirleri hakkında, daha çok bu şiirlerin, ilmi yetkinliğinin bir sonucu olarak söylediği ve lirizmden mahrum olduğu kanaati yaygındır. Bu yüzden onun sanatlı bir şair olarak gösterilemeyeceği, ancakengin bilgi ve dil tecrübesi sayesinde bu şiirlerin genellikle cemiyyetli, yani birçok anlam içeren, ihatalı ve kusursuz olduğu söylenmiştir.² Türkçe şiirleri için yapılan bu eleştirilere rağmen Ebussuûd Efendi'nin bazı şiirleri gerçekten edebi açıdan sanatlı ve usta işidir. Aynı zamanda Ebussuûd'un öğrencisi olan Beyânî (ö. 1597) *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı eserinde hocasının “gül” ve “benefşe”(menekşe) kelimelerinin her mısradaki kullanıldığı şu gazeline yer verir:

Yüz virmesün benefşe-i hatta o gül-izâr

Gül var iken benefşeye dahî ne i'tibâr

Hattun benefşesün koma gül-ruhlarında kim

İtmez benefşe gül gelince bâğda karâr

¹ Düzenli, *a.g.e.*, s. 380-381.

² Ergun, *a.g.e.*, III, 1204.

Gûyâ benefşe encüm ü gül âftâbdur

Kalmaz benefşe gün gibi gül olsa âşikâr

Gül vaktine benefşe irişmek muhâl iken

Bitmek benefşe gül varakında acîb kâr¹

Yine bir başka tezkire müellifi Ahdî (ö. 1594), Ebussuûd Efendi'nin âşıkane şiirleri olduğundan bahseder ve şöyle bir örnek verir; Ebussuûd Efendi, gençlik yıllarında âşık olduğu bir *şehvâr-ı zerrîn nikâb* (peçesi altından incilerle süslenmiş kadın)'ı görmek için dışarı çıkar ve bir umut dolaşır. Fakat istediği olmaz. Bunun üzerine hasret dolu şu beyti inşâd etmiştir:

Bîhod oldum eser-i sümme-i semendin göricek

Hâlim ey dil acaba nic'ola kendin göricek

diyerek sevgilinin bindiği o güzel atın kumaşının izini dahi görmek için kendinden geçtiğini, acaba sevgilinin kendisini görse halinin nasıl olacağını âşıkane bir üslup ile ifade etmiştir.²

Ebussuûd Efendi'nin devlet büyükleri ile olan iletişimde de edebî yönünün ağır bastığı görülüyor. Özellikle, kendisi gibi şair olan ve şeyhülislâmlığının büyük bir bölümünü onun döneminde ifa ettiği Kânûnî Sultan Süleyman ile birçok konuda edebi bir tarzda yazıştığı bilinmektedir. Bu yazışmalardan belki de en meşhur olanı ikili arasındaki şu diyalogdur:

Halk arasında anlatılageldiği şekliyle rivayet olunur ki Kânûnî Sultan Süleyman seferde iken çadırının ayaklarını karıncalar sarmış, orada yuvalanmışlardır. Bunun üzerine Kânûnî, sorunu çözmek adına şeyhülislâm'dan fetvâ ister:

¹ Beyânî, Mustafa b. Carullah, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 87-89.

² Solmaz, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, (doktora tezi, 1996), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 260-262.

Nihâl-i miyveye üsse karınca

Günah var mıdır ânı kırınca

Ebussuûd Efendi'nin cevabı:

Yarın rûz-i cezâyâ varılınca

Süleyman'dan hakkın alır karınca¹

Ebussuûd Efendi'nin verdiği cevap çok derin edebi anlamlar içermektedir. Zira bu beyitte, Kurân-ı Kerîm'de bahse konu olan “Hz. Süleymân-Karınca” kıssasına telmih yapılmak suretiyle yine adı Süleymân olan mevcut hükümdara, iktidarı elinde bulundurmanın karınca gibi zayıf ve savunmasız varlıkları koruma sorumluluğu gerektirdiği hatırlatılmaktadır.

C. Eserleri

Ebussuûd Efendi'nin hadis ilmi dışında temel İslâm bilimlerinin neredeyse her alanında eserler kaleme aldığından daha önce bahsedilmişti. Bu eserler, tefsir eseri *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l- Kurâni'l-azîm* gibi zaman zaman hacimli olduğu gibi, bazen de sınırlı bir konuya dair kısa müstakil risaleler şeklindedir. Bu eserler ana hatlarıyla tanıtılacak olursa:

1. Tefsir

1.1. İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l- Kurâni'l-azîm

Ebussuûd Efendi'yi bu derece meşhur kılan daha çok tefsir ve İslâm hukuku alanında verdiği eserlerdir. Tefsir alanında da *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l- Kurâni'l-azîm* adlı 8 ciltlik hacimli tefsiri en başta gelir. Ebussuûd Efendi bu eserini Sütluçe'de bulunan köşkünde yazmıştır. Padişahın isteği üzerine Sad Sûresi'ne kadar olan kısmı tebyîz edilip takdim edilmiştir. 1566 yılında eser, kalan surelerin tamamlanmasıyla nihayete erdirilmiştir. Bu eserin tamamlanması neticesinde 200 akçe olan şeyhülişlâm maaşına toplamda 400 akçe daha zam yapılmıştır.²

¹ Ergun, *a.g.e.*, III, 1206.

² Eserin müellif hattı yazma nüshası için Beyazıt Devlet Ktp. Merzifonlu K. M. (Tüyatok) 47; Aydemir, Abdullah, Ebussuud Efendi, Diyanet İşler Başkanlığı Dergisi, XII/5, Ankara 1973, s.287.

1.2. Hâşiye ‘ale’l-Keşşâf

Zemahşerî’nin el-Keşşâf adlı tefsirinin Fetih sûresine yapılmış bir haşiyeden ibaret olan bu esere bazı kaynaklarda “*Mekâidu’t-tıraf fî evveli sûreti’l-Feth mine’l-Keşşâf*” ve “*Mekâ’idü’n-Nazar*” isimleriyle de rastlanmaktadır.

1.3. Risâletü’l-Mevlâ Ebussuûd ‘alâ Hâşiyeti’l-Keşşâf li’s-Seyyid eş-Şerîf bi enne’l-besmele hel mine’l-Kur’ân

Bu eserin konusu Fatiha sûresinin tefsiri ve özellikleriyle alakalıdır. Söz konusu sûrenin Mekkî-Medenî oluşu, başında bulunan besmelenin bu sûreden bir parça olup olmadığı tartışılmaktadır.

1.4. Talîk ‘ale’l-Beydâvî

Kadı Beydâvî’nin Fatiha sûresine (1.- 4. ayetlere) ve Arâf sûresinin 20. ayetine yaptığı taliklerdir.

Bu eserlerin dışında, çeşitli kaynaklarda tefsir alanına dair Ebussuûd Efendi’ye birçok risâle vb. atfedilmektedir. Ancak bunların daha çok İrşâdu akli’s-selîm’den alıntılar ve bölümler olduğu görülmektedir.¹

2. Fıkıh

Ebussûd Efendi, büyük çaplı, tüm İslam hukuku konularını ihtivâ eden bir fıkıh eseri yazmamıştır. Ancak kadı olduğu zaman da dâhil, fetvâ makamında olduğu dönemde verdiği on binlerce fetvâ ile fikhın bütün konularına dokunmuştur.² Müstakil bir fıkıh eseri yazmayışına dair şu rivayette Kâtip Çelebî, kendisinden şu ifadeyi nakleder: “*Fetâvây-ı Bezzâziyye gibi bir eser varken fıkıh kitabı yazmaktan hayâ ederim.*”³ Mâmâfih Ebussuûd Efendi, fıkıh ilminin farklı konularında irili ufaklı bazı eserler kaleme almıştır.

¹ Düzenli, a.g.e., s. 48.

² Düzenli, a.y.

³ Kâtip Çelebî, Hacı Halife Muhammed b. Abdullah, *Keşfu’z-Zunûn* (nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya ve Rifat Bilge), I-VIII, Maarif Matbaası, Ankara 1941, V, 242.

2.1. Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi

Ebussuûd Efendi'nin verdiği ya da ona nisbet edilen fetvâ koleksiyonunu ifade eden ve birçoğu İstanbul yazma eser kütüphanelerinde bulunan mecmualardır. M. Ertuğrul Düздаğ, bu mecmualardan bazılarını yayımlamıştır.¹

2.2. Ma'rûzât

Ebussuûd Efendi'nin Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğu, onaylattığı fetvalardır.

2.3. Kânunnâmeler

Genel itibariyle toprak hukuku ve vergilerle ilgili fetvalardır. Ebussuûd Efendi'nin Budin, Üsküp ve Selanik'in toprak hukuku ve vergileriyle ilgili fetvâları bilinmektedir.²

2.4. Fıkîhî Risâleler

Hâşiye ale'l-Hidâye, Risâle fi'l-Fıkh, Tehâfütü'l-Emcâd fî evveli Kitâbi'l-Cihâd, Bid'atü'l-Kâdî li ihtiyâcihi fi'l-müstakbel ve'l-mâzî, Fetvâ Kâtiblerine Tenbih vb. gibi fıkîh ilminin çeşitli konularında yazdığı risâlelerdir.³

3. Kelam

3.1. Risâle-i Ebussuûd (Mese'letü'l-Kazâ ve'l-Kader li'l-Mevlâ)

Kader ve kaza konularını ele alan bir risâledir.

4. Tasavvuf

4.1. Risâle fi hakki deverân-ı Sûfiyye

4.2. Şerhu Zi Deryây-ı Şehâdet

¹ Akgündüz, *a.g.m.*, X, 370.

² Düzenli, *a.g.e.*, s. 53; Akgündüz, *a.g.m.*, X, 370.

³ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, III/5, İstanbul 2005, s. 446-450.

5. Dil ve Edebiyat

Ebussuûd Efendi, daha önce de değindiğimiz gibi, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Bu üç dilde yazdığı şiirler dışında Arap Dili ve Edebiyatı alanında farklı konularda müstakil risâleleri bulunmaktadır.

5.1. Galatât-ı Ebussuûd (Galatât-ı ‘Avâm/Risâle fî tashîhi’l-elfâzi’l-mütedâvile beyne’n-nâs ve sakatâtı’l-‘avâm)

Halk arasında yaygınlaşan yanlış kullanımları konu alan bir eserdir. Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphânesinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

5.2. el-Kasîdetü’l-Mîmiyye

Tezin de ana konusunu oluşturan bu kasîde doksan küsur beyitten müteşekkildir. İleride daha detaylı olarak bahsedeceğimiz için bu kısa bilgi ile yetinelim.

5.3. el-Kasâidü’l-‘Arabiyye

Ebussuûd Efendi’nin Arapça olarak kaleme aldığı şiirlerini ihtivâ eden birçok mecmua bulunmaktadır. Farklı kütüphanelerde dağınık bir halde bulunan bu mecmualar bir araya getirilmeyi beklemektedir.

5.4. Risâle fî manâ Çalab

“Çalab” kelimesinin anlamına dair yazılmış bir risâledir. O dönemde söz konusu kelimeye dair başka risâleler yazıldığı da vakidir.¹

II. YAŞADIĞI DÖNEM

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi milâdî 1490 tarihinde dünyaya geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu *fetret devrini* atlatmış ve gücünün sınırlarını zorlamaya namzet bir duruma gelmişti. Balkanlar ve Doğu Anadolu’da elde edilen zaferler, imparatorluğun gücüne güç katmış ve hem doğuda hem de batıda bölgenin diğer büyük güçleriyle karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştu. Özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleymân dönemleri devletin tekâmül sürecinde doruk noktasını ifade eder ki Ebussuûd Efendi de tam olarak bu dönemin insanıdır. Siyasi başarıların yanı sıra, Osmanlı toplumunun dayandığı güçlü geleneksel kültürel köklerin, yeni fethedilen yerlere ikame edilmesi, varılması arzulanan bir

¹ Düzenli, *a.g.e.*, s. 62.

diğer hedefti. Yine bu dönem, Mimar Sinan, Fuzûlî, Müeyyedzâde, Şâir Bâkî, Kınalızâde Ali vb. çok sayıda farklı alanlardan önemli şahsiyetlerin yaşadığı bir dönemdir.

Ebussuud Efendi'nin ilmi hayatının ilk dönemlerini teşkil eden II. Beyazid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde Osmanlı toplumu, Fatih Sultan Mehmet'le birlikte başlatılan Osmanlı medeniyetinin inşasını devam ettirmiştir. Fatih'in, İstanbul'u imparatorluğun başkenti yapması şehre siyasi bir kimlik kazandırmış ve İstanbul'un bununla birlikte ilim ve edebiyat merkezi olması kaçınılmaz olmuştur. Artık İstanbul ilerleyen süreçte İslam'ın ilim kültür ve sanatta merkezi olmuş kadim İslam beldeleri arasına girmiştir. Fatih'in ilim erbabına karşı takındığı sıcak ve himaye edici tavır İstanbul'un geçmişin ilmi mirasını arkasına alıp yükselmesine ve ilim ve edebiyat çevrelerinin burada hayatını sürdürmesine vesile olmuştur.

II. Bayezid da babasının bu hoş tavrını örnek almış ve ilmi, âlimi desteklemiştir.¹ Nitekim daha önce de belirtildiği üzere Ebussuûd Efendi talebeliğinin ilk yıllarında kendisini göstermesi üzerine II. Bayezid tarafından bir burs mahiyetindeki çelebi ulûfesi ile desteklenmişti. Ancak II. Bayezid dönemi devlet idaresi anlamında da bir takım zaafların yaşandığı bir dönem olmuş ve yerine geçen oğlu Yavuz Sultan Selim, kısa süren hükümlanlığına rağmen devleti toparlamasını bilmiş ve bunu yaparken ilmiye sınıfına olan ihtimamı göstermekte gevşek davranmamıştır. Zira yaptığı seferlerde kendisi gibi şair olan ilim erbabı kimseleri yanında götürmüş ve onların fikirlerinden istifade etmiştir. Artık iyice oturmaya başlayan eğitim sistemi sayesinde Arapça, Farsça ve Türkçe ilmiye sınıfı mensuplarının temel dilleri haline gelmişti. Yavuz Sultan Selim de bu üç dili maharetle kullanabilen ve hatta bu üç dilde divanı olan bir şair olarak dikkat çeker. Şairleri meclisinden ayırmayan Selim, doğu seferi sırasında Tebriz ve Mısır'dan birçok sanatkâr, tüccar ve ilim erbabını İstanbul'a naklettirmiştir.²

Yavuz'un, döneminin şartları göz önünde tutulacak olursa, tabii sayılacak bu devrini, Kânûnî'nin ön Asya ve Avrupa'da yayılan imparatorluk topraklarında düzen ve asayiş tesis eden parlak saltanatı takip etti. Ebussuûd Efendi'nin de sekiz yıllık Rumeli kazaskerliği ile birlikte otuz yılı aşan fetva makamı görevi de bu parlak saltanat ile paralellik arz edecek şekilde

¹ Turan, Şerafettin, "Bayezid II", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1992, V, 237.

² Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI – XVII. Asırlar)*, I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2007, II, 190-191; Emecan, Feridun, "Selim I", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 413-414.

parlak geçmiştir. Babası Yavuz'un ani ölümü ile tahtın tek varisi olarak padişah olan Kânûnî Sultan Süleyman, on beş seneye yakın bir süre Batı'ya büyük askeri seferler düzenlemiş, sonrasında Doğu'ya yönelmiş Irak ve Hint seferleri ile de Hindistan'ın içlerine kadar Osmanlı nüfuzunu yaymıştı. Elde edilen bu büyük askeri başarılar imparatorluğun sınırlarını üç kıtaya yaymış ve Osmanlılar kaçınılmaz olarak çeşitli milletlerle ve kültürlerle karışmak, temas halinde olmak ile karşı karşıya kalmıştı. Bu genişleme ile birlikte devletin mâli, iktisâdi ve ticârî hayatı da gelişmiştir. Seferlerde elde edilen bu topraklarda özenle sürdürülen vergi usulünün bu gelişmede büyük payı vardı. Netice olarak devletin bu pek geniş coğrafyaya yayılan topraklarında ilim, sanat ve edebiyat hayatına büyük imkânlar bahşetmesi pek tabii idi. Devletin başkenti olan İstanbul, bu imkânların meyvelerini en çok verdiği yerd. Müreffeh hayatı ile dikkat çeken İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilmi ve edebi hayatı en fazla gelişmiş merkezlerinin başında gelmekteydi. Anadolu'da Amasya, Bursa, Kastamonu, Manisa, Kütahya, Aydın, Urfa ve Tokat, Rumeli'de Edirne, Çorlu, Üsküp, Dimetoka ve Malkara, medrese, cami, kütüphane, tekke ve dergâhlarla dolup taşmaktaydı. Fakat ilmî ve edebî sahada en canlı faaliyet, her biri edebî mahfil olan vezir ve diğer devlet adamlarının saraylarının bulunduğu İstanbul ile şehzadelerin sancak beyliği yaptıkları Amasya, Bursa ve Manisa gibi şehirlerdeki edebî mahfillerde gelişmekteydi.

Bu noktada şu husus da ifade edilmelidir ki Osmanlı topraklarında gelişen ve yayılan bu edebî hayat daha çok İran edebiyatının tesirine açıktır. Pek tabii bu durum Osmanlı'nın diğer İslam ülkeleri ile temas halinde olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Arapça zaten ilim dili olması dolayısıyla tesir bakımından ilk sırada gelmekteydi ve ilim taliplerinin yapmaları gereken ilk iş Arapça öğrenmektir. Devletin idarî, siyâsi ve kültürel hayatını yönlendiren kişilerin aynı zamanda şair ve âlim olmaları ilim, edebiyat ve sanat hayatına canlılık getiren unsurların başında gelmekteydi. Bu güzel ve olumlu gelişmelerin meydana gelmesindeki en büyük pay devrin hükümdarı Kânûnî'nindi. Tahta çıktığı andan itibaren İstanbul'un imarına büyük önem vermiş olan Kânûnî, bu şehirde yaptırdığı külliye, cami, medrese, darüşşifa ve benzeri kurumlarla imparatorluğun bu en müstesna şehrini aynı zamanda büyük bir ilim, kültür ve ticaret merkezi haline getirmişti.

Bu merhalede ilmi alandaki en önemli faaliyet, Süleymaniye Medreseleri ile Dâru'l-Hadîs'in inşası olmuştu. Bu büyük müessese esasında, yaklaşık yüz yıl önce Fatih'in kurdurduğu Sahn-ı Semân medreselerinin tamamlayıcısı mesabesinde idi. Sahn-ı Semân'da daha çok dini ve lisânî ilimler öğretiliyordu. Tefsir, fıkıh, kelam ve Arap dili ve belagati vb.

ilimlerin okutulduğu bu medreseler, bahsi geçen görünüşleriyle dini ve edebi sahalarda ihtisas yapılan kurumlardı. Oysa Kânûnî, ortaya çıkan yeni ve farklı ihtiyaçlar sebebiyle, yaptırdığı medreselerinde hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ilimlerin yanı sıra tıp ve astronomi gibi fenni ilimlerin de okutulmasını hedefliyordu. Kanûnî'nin bu büyük külliyesinin içinde yer alan medreselerin yanı sıra Sahn-ı Semân ile diğer medreselerde de eğitim ve öğretim devam etmekteydi. Nitekim kendisinin de 1522'de kurdurduğu Sultan Selim Câmii ve Külliyesi ile 1543'te ölen oğlu Şehzâde Mehmet adına 1544-48 yılları arasında yaptırdığı Şehzâde Câmii ve Külliyesi de faaliyet halindeydi. Bu büyük cami ve külliyeler, hanedan mensupları ile devletin ileri gelenlerinin inşa ettirdikleri eğitim ve öğretim müesseselerine örnek oldular. Kânûnî'nin hanımı Hürrem Sultan'ın 1538 yılında Mimar Sinan'a yaptırdığı Haseki Hürrem Sultan külliyesi ile kızı Mihrimâh Sultan adına 1557'den sonra inşa edilen külliye öne çıkan müesseselerdi. Sadrazam Rüstem Paşa'nın 1561'de yaptırdığı külliye ile Sadrazam Sokulu Mehmed Paşa'nın manzumesi devlet ricalinin yaptırdıkları arasında öne çıkanlar arasındadır.¹

¹ Furat, Ahmet Suphi, *a.g.e.*, II, 192.

İKİNCİ BÖLÜM
KASÎDE-İ MÎMİYYE VE BEYÂN İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

I. ŞEKİL

A. Nüshalar

Kaside-i Mîmiyye'nin, çoğu Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde olmak üzere, İstanbul ve Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Fakat bu yazma nüshalar, bir araya getirilmiş farklı eserlerden müteşekkil mecmuaların içinde olduğu ve bu mecmuaların çoğunun da katalog taraması yapılmadığından tam olarak bir sayı veremiyoruz. Yazma nüshaların yanında Osmanlı dönemi şura tezkireleri ve tabakât kitaplarında Ebussuud Efendi'nin şiirleri arasında Kasîde-i Mîmiyye zikredilmiştir. Bizim tespit edebildiklerimiz şunlardır:

- 1 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Ali Nihat Tarlan 00084 (vr. 158 – 160^a)
- 2 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Fazıl Ahmet Paşa 01627 (vr. 136–140)
- 3 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Halet Efendi 00799 (vr. 330b – 332a)
- 4 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Laleli 03725 (vr. 185b – 186b)
- 5 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Laleli 03641 (vr. 42b – 45b)
- 6 - Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi – Şehit Ali Paşa 01390 (vr. 181b – 184a)
- 7 – Ali b. Bâlî - el-'İkdü'l-Manzûm (Zeyl-i Şakâyık) – Mevlâ Ebussuud bahsi içinde.

B. Metin ve Tercüme

Ebussuud Efendi'nin edebi yönü ve Arapça şiirleri, kendisinin önemi ve derinliği göz önüne alındığında yeterince işlenmemiş, araştırılmamış ve ortaya çıkarılmamıştır. Bu konuda dikkate değer birkaçı dışında önemli bir çalışma yoktur denilebilir. Ebussuud Efendi'nin Kasîde-i Mîmiyyesi ilk olarak Beşir Amir tarafından bir doktora tezi içerisinde tercüme edilmiştir.¹ Daha sonra Süleyman ateş tarafından tahkik ve tercümesi yapılmıştır.² Ancak bu çalışmalar hem tahkiki hem de tercümesi itibariyle güncelliğini yitirmiş gözükmektedir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları esas alarak yaptığımız tercihli tahkik ve Kasîde-i Mîmiyye'ye İbrahim el-Halebî (ö. 956 / 1549) tarafından yapılmış *el-*

¹ Amir, Beşir, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Arapça Şiir Yazan Türk Şairleri*, (doktora tezi, 1984) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Ateş, Süleyman, *Ebu'ssuûd Efendi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Dergisi, sy. 1, İstanbul 1999.

Mensûru'l-‘ûdî ‘alâ Manzûmi’s-Su’ûdî adlı şerhi de esas alarak bizden öncekilerin tercümelerinden de faydalanmak suretiyle edebi yetkinliği esas alan bir tercüme yapmaya çalıştık. Söz konusu tahkik tezin sonunda ekler kısmında bulunmaktadır. Arap aruzunun tavîl bahriyle yazılan, doksan üç beyitten müteşekkil olup hikemi şiir türünü temsil eden bu kasidenin orijinal metni ve tarafımızca yapılan tercümesi şöyledir:

فَعُولُ / مَفَاعِيلُنْ / فَعُولُ / فَعُولُنْ

١- أَبْعَدَ سُلَيْمَى مَطْلَبٌ وَمَرَامٌ

وَعَيْرُ هَوَاهَا لَوْعَةٌ وَغَرَامٌ

1 – Süleymâ’dan sonra bir arzu, istek olabilir mi?

Onun aşkından başka sevda ve tutku olabilir mi?

٢- وَفَوْقَ حِمَاهَا مَلْجَأٌ وَمَثَابَةٌ

وَدُونِ ذُرَاهَا مَوْقِفٌ وَمَقَامٌ

2 - Onun eşiğinden daha güvenli bir sığınak ve barınak mı var!

Onun (gönlümdeki) makamından daha yüksek bir makam mı var!

٣- وَهَيْهَاتَ أَنْ يُشَى إِلَى غَيْرِ بَابِهَا

عِنَانُ الْمَطَايَا أَوْ يُشَدَّ حِزَامٌ

3 - Heyhât! Onun kapısından başka yere,

Dizgin çekmek ya da palan vurmak ne mümkün!

٤ - هِيَ الْغَايَةُ الْقُصْوَى فَإِنْ فَاتَ نَيْلُهَا

فَكُلُّ مَنَى الدُّنْيَا عَلَيَّ حَرَامٌ

4 - En büyük arzum odur, eğer ona varamayacaksam,

Dünyanın bütün nimetleri varsın haram olsun bana!

٥ - سَلَا النَّفْسُ عَنْهَا وَاطْمَأَنَّتْ بِنَائِيهَا

سُلُو رَضِيعٌ¹ قَدْ عَرَاهُ فُطَامٌ

5 - Gönül artık ondan ümidini kesti ve yokluğuna kâni oldu.

Tıpkı sütten kesilen çocuğun, memeden ümidini kesmesi gibi...

٦ - وَصَبَّ سَقَاهُ الدَّهْرُ سُلْوَانَ رُشْدِهِ

فَأَمْسَى² وَمَا فِي الْقَلْبِ مِنْهُ هَيْامٌ

6 - Ve feleğin, kendisine olgunluk şarabını içirdiği,

Yüreğinde sevda ateşi hiç kalmayan bir âşık gibi...

٧ - صَحَا عَنْ سُلَافِ الْغَيِّ بَعْدَ انْهِمَاكِ

عَلَيْهِ، فَبَانَ الْكَأْسُ عَنْهُ وَجَاَمٌ

7 - O âşık içine gömüldüğü şarap sarhoşluğundan ayrılmış,

Şarap kadehleri ve kâseleri ondan uzaklaşmıştır.

¹ ع: فطيم.

² ح: فأضحى.

٨ - مَحَوْتُ نُقُوشَ الْجَاهِ عَنْ لَوْحِ خَاطِرِي

فَأَضْحَى¹ كَأَن لَّمْ يَجْرِ فِيهِ قَلَامٌ

8 - Gönlümün levhasından mansıp nakışlarını sildim

Şimdi artık gönlüm, sanki üstünde hiç kalem gezmemiş gibi

٩ - كَدَّابٌ دِيَارٍ قَدْ عَفَاها يَدُ الْبَلَى

فَلَمْ يَبْقَ فِيهَا² أَرْسَمٌ وَعَلَامٌ

9 - Tıpkı, zamanın eliyle harabeye dönüşen ve

Hiç iz ve işaret kalmayan bir diyar gibi.

١٠ - نَسِيتُ أَسَاطِيرَ الْفَخَّارِ كَأَنَّهَا

حَدِيثُ لَيْالٍ قَدْ مَحَاهُ عَيْلَامٌ

10 - Övünç efsanelerini unuttum, şimdi onlar tıpkı

Gündüzün silip götürdüğü gece muhabbetleri gibidir.

١١- أَنْسْتُ بِالْأَوَاءِ الزَّمَانَ وَذُلَّهُ

فَيَا عِزَّةَ الدُّنْيَا عَلَيْكَ سَلَامٌ

11 - Feleğin cevri ü cefâsına, zilletine alıştım...

Ey bu dünyanın ikbâli, selâm olsun sana!

¹ ح: فأمسى.

² ف: منها.

١٢ - إِلَى كَمْ أُعَانِي تَيْهَهَا وَدَلَالَهَا

أَلَمْ يَأْنِ عَنْهَا سَلْوَةٌ وَسَامٌ

12 - Onun cilvesine nazına daha ne kadar katlanacağım!

Bu nazından, cilvesinden bıkıp usanmayacak mı artık?

١٣ - وَقَدْ أَخْلَقَ الْيَّامُ جِلْبَابَ حُسْنِهَا

فَأَضَحَتْ وَدِيحُ الْبُهَاءِ رَمَامٌ

13 - Günler, onun güzellik ferâcesini yıpratmış ve

O değerli kumaş eskimeye yüz tutmuşken (daha ne kadar katlanacağım)...

١٤ - عَلَى حِينٍ شَيْبٍ قَدْ أَلَمَ بِمَفْرِقِي

وَعَادَ دُهَامُ الشَّعْرِ وَهُوَ ثَغَامٌ

14 - Saçlarıma karlar yağdığı ve

Kara saçların ak olduğu bir dönemde

١٥ - طَلَائِعُ ضَعْفٍ قَدْ أَغَارَتْ عَلَى الْقُوَى

وَنَارَ بِمِيدَانِ الْمَزَاجِ قَتَامٌ

15 - Zayıflık belirtileri gücümü yağmaladı,

Mizâç meydanını toza dumana kattı.

١٦- فَلَا هِيَ فِي بُرْجِ الْجَمَالِ مُقِيمَةً

وَلَا أَنَا فِي عَهْدِ الْمُجُونِ مُدَامٌ¹

16 - Artık ne o güzellik köşkünde oturmakta,

Ne de ben sevda uğruna her şeyi boş verebilirim.

١٧ - تَقَطَّعَتِ الْأَسْبَابُ بَيْنِي وَبَيْنَهَا

وَلَمْ² يَبْقَ فِينَا نَسَبَةٌ وَلِئَامٌ

17 - Aramızdaki bağlar birbiri ardınca koptu,

Artık aramızda herhangi bir ilgi ve bağ kalmadı.

١٨ - وَعَادَتْ قُلُوصُ الْعِزْمِ عَنْهَا كَلِيلَةً

وَقَدْ جُبَّ مِنْهَا غَارِبٌ وَسَنَامٌ

18 - Genç, azimlilik devesi onun için koşa koşa bitkin düştü,

Nihayet devenin omuzları ve hörgücü koptu.

١٩ - كَأَنِّي بِهَا وَالْقَلْبُ زُمْتُ رِكَابُهُ

وَقُوضَ أَيْيَاتُ³ لَهُ وَخِيَامٌ

19 - Ben sanki o devenin üstündeyim ve gönül yolculuk için hazırlanmış, yükleri yüklenmiş

Evler ve çadırlar yerinden sökülmüş...

¹ ح - فَلَا هِيَ فِي بُرْجِ الْجَمَالِ مُقِيمَةً * وَلَا أَنَا فِي عَهْدِ الْمُجُونِ مُدَامٌ.

² ح: فلم.

³ ع: لها.

٢٠ - وَ سَيِّقَتْ إِلَى دَارِ الْخُمُولِ حُمُولُهُ

يَحْنُ إِلَيْهَا وَالْدُّمُوعُ رَهَامُ

20 - Kervan hiçlik diyarına doğru sürülmüş,
Sevgilinin hasretiyle gözyaşları sel olmuş...

٢١ - حَنِينَ عَجُولٍ غَرَّهَا الْبُؤْ فَأَنْشَنَتْ

إِلَيْهِ، وَفِيهَا أَتَّةٌ وَبَغَامُ

21 - İçi saman dolu postu, yavrusu sanan
Yavrusu ölmüş devenin inlemesi gibi inlemiş (yürek)...

٢٢ - وَمَا مُسْتَهَامٌ نَاهَ فِي تَيْهِ حَيْرَةٍ

وَلَمْ يَسْتَبِنْ خَلْفَ لَهُ وَأَمَامُ

22 - Şaşkınlık çölünde yolunu kaybetmiş ve
Ne önünün ne de arkasının açık olmadığı,

٢٣ - غَرِيبٌ عَنْ¹ الْأَوْطَانِ نَاءٍ عَنِ الْوَرَى

مَبَاءَتْهُ عُرْضُ الْفَلَا وَإِكَامُ²

¹ ش؛ ع: من.

² ح - مَبَاءَتْهُ عُرْضُ الْفَلَا وَإِكَامُ.

23 - Vatanından ayrı, insanlardan uzak

Çölleri ve vadileri kendisine mesken edinen,

٢٤ - يَرْوَحُ وَيَغْدُو فِي دُمُوعٍ وَغُصَّةٍ

وَلَيْسَ سِوَاهَا مَشْرَبٌ وَطَعَامٌ

24 - Gözyaşı ve keder içinde geceleyip sabahlayan,

Bundan başka da azığı olmayan kara sevdalı bir aşığın durumu bile,

٢٥ - بِأَفْضَلٍ¹ حَالًا مِنْهُ إِنَّ بَلَاءَهُ

-وُقَيْتَ- عَظِيمٌ لَا يُطَاقُ عَقَامٌ

25 - Benim durumumdan daha kötü değildir.

-Allah korusun- gönlümün derdi dayanılmaz bir dert, onulmaz bir yaradır...

٢٦ - يَسِيحُ² بِتَيْمَاءٍ التَّحِيرِ مُفْرَدًا

وَلِيَّ مَعَ صَحْبِي عَشْرَةً وَنَدَامٌ³

26 - Gönül, ıssız hayret çöllerinde tek başına dolaşıyor,

Ben ise dostlarımla yârenlik ve işret içindeyim.

¹ ح؛ ش؛ ع: بأقطع.

² ش: تسيح.

³ ش: ومُدام.

٢٧ - أَعَا شِرُّهُمْ وَالْقَلْبُ لَيْسَ بِحَاضِرٍ

وَهَلْ هُوَ إِلَّا مِحْنَةٌ وَغَرَامٌ

27 - Ben onların yanındayım, gönül ise uzakta,

Bu bir sıkıntı ve katlanılmaz bir dert değil de nedir!

٢٨ - فَكَمْ عِشْرَةٍ مَا أُوْرَثْتُ غَيْرَ عِشْرَةٍ

وَرُبَّ كَلَامٍ فِي الْقُلُوبِ كِلَامٌ

28 - Nice birliktelik vardır ki geriye sadece zorluk bırakmıştır.

Nice sözler de vardır ki aslında yaralar açar gönülde...

٢٩ - لَقَدْ تَمَّتْ اِزْمَانُ الْمَسَرَّاتِ¹ وَانْقَضَتْ

لِكُلِّ زَمَانٍ غَايَةٌ وَتَمَامٌ

29 - Sevinç zamanları tamamlandı ve son buldu.

Her zamanın bir sonu, bir bitişi vardır.

٣٠ - فَسُرْعَانَ² مَا مَرَّتْ وَوَلَّتْ وَلَيْتَهَا

تَلُوْمٌ وَلَكِنْ مَا لَهُنَّ دَوَامٌ

30 - O sevinç zamanları ne kadar da çabuk geçti,

Keşke devam etseydi ama etmedi...

¹ ح؛ ش؛ ف: المسرة.

² ع: وسرعان.

٣١ - عُصُورٌ وَأَحْقَابٌ تَمُورُ وَتَنْقُضِي

وَلَيْسَ لَهَا فِي الْإِنْقِضَاءِ نِظَامٌ

31 - Nitekim asırlar devirler gelir ve geçer,

Onların bu geçişleri bir nizamla bağlı değildir.

٣٢ - دُحُورٌ تَقْصُتْ بِالْمَسْرَةِ سَاعَةٌ

وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ¹

32 - Sevinç içinde geçen zamanlar bir saat gibi geldi geçti.

Kötü geçen bir an ise sanki bir yıl gibi...

٣٣ - فَلِلَّهِ دَرُّ الْغَمِّ حَيْثُ أَمَدَنِي²

بَطُولِ حَيَاةٍ وَالْغُمُومِ سِمَامٌ

33 - Bu nasıl bir derttir ki bana uzun bir hayat sundu;

Oysa derdim zehirden başka bir şey getirmiyor...

٣٤ - أَرَى عُمْرَ نُوحٍ كُلَّ أَنْ يَمُرَّ بِي

وَمَا حَامَ حَامٌ حَوْلَ ذَاكَ وَسَامٌ

34 - Geçirdiğim her an Nûh'un ömrü gibi uzun,

Hâm ve Sâm bile bu kadar uzun yaşamamıştır.

¹ ش - وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ ؛ ف - دُحُورٌ تَقْصُتْ بِالْمَسْرَةِ سَاعَةٌ * وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ.

² ش - فَلِلَّهِ دَرُّ الْغَمِّ حَيْثُ أَمَدَنِي.

٣٥ - فَمَا عِشْتُ لَا أُنْسَى حُقُوقَ صَنِيعَةٍ

وَهِيَهِاتَ أَنْ يُنْسَى¹ لَدَيَّ ذِمَامُ²

35 – (Derdimin bana yaptığı) “iyiliğin” kıymetini hayatım boyunca bilirim,

Benim indimde bir iyilik unutulur mu hiç!

٣٦ - كَمَا اعْتَادَ أَبْنَاءُ الزَّمَانِ وَأَجْمَعَتْ

عَلَيْهِ فِئَامٌ³ إِثْرَ ذَاكَ فِئَامٌ

36 – Bu zamanın insanların alışageldiği

Ve nesilden nesile üzerinde ittifak ettiğinin aksine (ben bana yapılan iyiliği unutmam).

٣٧ - تَبَدَّلَتِ الْأَطْوَارُ⁴ وَأُنْحَلَّ عِقْدُهَا

وَزَالَ عَنِ الدُّوَارِ⁴ الزَّمَانُ نَظَامُ

37 - Tavırlar değişti ve bu tavırların gerdanlığı dağıldı,

Zamanın, devirlerin bir düzeni kalmadı.

¹ ش: تُنْسَى.

² ع: زِمَام.

³ ف: الأوطان.

⁴ ع: وَيَدَّدَ مِنْ جِيد.

۳۸ - وَزَاحَ عَنِ الْآيَامِ نُورٌ وَرَوْنَقٌ¹

وَطَبَّقَ أَكْنَافَ الْبِلَادِ ظِلَامٌ²

38 - Derken zamanın nuru, ışığı söndü.

Ülkenin her yanı karanlıklarla kaplandı.

۳۹ - خَبَّتْ نَارُ أَعْلَامِ الْمَعَارِفِ وَالْهُدَى

وَشَبَّ لِنِيرَانِ الضَّلَالِ ضِرَامٌ³

39 - Hidayet ve marifet dağlarının ateşi söndü,

Sapkınlık ateşi tutuştu, her yeri sardı.

۴۰ - وَكَانَ سَرِيرُ الْعِلْمِ صَرْحًا مُمَرَّدًا

يُتَاغِي الْقِبَابَ السَّبْعَ وَهِيَ عِظَامٌ

40 - Oysa ilmin tahtı yüce bir saraydı.

Orada, tıpkı bulutlar gibi yedi kubbe ile söyleşirdi.

۴۱ - مَتِينًا رَفِيعًا⁴ لَا يُطَارُ غُرَابُهُ

عَزِيزًا مَنِيعًا لَا يَكَادُ يُرَامُ

41 - Sağlam, yüksek, karga dahi uçmaz bir yerde,

Onurlu, müstahkem, neredeyse ulaşılamaz...

¹ ع: وبهجة.

² ح - وَزَاحَ عَنِ الْآيَامِ نُورٌ وَرَوْنَقٌ * وَطَبَّقَ أَكْنَافَ الْبِلَادِ ظِلَامٌ.

³ ح - خَبَّتْ نَارُ أَعْلَامِ الْمَعَارِفِ وَالْهُدَى * وَشَبَّ لِنِيرَانِ الضَّلَالِ ضِرَامٌ.

⁴ ش: يقينًا رفيقًا.

٤٢ - مُهَيْبًا وَمَحْمِيَّ الْحَرِيمِ، وَأَهْلُهُ

أَعَزَّةُ أَهْلِ الْعَالَمِينَ فَخَامُ

42 - O saray heybetli, haremi korunaklı, sakinleri ise,
Dünyadaki insanların en saygınlarıydı.

٤٣ - مَحَطُّ رِحَالٍ لِلْأَجَلَّةِ. قَبْلَةً

لِكُلِّ إِمَامٍ يَقْتَدِيهِ¹ أَنْـَامُ

43 - Orası değerli insanların yolculuk durağı,
İnsanların kendisine uyduğu her önder için bir kıbleydi...

٤٤ - مَطَافًا لِأَرْبَابِ الْفَضَائِلِ وَالْعُلَى

فَمِنْهُمْ جُثُومٌ² حَوْلَهُ وَقِيَامُ

44 - Erdem ve fazilet erbâbının tavaf ettiği bir yerdi,
Kimileri çömelmiş, kimileri ayaktaydı...

٤٥ - يُلُوحُ³ سَنَا بَرْقِ الْهُدَى مِنْ بُرُوجِهِ

كَبَرِّقَ بَدَا بَيْنَ السَّحَابِ يُشَامُ

¹ ح: تقتديه.

² ف: جُثِيَّ.

³ ش: يروح.

45 - O sarayın burçlarından, bulutların arasından açığa çıkan bir şimşek gibi

Hidayet şimşeginin parıltısı görülür.

٤٦ - لَهُ شَرْفٌ قَدْ جَلَّ عَنْ أَنْ تَنَالَهُ¹

غَوَائِلُ أَيْدِي الْحَاذِثَاتِ قَدَامُ

46 - İlmin, belaların şerli ellerinin asla sahip olamayacağı

Kadim bir şerefi vardı.

٤٧ - فَجَرَّتْ عَلَيْهِ الرَّامِسَاتُ دُيُولَهَا

فَخَرَّتْ عُرُوشٌ مِنْهُ ثُمَّ دَعَامُ

47 - Derken şiddetli rüzgârlar ilmin eteklerini çekiştirdi,

Ve ilmin tahtı ile sarayın sütunları yere düştü.

٤٨ - مَحَا الذَّارِيَّاتُ الْهُوجُ آيَاتِ حُسْنِهِ

فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا آيَةٌ وَوَسَامُ

48 - Tozu dumana katan şiddetli rüzgârlar o sarayın güzelliğini silip götürdü.

Artık ondan geriye ne bir iz, ne bir alamet kaldı!

٤٩ - وَسَيِّقُ² إِلَى دَارِ الْمَهَانَةِ أَهْلُهُ

مَسَاقَ أَسِيرٍ لَا يَزَالُ يُضَامُ

¹ ح؛ ش؛ ف: يناله.

² ح؛ ف: وسىقت.

49 - O sarayın sakinleri, her an zulüm gören bir esirin

Sürülmesi gibi zillet diyarına sürülmüş,

٥٠ - كَذَا تَحْكُمُ¹ الْإِيمَانُ بَيْنَ الْوَرَى عَلَى

طَرَائِقَ مِنْهَا جَائِرٌ وَقَدْ وَاسَمُ

50 - İşte kader de insanlar arasında böyle hükmeder,

Bazen zalimane, bazen adilane...

٥١ - فَمَا كُلُّ قِيلٍ قِيلٌ عِلْمٌ وَحِكْمَةٌ

وَمَا كُلُّ أَفْرَادٍ الْحَدِيدِ حُسَامُ

51 - Her söz ilim ve hikmet sözü değildir,

Her demir de kılıç değildir...

٥٢ - وَمَا كُلُّ سَيْفٍ مَشْرِفٍ مُهَنْدًا

ضَرَائِبُ شَتَّى قَاضِبٌ وَكَهَامُ

52 - Her kılıç Yemen Meşref kılıcı yahut Hind kılıcı değildir,

Çeşit çeşit kılıç var; kimi keskin kimi kör...

٥٣ - فَلِلدَّهْرِ تَارَاتُ تَمْرٌ عَلَى الْوَرَى

نَعِيمٌ وَبُؤْسٌ، صَحَّةٌ وَسَقَامُ

¹ ش: يحكم.

53 - Felek insanlara farklı şekillerde uğrar:

Bazen mutluluk, bazen keder; bazen sağlık, bazen hastalık...

٥٤ - وَمَنْ يَكُ فِي الدُّنْيَا فَلَا يَعْتَبِنَهَا

فَلَيْسَ عَلَيْهَا مَعْتَبٌ وَمَلَامٌ¹

54 - Dünyada yaşayan dünyayı kınamasın,

Çünkü dünyanın kınanacak ve ayıplanacak bir yanı yoktur.

٥٥ - أَجِدُكَ مَا الدُّنْيَا² وَمَاذَا مَتَاعُهَا

وَمَنْ³ ذَا الَّذِي يَبْغِيهِ⁴ وَهُوَ حُطَامٌ

55 - Gerçekten derdin dünya ve onun getirdikleri mi?

Her kim bu dünyayı arzularsa işte odur harâb olacak olan...

٥٦ - وَمَا هِيَ إِلَّا زَحْمَةٌ وَمَشَقَّةٌ

وَلَمْ يُرَفِّهِهَا رَاحَةٌ وَجَمَامٌ

56 - Dünya zahmetten ve meşakkatten başka bir şey değil,

Orada şimdiye kadar rahat ve huzur görülmemiştir.

¹ ش - وَمَنْ يَكُ فِي الدُّنْيَا فَلَا يَعْتَبِنَهَا * فَلَيْسَ عَلَيْهَا مَعْتَبٌ وَمَلَامٌ.

² ش: أَجِدُكَ بالدنيا.

³ ف: وما.

⁴ ف: تبغيه. ش: سعيه.

٥٧ - تَشْكُلَ فِيهَا كُلُّ شَيْءٍ بِشَكْلٍ مَا

يُعَانِدُهُ وَالنَّاسُ عَنْهُ نِيَامٌ

57 - Dünyada meydana gelen her şey isteklerimizin aksi yönündedir,

Ancak insanlar bu konuda gaflettedirler...

٥٨ - فَعَزَّزْتُ بِهِوْنٍ وَالْهَوَانَ بِعِزَّةٍ

تَنْبَهُ، فَهَاتِيكَ الْحَيَاةَ مَنَامٌ¹

58 - İzzet zilletle, zillet de izzetle birlikte,

Uyan artık! Bu hayat bir uykudan ibarettir...

٥٩ - وَجَانِبُ عَنِ اللَّذَاتِ وَاهْجُرْ زُلَالَهَا

وَأَيُّقِنْ بِأَنَّ الرِّيَّ مِنْهُ أُوَامٌ

59 - Zevk ü safâdan kaçın, onun tatlı sularını içme,

Ve emin ol ki o tatlı suyu içmek ancak susuzluğunu artırır.

٦٠ - يُرَى النَّقْصُ فِي زِيِّ الْكَمَالِ كَأَنَّمَا

عَلَى رَأْسِ رَبَّاتِ الْجِجَالِ عِمَامٌ

60 - Kemal giysisine bürünen noksanlık,

Gelinlerin başlarındaki duvak gibi süslü görünür.

¹ ش: منام.

٦١ - فَلَوْ زَا حَتَّ اسْتَارُ¹ الْحَقَائِقِ لَأَنْجَلَتْ

لَدَيْهِمْ كَنُورٍ أَبْرَزَتْهُ كِمَامٌ

61 - Hakikat perdeleri kalkınca, gerçekler,

Tomurcuğun ortaya çıkardığı bir çiçek gibi ortaya çıkar.

٦٢ - وَظَلُّوا² حَيَارَى قَارِعِي سِنَّ نَادِمٍ

عَلَى مَا مَضَى وَالْغَافِلُونَ نِدَامٌ

62 - Dünyaya aldananlar, o gün geçmişlerinden dolayı pişmanlıktan dişini söken biri gibi olur,

Zaten gâfillerin sonu pişmanlıktır...

٦٣ - فَمَا كَانَ فِيهَا غِبٌّ مَا مَرَّ وَانْقَضَى

حُلُومٌ أَرَاهَا لِلنِّيَامِ³ نِيَامٌ

63 - Dünyada olup biten her şeyi geçip gidenlerin bir neticesi,

Gaflet uykusundakilerin gördüğü hayaller olarak görüyorum...

٦٤ - وَمَا هُوَ عِنْدَ السَّالِكِينَ إِلَى الْهُدَى

حَقِيقًا بِأَنْ يُلَوَّى إِلَيْهِ زَمَامٌ

64 - Hidayet yolunun yolcularına bu dünya için

Yular tutup, hazırlık yapmak yaraşmaz.

¹ ولو كُشِفَتْ حُجُبٌ.

² ش: وأصبحوا.

³ ح: ش؛ ع: أراهن النيام.

٦٩ - رَجَعْتَ وَقَدْ ضَلَّتْ مَسَاعِيكَ كُلُّهَا

بِخُفْيٍ حُنَيْنٍ لَا تَزَالُ تُسَلِّمُ

69 - Bütün çabaları boşa gitmiş, çarıksız bir şekilde geri dönen

Huneyn gibi eli boş döner, kınanıp durursun...

٧٠ - هَبْ أَنْ مَقَالِيدَ الْأُمُورِ مَلَكَتْهَا

وَدَانَتْ لَكَ الدُّنْيَا وَأَنْتَ هُمَامٌ

70 - Tut ki bütün işlerin yönetimi senin eline geçti,

Dünya sana boyun eğdi ve hükümdar oldun.

٧١ - جَبَّيْتُ خَرَاجَ الْخَافِقَيْنِ¹ بِسُطُوَةٍ

وَفُزْتُ بِمَا لَمْ يَسْتَطِعْهُ² إِمَامٌ³

71 - Sahip olduğun güç ile doğuyu ve batıyı haraca bağladın,

Hiçbir önderin elde edemediğini kazandın.

٧٢ - وَمُتِّعْتَ بِاللَّذَاتِ دَهْرًا بِغِبْطَةٍ

أَلَيْسَ بِحَتْمٍ بَعْدَ ذَلِكَ حِمَامٌ

¹ الخافقان أفق المشرق والمغرب قال ابن السكيت: لأنَّ الليل والنهار يخفقان فيهما. (لسان العرب، "خف")

² ح: تستطعه.

³ ش - جَبَّيْتُ خَرَاجَ الْخَافِقَيْنِ بِسُطُوَةٍ * وَفُزْتُ بِمَا لَمْ يَسْتَطِعْهُ إِمَامٌ.

72 - Uzun zaman boyunca âsûde bir şekilde bütün lezzetleri tattın,

Yine de bütün bunların sonu ölüm değil mi?

٧٣ - فَبَيْنَ الْبَرَايَا وَالْخُلُودِ تَبَايُنٌ

وَبَيْنَ الْمَنَايَا وَالنَّفُوسِ لِسَامٌ

73 - İnsanlar ve ölümsüzlük arasında bir zıtlık vardır,

Ölüm ile nefisler arasında ise ayrılmaz bir birliktelik...

٧٤ - قَضِيَّةُ انْقَادِ الْأَتَامِ لِحُكْمِهَا

وَمَا حَادَ عَنْهَا سَيِّدٌ وَغُلَامٌ

74 - İnsanlığın, hükmüne boyun eğdiği bir kanun bu;

Ne efendi, ne de köle bu kanunu çiğneyebilmiştir...

٧٥ - ضَرُورِيَّةُ تَقْضِي الْعُقُولِ بِصِدْقِهَا

سَلِ إِنْ كَانَ فِيهَا مَرِيَّةٌ وَخَصَّ سَامٌ

75 - Bu, akılların doğruluğuna hükmettiği bir zorunluluktur.

Eğer onun doğruluğunda bir şüphe ve ihtilaf varsa durma, sor!

٧٦ - سَلِ الْأَرْضَ عَنْ حَالِ الْمُلُوكِ الَّتِي خَلَتْ

لَهُمْ فَوْقَ فَرْقِ الْفَرَقَيْنِ¹ مَقَامٌ

¹ الفرقدان نجمان في السماء لا يغريان ولكنهما يطوفان بالجدى، وقيل: هما كوكبان قريبان من القطب، وقيل: هما كوكبان في بنات نعش الصغرى. (لسان العرب، "فرقد")

٨٠ - لَدَيْهِمُ أَلُوفٌ مِّنْ خَمِيسٍ عَرَمَرَمٍ

لَهُ¹ شَوْكَةٌ تَسْبِي النُّهَى وَعُورَامُ

80 - Binlerce düzenli, devasa orduları vardı,

Akılları ve bu devasa orduları tutsak eden bir güce sahiptiler.

٨١ - تَرُدُّ² عُيُونُ النَّاطِرِينَ كَلِيلَةً

وَأِنْ كَانَ فِيهَا حِدَّةٌ وَرُعَامُ

81 - Onlara bakanların gözleri her ne kadar keskin ve sert olursa olsun

Onları seyretmeye güç yetiremezdi.

٨٢ - فَهَلْ هُمْ عَلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ وَحَوْلَهُمْ

مِنَ الْعِزِّ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ لَهُامُ

82 - Peki şimdi onlar hala o güçlü halleriyle, çevrelerinde

Güçlü ve yenilmez askerler olduğu halde yerlerinde duruyorlar mı?

٨٣ - وَمَا بَالُ ذِي الْأَوْتَادِ مَا³ خُطِبُ قَوْمِهِ

وَمَا صَنَعَتْ⁴ عَادٌ وَأَيْنَ أَرَامُ

¹ ع: لهم.

² ع: يرد.

³ ش: وما.

⁴ ف: فعلت.

83 - Şaşalı sütunların sahiplerinin ve halklarının halleri nicedir!

‘Âd kavmi kendisine fayda sağlayacak ne yaptı, Arâm şimdi nerelerde!

٨٤ - وَمَا شَأْنُ شَدَّادٍ فَهَلْ هُوَ خَالِدٌ

بِجَنَّتِهِ وَالْعَيْشُ مِنْهُ مُدَامٌ

84 - Şeddâd’ın durumuna ne dersin? O şimdi,

Cennetinde sonsuz bir yaşam mı sürüyor!

٨٥ - وَطُفَّ بِبِلَادٍ خَفَّ عَنْهَا قَطِينُهَا

فَأُوطِنَهَا بُيُومٌ يَصِيحُ وَهَامٌ

85 - Sakinleri azalan ülkeleri bir dolaş hele,

Şimdilerde oraları baykuşlar yurt edinmiş, ötüşmekte...

٨٦ - وَنَادٍ قُصُورًا قَدْ عَفَتْ غُرْفَاتُهَا

كَأَنَّ بَقَايَا رُسْمِهِنَّ رَجَامٌ

86 - Salonları harâb olmuş, silinip giden şu saraylara seslen!

Sanki o sarayların kalıntıları taş kesilmiş...

٨٧ - تُجِبُكَ عَنْ اسْرَارِ¹ الشُّؤْنِ الَّتِي جَرَتْ

عَلَيْهِمْ، جَوَابًا لَيْسَ فِيهِ² كَلَامٌ

¹ ع: بأسرار.

² ح: منه.

87 - Sana, başlarından geçen olayların gizemlerini anlatırlar,

Fakat bu anlatıda herhangi bir söz yoktur.

٨٨ - بِأَنَّ الْمَنَآيَا أَقْصَدَتْهُمْ نِبَالُهَا

وَمَا طَاشَ عَنْ مَرْمَى لَهْنٍ سِهَامٌ

88 - Ölümün oklarının, onları hedef aldığını ve

Hedefini şaşırmadığını anlatacak o harabeler sana...

٨٩ - فَسَيَقُورُوا¹ مَسَاقَ الْغَابِرِينَ إِلَى الرَّدَى

فَأَقْفَرَ مِنْهُمْ² مَنْزِلٌ وَمَقَامٌ

89 - Onlar da geçmişte ölüp gidenler gibi ölüme sürüldüler

Sarayları da, makamları da ıssız kaldı.

٩٠ - وَحَلُّوا مَحَلًّا غَيْرَ مَا يَعْهَدُونَهُ

وَلَيْسَ لَهُمْ حَتَّى الْقِيَامِ قِيَامٌ

90 - Daha önce hiç bilmedikleri bir yerde oturmaktadırlar,

Onlar için kıyamete kadar kalkmak yoktur.

¹ ح؛ ف؛ وسيقوا.

² ش؛ ع؛ ف؛ عنهم.

٩١ - أَلَمْ بِهِم رِيبُ الْمُنُونِ فَغَالَهُمْ

فَهُمْ تَحْتَ أَطْبَاقِ الرَّغَامِ رَغَامٌ

91 - Ölüm onları ansızın yakaladı ve gafıl avladı,

Şimdi onlar kat kat toprak altında topraklar.

٩٢ - وَأَمْسُوا أَحَادِيثًا وَأَصْبَحَ مُلْكُهُمْ

هَبَاءٌ وَيَادَ التَّاجِ ثُمَّ وَهَامٌ

92 - Kendileri hikâye oldu ve mülkleri harâb olup yıkıldı.

Başları ve o başlardaki taç mahvolup gitti.

٩٣ - فَسُبْحَانَ رَبِّ الْعَرْشِ لَيْسَ لِمُلْكِهِ

تَنَاقُصٌ وَحَدٌّ مَبْدَأٌ وَخَتَمٌ

93 - Her türlü noksan sıfattan münezzehten olan arşın Rabbi'nin mülkü için

Bir son, sınır ya da başlangıç ve bitiş ise asla söz konusu değildir.

C. Ölçü ve Kafiye

1. Ölçü

Kasîde-i Mîmiyye, aruzun *tavîl*¹ bahri ile yazılmıştır. Bu bahir, klasik Arap edebiyatında en fazla kullanılan bahir olmasıyla dikkat çeker. Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) vaz ettiği aruz sisteminde *muhtelif* adı verilen birinci dairenin ilk bahrini oluşturur. Armonik yapısı ve tefilelerinin uzun oluşu sayesinde hamâse, fahr, medih, tegazzül, risâ vb. temalarda taşkın ve coşkun duyguları ifadeye uygun bir bahirdir.² Ebussuud Efendi'nin, kasidesini inşâd ederken bu bahri tercih etmesi, duygularını olabilecek en etkili tarzda ifade etme ve kadim usta Arap şairlerine öykünme bağlamında değerlendirilebilir.

Kasidenin ilk beyti, (*matla*) vezni açısından incelemeye tabi tutulduğunda şu hususlar dikkati çekmektedir:

طويل:

وغيروها لوعّة وغرامُ	أبعد سليمى مطلب ومرامُ
— — v/v — v / — — — v/ v — v	— — v / v — v / — — — v / v — v
فَعُولُ / مَفَاعِيلُنْ / فَعُولُ / فَعُولُنْ	فَعُولُ / مَفَاعِيلُنْ / فَعُولُ / فَعُولُنْ
مقبوض / سالم / مقبوض / محذوف	مقبوض / سالم / مقبوض / محذوف

Bu beyit, Kasîde-i Mîmiyye'nin ilk beytidir ve bu açıdan buradaki vezin özellikleri kasidenin devamındaki vezni belirleyicidir. Beyte baktığımızda ilk mısırda bulunan aruzun, yani ilk mısraın son tefilesi, *mahzûf* geldiğini görmekteyiz. Oysa Halil b. Ahmed'in vaz ettiği aruz sisteminde *tavîl* bahrinin aruzu مفاعِلنْ şeklinde مقبوض (*makbûz*) olarak gelmektedir. Ancak bu konuda Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830?), *tavîl* bahrinin aruzunun, darbında olduğu gibi

¹ Tavîl bahri ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Yılmaz, İbrahim, "Tavîl", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, 183-184.

² Yılmaz, İbrahim, *Tavîl*, a.g.m., XXXX, 183.

فَعُولُنْ şeklinde *mahzûf* gelebileceğini söylemiştir.¹ Ezcümle, Ebussuud Efendi şiirinin matla beytinde aruzu tartışmalı bir tefileden söylemiştir. İkinci mısraın son tefilesini ifade eden darb ise tavîl bahrinin darb çeşitlerinden sonuncusunu ifade eder ve kullanımı açısından bir mahzur yoktur. Yine görüldüğü üzere ilk mısradaki dört tefile sırasıyla *makbûz* (mefâîlün iken mefâîlün olması), *sâlim* (bozulmamış hali ile gelmesi), tekrar *makbûz* ve *mahzûf* (mefâîlün iken feûlün şeklinde gelmesi) şeklinde, ikinci mısradaki simetrik olarak aynı gelmiştir. Her iki mısraın birinci ve üçüncü tefileleri *makbûz* gelmek suretiyle zihafı, aruzu genel kabulün dışında *mahzûf* gelmesi dolayısıyla Ebussuûd'un aruz veznini kullanımı kusurlu fakat kurallara uygun olarak niteleyebiliriz. Zira kasidenin devamında, hemen hemen her beyitte ilk beyitteki ölçülere bağlı kalınmış ya da tefilelerin *sâlim* versiyonları kullanılmıştır. Bu bağlamda, kasidenin makta, yani son beyti incelendiğinde:

تَنَاهٍ وَحَدٌّ مَبْدَأٌ وَخَتَامٌ	فَسُبْحَانَ رَبِّ الْعَرْشِ لَيْسَ لِمُلْكِهِ
— — v / v — v / — — — v / — — v	— v — v / v — v / — — — v / — — v
فَعُولُنْ / مَفَاعِيلُنْ / فَعُولُ / فَعُولُنْ	فَعُولُنْ / مَفَاعِيلُنْ / فَعُولُ / مَفَاعِيلُنْ
سالم / سالم / مقبوض / محذوف	سالم / سالم / مقبوض / مقبوض

Görüldüğü üzere kasidenin makta beytinde ilk mısraın ilk iki tefilesi *sâlim*, sonraki iki tefile ise *makbûz* gelmiştir. İkinci mısradaki yine ilk iki tefile *sâlim* sonra ki iki tefile ise sırasıyla *makbûz* ve *mahzûf* gelmiştir.

2. Kâfiye

Kasîde-i Mîmiyye med harfî olarak elif (ا)'in ve damme harekeli mîm (م) harflerinin oluşturduğu bir kâfiye düzenine sahiptir. Bu kâfiyenin *revisi* ise mîm (م) harfidir. Revî, harekeli olduğu için mutlak revî olarak adlandırılır. Revîden hemen önce gelen ve “â” sesini med olarak

¹ Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011 (1. bs.), s.64.

veren elif (ا) ise *ridf* harfi olarak isimlendirilir.¹ Bu itibarla, Kasîde-i Mîmiyye'nin dammeli mîm (م) harfi ile mutlak revî ve med harfi olarak gelen elif (ا) harfi ile *ridf* harfini ihtiva eden bir kafiye sistemine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tespit edilen doksan üç beyitlik kasidede, kafiye'nin aynı kelimedede tekrar edildiği beyit numaraları ve söz konusu kelimeler şöyledir:

مَدَامُ iki kere (on altıncı ve seksek dördüncü beyitler)

نِيَامُ iki kere (elli yedinci ve altmış üçüncü beyitler)

غَرَامُ iki kere (birinci ve yirmi yedinci beyitler)

نِظَامُ iki kere (otuz birinci ve otuz yedinci beyitler)

نَدَامُ iki kere (yirmi altıncı ve altmış ikinci beyitler)

مَقَامُ üç kere (ikinci, yetmiş altıncı ve seksen dokuzuncu beyitler)

D. Bölümler

Kasîde-i Mîmiyye, klasik Arap kasidesinin temelini oluşturan nesîb/teşbîb, tasvîr, medih ve fahr bölümlerini ihtiva etmez. Câhiliyye döneminde şekillenen Arap kasidesi o günlerden bu zamana ana yapısını koruyarak gelmiştir. Bu süreç içerisinde bağlama göre kaside formunda zühd, hikmet, hamâset ve risâ (ağıt) gibi konuları içeren şiirler de yazılmıştır.² Kasîde-i Mîmiyye'yi de bu açıdan değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu itibarla kasideye bakıldığında nesîb, yani tegazzül kısmı hariç klasik Arap kasidesine uygun bir bölüm görülememektedir. Konu geçişlerini dikkate alarak şu şekilde bir bölümlendirme yapılması daha uygun olacaktır:

* Birinci – dördüncü beyitler: Nesîb – Teşbîb (Sevgilinin adının ve aşkının anıldığı bölüm)

¹ İsmail Durmuş, Mürsel Öztürk ve İskender Pala, “Kafiye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 150.

² Elmalı, Hüseyin, “Kaside”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 562-563.

* Beşinci – otuz altıncı beyitler: Tehassür (Geçmişe ve sevgiliye özlem, sitem ve pişmanlıkların anıldığı bölüm.)

* Otuz yedinci – ellinci beyitler: Medih (İlmin şerefi ve değerinin övüldüğü ve kıymetinin bilinmemesinden yakınılan bölüm.)

* Yetmiş altıncı – doksan üçüncü beyitler: Hikmet (Geçmişte yaşamış kibirli insanların zail olması, Allah’ın her daim Bâkî oluşunun zikredildiği bölüm.)

II. MUHTEVA

A. Konu ve Tema

Ebussuud Efendi Kasîde-i Mîmiyyesinde hikemî şiir olarak adlandırılabilcek tarzda konuları ele almıştır. Şiirine kadim Arap şairlerinin yaptığı gibi sevgilinin adını zikrederek başlayan şair Ebussuûd, ilk dört beyitte sevgiliye olan bağlılığını tecâhül-i ârif yaparak “*Süleymâ’dan sonra bir arzu, istek olabilir mi?*” şeklinde ifade eder. Ancak bu kısa bölümü olgun bir nesîb ya da tegazzül bölümü olarak değerlendirmek zordur. Devamında ise artık gönlün bu sevgiliden ümidini kestiği ve yokluğuna kani olduğu güçlü teşbihlerle çarpıcı bir şekilde anlatılır. Otuz altıncı beyte kadar olan bölümde geçmişe dair terennüm edilen hasret, pişmanlık vb. duygular hep dünya hayatına atıfta bulunur. Buradan anlıyoruz ki Ebussuud Efendi’nin kasidenin girizgâhında bahsettiği o sevgili aslında dünyadaki ikbâl ve kâmdır. Kendisinin de çok güzel ifade ettiği gibi o artık gönlünün levhasından mansıb nakışlarını silmiştir. Zira felek dünya hayatına âşık olan bu insana olgunluk şarabını içirmiş, böylece o âşık daldığı bu gaflet uykusundan uyanmıştır.

Sonraki bölümlerde ilmin bir zamanlar sahip olduğu şan, şeref ve kıymet zikredilmiş, onun ehlinin ne kadar önemli insanlar olduğundan bahsedilmiştir. Fakat zamanla insanlar değişmiş ve ilme gereken özen gösterilmemiştir. İlim ve ilim ehli zillet diyarına sürülen esirlere benzetilmiş ve bunun, kaderin bir cilvesi olduğu hatırlatılmıştır. Bu meyanda, dünya hayatının geçiciliği ve fayda vermeyişi, kadir kıymet bilmeyişi, ilmin uğradığı akıbet ile örneklendirilmiştir. Nitekim geçmişte güçleri doğuyu ve batıyı inleyen, devasa ordulara, mimari yapılara sahip hükümdarlar geriye bir şey bırakamamıştır. Ancak tüm bunların sahibi olan Allah Bâkî’dir ve O’nun mülkü için bir son düşünülemez.

III. LİTERATÜR

A.Şerh ve Nazireler

Ebussuud Efendi'nin eseri Kasîde-i Mîmiyye'ye bir takım kaynakların belirttiğine göre talebelerinden Kâdı Abdurrahman Alemşah (ö. 1579) *Şerh alâ Kaside-i Mîmiyye li Ebi's-Suûd*, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el- Halebi *el-Mensûri 'l- 'Ûdî alâ Manzûmi 's-Suûdî* isimli şerhler ve Garsüddin Ahmed b. İbrahim el-Halebî (ö. 971/1563) nin şerh yazmıştır.¹ Biz de Kasîde-i Mîmiyye'nin anlaşılması ve tahlili noktasında tahkikini üstlendiğimiz ve ulaşabildiğimiz tek şerh olan Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el- Halebi *el-Mensûri 'l- 'Ûdî alâ Manzûmi 's-Suûdî* isimli şerhini esas aldık. Bu şerhin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki yazma nüshaları şöyledir:

* Çelebi Abdullah 00384

* Esad Efendi 02812

* Hacı Mahmud Efendi 02970

* Serez 03922

Yine bu kasideye yapılan nazireler hakkında kaynaklarda İzzeddin Abdülaziz ez-Zemzemi, Muslihuddin-i Lari ve Ümmüveledzade'nin oğlu Ali Efendi'nin adı geçmektedir.²

B.Akademik Çalışmalar

Kasîde-i Mîmiyye, tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak ilk dönem Osmanlı şuara tezkireleri ile *Keşfuz'z-zunûn*, *Devhatü'l-meşâyih* gibi bibliyografik eserlerde Ebussuûd'un edebi yönü aktarılırken değinilmiştir. Modern döneme gelindiğinde de bu durum çok değişmemiştir. Saadettin Nüzhet Ergun *Türk Şairleri* adlı eserinde Ebussuûd'a ait olduğunu ileri sürdüğü Türkçe ve Arapça birçok şiirden bahsederken Kasîde-i Mîmiyye'yi de zikreder. Yine Cavid Baysun, İslam Ansiklopedisine yazdığı Ebussuûd maddesinde bu kasideden bahseder. Ancak bunların hiçbiri Kasîde-i Mîmiyye'ye dair müstakil bir çalışmayı ifade etmemektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Kasîde-i Mîmiyye'yi özel olarak işleyen ilk çalışma Beşir Amir'in 1984 tarihli *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Arapça Şiir Yazan Türk Şairleri* adlı doktora çalışmasıdır. Bu doktora çalışmasının içerisinde Ebussuûd Efendi Arapça şiir

¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, I-III, İstanbul 1972, I, 306.

² Akgündüz, *a.g.m.*, X, 371.

yazan bir Türk şair olarak sunulur ve bu bağlamda Kasîde-i Mîmiyye tercümesiyle birlikte verilir. Ancak söz konusu çalışmada Arapça metin ve tercüme vermek dışında herhangi bir edebi tahlile rastlamak mümkün değildir. Ayrıca bahsi geçen Arapça metin ve tercüme çok fazla kusur ve hata içermektedir. Ancak bu noktada ilk çalışma olması dolayısıyla değerli bir çalışmadır. Bu çalışmanın akabinde ise Süleyman Ateş *Ebussuûd Efendi* adlı makalesinde Ebussuûd Efendi hakkında geniş bilgi verdikten sonra İbrahim el-Halebî'nin şerhini esas alarak Kasîde-i Mîmiyye'nin tahkikli metnini ve tercümesini verir. Belli bir sisteme oturtulmadan gelişigüzel yapılan tahkik ve tercüme Ebussuûd Efendi'nin bu noktada tanıtıldığı ilk önemli ve etkili çalışmadır. Bu çalışmadan sonra Ebussuûd hakkında yapılan birçok tez çalışmasında onun eserleri bağlamında zikredilen Kasîde-i Mîmiyye hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma bu yüksek lisans çalışmasıdır. Bu bağlamda Ebussuûd Efendi'nin Arapça divanı ve yine edebi yönüne yönelik makale ve kitap çalışmalarının planlanmasına ihtiyaç vardır.

IV. BEYÂN İLMİ

Sözlükte, “ortaya çıkarmak, açıklamak” gibi anlamlara gelen beyân kelimesinin ıstılâhî olarak, bir manayı farklı söz ve usullerle öğrenmeyi ve öğretmeyi ifade eder. Belâgat-i Osmâniyye müellifi Ahmet Cevdet Paşa, beyân bölümüne giriş yaparken “*turuk-u ifâde beyânındadır*”¹ şeklinde bir ifade kullanır. Yani beyân ilmini, bir manayı ifade edişin yollarını ele alan bir ilim olarak tanımlar. Beyân ilminde esas gaye, ifade edilmek istenen mananın daha etkili bir yolla ifade edilmesidir. Meânî ilmi, sözün yer, zaman ve muhatap açısından uygun söylenip söylenmediğini ele alırken, beyân ilmi bu sözün yine bağlama uygun olarak daha etkili bir tarzda söylenişini ele alır. Bahsi geçen daha etkili tarzlar, beyan ilminin alt yapısını oluşturan teşbih (benzetme), mecaz, istiare ve kinayeden oluşur. Beyân ilmi, bu yollar arasından bağlama uygun olacak şekilde en etkili yolun seçilmesini konu alır. Fakat burada, meram ifade edilirken söz konusu yollardan hangisi kullanılırsa kullanılsın, sözün manaya delaletinin açık olması şarttır.² Bu ifade yollarının yanı sıra “*hakikat*” de dolaylı olarak beyân ilminin ele aldığı konulardandır. Nitekim ileride de değinileceği gibi, mecazî bir ifade kullanılırken sözün gerçek anlamı dışında kullanmak esastır. Dolayısıyla mecazı doğru anlamak için mecaz olmayanın, yani hakikatin de ne olduğunu bilmek elzemdir. Tezin merkezindeki eser olan Kasîde-i Mîmiyye müellifi Ebussuûd Efendi de bu kasidesinde beyân ilmi unsurlarını yoğun bir şekilde kullanmıştır.

A. Teşbih

Teşbih, aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şey arasında bir ortaklık bulmak ve buradan bir benzeşim kurmaktır. Burada esas olan, kendisine benzetilendeki (müşebbeh) vasfın benzeyende (müşebbeh bih) daha güçlü ya da fazla olmasıdır. Çünkü teşbihteki amaç gizli olanı açıklamak, zihne uzak olanı yakınlaştırmaktır. Dolayısıyla söz konusu vasfın en güçlü olduğu varlık ile bir benzeşim söz konusu olmalıdır. Bunların yanında teşbihin, sözü süslemek gibi bir etkisinin olduğu gerçeği ise zaten izaha muhtaç değildir.

¹ Cevdet Paşa, Ahmet, *Belâgat-i Osmâniyye*, Âsitâne Kitabevi, İstanbul t.y., s.114.

² Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1992, VI, 23; Bulut, Ali, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014 (2. bs.), s. 175.

Teşbih, dört unsurdan oluşur. Bunlar, müşebbeh (benzeyen), müşebbeh bih (benzetilen), benzeme yönü ve teşbih edatıdır. Teşbihin tüm türleri, bu dört ögenin yapısı ve kullanımına göre belirlenir ve adlandırılır¹. Örneğin;

عبد الله ماكر كالثعلب. (Abdullah tilki gibi kurnazdır.)

dendiğinde, müşebbeh Abdullah, müşebbeh bih tilki, benzeme yönü kurnazlık ve benzetme edatının da kef (ك) harfi olduğunu ve Abdullah'ın, kurnazlık bakımından tilkiye benzetildiğini görürüz. Teşbih edatı, örneğimizde olduğu gibi bir harf olabiliyorken, aynı zamanda benzeme ya da benzetme anlamı taşıyan isim ve fiillerden de oluşabilir. Harf olarak “gibi” anlamındaki kef (ك) ile birlikte “أَنَّ” ile birleşerek gelen “كَأَنَّ” sayılabilir. Teşbih edatı olarak kullanılan isimler; حَسِبَ، ظَنَّ، يُشَبِّه، يُمَازِل، يُنَاطِر. fiil olarak kullanılanlar ise; مِثْل، مِثْل، مِثْل، مِثْل، نَحْو، نَظِير، شَبِيه، شَبِيه isimler; يُحَاكِي tespit edilen fiiller arasında yer alır.²

Tezin konusunu oluşturan Kasîde-i Mîmiyye’de teşbih sanatı, en fazla kullanılan edebi sanatlardandır. Örneğin, teşbihin tüm unsurlarının bir arada görülebileceği bir beytine bakılacak olursa görülür ki:

١٠ - نَسِيتُ أَصَاطِيرَ الْفَخَّارِ كَأَنَّهَا * حَدِيثُ لَيْالٍ قَدْ مَحَاهُ عَيَّامُ

10 - Övünç efsanelerini unuttum, şimdi onlar tıpkı gündüzün silip götürdüğü gece muhabbetleri gibi.

Bu beyitte, müşebbeh “övünç efsaneleri”, müşebbeh bih “gece muhabbetleri”, benzeme yönü “gündüzün silip götürmesi” ve benzetme edatı da kef (ك) harfidir. Şair, geçmişe dair, belki gençliğinde, sahip olduğu övünç efsanelerini artık unuttuğunu zira bu övünç efsanelerinin gece muhabbetleri gibi gündüz olunca unutulduğunu anlatmaktadır. İnsanın, hayatının her evresinde uzun ya da kısa vadede karşılaşılabileceği bir olay yine hayatın içinden rutin bir olay ile benzeşim kurmuştur.

¹ Bulut, a.e., s. 177-178.

² Durmuş, İsmail , “Teşbih”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, 553-556; Bulut, a.e., s. 176.

Teşbih, yukarıda zikredilen dört unsurun teşbihte bulunup bulunmaması ya da bulunuş şekline göre kısımlara ayrılır. Araştırmada ele alınacak olan teşbih türleri Kasîde-i Mîmiye’de örneği bulunan teşbihler olacaktır.

1. Teşbihin Kısımları

Teşbih, müşebbeh ve müşebbeh bihten oluşan iki tarafın, benzeme yönü ve teşbih edatının zikredilip edilmemesine göre çeşitli isimlerle anılır.

1.1. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihe Göre

1.1.1. Teşbih-i Mefrûk

Birden fazla teşbihin, müşebbeh ve müşebbeh bihlerinin birbirleri ardı sıra dizilmeleri sonucu oluşan teşbih türüdür. Yani her müşebbeh kendi müşebbeh bihinin yanında bulunacak şekilde dizilir.¹ Kasîde-i Mîmiye’nin otuz ikinci beytinde bu türden bir teşbih göze çarpıyor:

۳۲ - دُھُورٌ تَقَضَّتْ بِالمَسْرَةِ سَاعَةٌ * وَأَنْ تَوَلَّى بِالمَسَاءِ عَامٌ

32 - *Sevinç içinde geçen zamanlar bir saat gibi geldi geçti. Kötü geçen bir an ise sanki bir yıl gibi...*

Tanımda da belirtildiği üzere, her mısra da bir teşbih olacak şekilde önce her teşbihin müşebbehi, sonra da müşebbeh bihi zikredilmiştir. İlk mısra da, دُھُورٌ تَقَضَّتْ بِالمَسْرَةِ (sevinç içinde geçen zamanlar) müşebbeh, سَاعَةٌ (bir saat) ifadesi ise müşebbeh bih, ikinci mısra da ise أَنْ تَوَلَّى بِالمَسَاءِ (kötü geçen bir an) ifadesi ikinci müşebbeh ve عَامٌ (bir yıl) ifadesi ise ikinci müşebbeh bihtir. Şair, içinde bulunduğu sıkıntılı durumu daha etkili ifade etmek için tek beyitte iki ayrı teşbihi art arda getirmiş ve muhataplarından bir kıyaslama yapmasını istemiştir. Şöyle ki insanoğlu, sevdiği, haz aldığı şeyleri yaparken zamanın nasıl geçtiğini anlamaz ve bundan dolayı sevinç ve mutluluk içindeki bir yılın acı ve keder içindeki bir yıldan daha kısa olduğu algısına kapılır. Bu olgu tarih boyunca insanoğlunun günlük yaşantısında karşılaştığı bir durum sonucunda oluşmuştur. İşte Ebussuûd Efendi de yaşadığı mutlu ve mutsuz anları nitelerken bu olguya işaret etmiş ve bunu teşbih ile anlatma yoluna gitmiştir. Teşbihlerde benzeme yönü ve teşbih edatı bulunmadığı için ileride bahsi geçecek olan teşbih-i belîge de örnek olan bu tarz

¹ el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 247-248; Bulut, *a.g.e.*, s. 182 ; İsmail Durmuş, *a.g.m.*, XXXX, 556.

teşbihler en yüksek seviyede yapılmış teşbihi ifade eder. Çünkü burada müşebbehin neredeyse mahza müşebbeh bih olduğu iddiası vardır. Muhatap benzetmeyi zihninde takdir eder. Böylece anlatılmak istenen mana muhatabın zihnine adeta kazınmış olur.

1.1.2. Teşbih-i Cem'

Tek bir unsurun birçok unsura benzetilmesi sonucu oluşan teşbih türüdür. Teşbih-i cem'de müşebbeh tek, müşebbeh bih ise birden fazladır.¹ Kasidenin beşinci ve altıncı beyitlerinde tek bir müşebbehe iki farklı durum meful-u mutlak yolu ile atıf yapılarak benzetilmiştir.

۵ - سَلَا النَّفْسُ عَنْهَا وَاطْمَأَنَّتْ بِنَائِبِهَا * سُلُوْ رَضِيعٍ قَدْ عَرَاهُ فِطَامُ

۶ - وَصَبَّ سَقَاهُ الدَّهْرُ سُلُوَانٌ رُشْدِهِ * فَأَمْسَى وَمَا فِي الْقَلْبِ مِنْهُ هَيْامُ

5 - Gönül artık ondan ümidini kesti ve yokluğuna kâni oldu. Tıpkı süttten kesilen çocuğun, memeden ümidini kesmesi,

6 - Ve feleğin kendisine olgunluk şarabını içirdiği yüreğinde sevda ateşi hiç kalmayan bir âşık gibi...

Örnekte de açıkça görüldüğü gibi aşğın gönlünün, sevgilisinden ümidini kesip yokluğuna kani olması müşebbehtir. Müşebbeh bih ise iki ayrı durum olan “süttten kesilen çocuğun memeden ümidini kesmesi” ve “feleğin, kendisine olgunluk şarabı içirip yüreğinde hiç sevda ateşi kalmayan bir âşık”tır.

Teşbihin gayelerinden biri de karşı tarafa, yani muhataba içinde bulunduğu durumu izah etmektir. Fakat bazen izah için kullanılan teşbihte tek müşebbeh bih yetmeyebilir. Bu durumda müşebbeh, daha fazla müşebbeh bih ile desteklenebilir. Bu örnekte gelen müşebbeh bihler yine ileride bahsi geçecek olan teşbihi temsiliye de örnek olacak şekilde gelmişlerdir. Yani benzeme yönleri birbirinden ayırt edilemeyecek derecede karışıktır. Bu durum da ayrıca teşbihi cem'e bir tekit ve güç katmaktadır. Şöyle ki şair, sevgilisinden ya da dünyadaki ikbalden artık ümidini kesmiştir. Bu durumunu, memeden kesilmiş bir bebeğe benzetmektedir. İkinci müşebbeh bihte ise mecazi anlatımlarla birlikte feleğin ya da zamanın kendisine olgunluk şarabını içirdiği bir âşığa benzetmiştir. İki durumda da ortak olan aslında talep edilen şeyden ayrılmak istenmemesidir. Ancak şartlar bunu gerektirdiği takdirde ilk müşebbeh bihte süttten kesilen

¹ el-Kazvînî, a.g.e., II, 248; Bulut, a.g.e., s. 183.

çocukta olduğu gibi bu durum zorunlu olarak gerçekleşebildiği gibi, ikinci müşebbeh bihte zamanla dünya ikbalinin vefa göstermeyeceğinin anlaşılması şeklinde de olabilir. Ebussuûd Efendi, hayatının sonuna kadar ilmi, sosyal ve siyasi sahada bulunmuş biri olarak tecrübe bakımından zengin bir şahsiyettir. Bu uzun hayat ona, bazen çocuğun sütten kesilişi gibi istenmese de arzu edilen şeyden vazgeçmeyi öğretmiş ve olgunluk şarabını içirmiş olabilir.

1.1.3. Teşbih-i Belîğ

Sadece müşebbeh ve müşebbeh bihin olduğu, benzeme yönü ve edatının zikredilmediği teşbihe teşbih-i belîğ denir.¹ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ² ayetinde “*Dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.*”² buyrulmuş ancak asıl anlam “*gelip geçici ve boş olması bakımından oyun ve eğlence gibidir*” şeklinde anlaşılmalıdır. Zira burada benzeme yönü ve edatı hafzedilmiştir. Teşbih-i belîğ, teşbihin zirvesi, belagat, şiir ve kalem erbabının kendisinde yarıştığı açık bir meydandır.³ Bu teşbih türüne Kasîde-i Mîmiyye’den elli altıncı beyti verilebilir:

٥٦ - وَمَا هِيَ إِلَّا زَحْمَةٌ وَمَشَقَّةٌ * وَلَمْ يُرَفِّهِهَا رَاحَةٌ وَجَمَامٌ

56 - Dünya zahmetten ve meşakkatten başka bir şey değildir. Orada rahat ve huzur görülmemiştir.

Beytin ilk mısraında bulunan teşbih-i belîğde görüldüğü üzere müşebbeh ve müşebbeh bih dışındaki unsurlar olan benzeme yönü ve benzetme edatı bulunmamaktadır. Bu tür teşbihin mantığının altında müşebbehin, müşebbeh bihe olan benzerliğinin en üst seviyede olduğu iddiası yatar. Bu yüzden müşebbeh ile müşebbeh bihin aynı şey olduğu algısı oluşur. Bu örnekte de dünyanın zahmet ve meşakkatten ibaret olmadığını biliriz. Burada kast edilen mana “*dünya mahza zahmet ve meşakkat gibidir*” şeklinde anlaşılmalıdır. Kasîde-i Mîmiyye’de en fazla kullanılan teşbih türü teşbih-i belîğ⁴ olduğu için Ebussuûd Efendi’nin şiir kalitesinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmak hiç de yersiz olmayacaktır. Çünkü bu tür teşbihleri kullanmak

¹ el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 248; Bulut, *a.g.e.*, s. 182.

² En’am sûresi (6), 32.

³ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü’l-vâdiha* (nşr. Ali Muhammed Zeynû), Dâru Kubâ, Dimeşk 2007, s.34-35.

⁴ Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer teşbih-i belîğ örnekleri için bk. 28, 32, 33, 41, 42, 43, 44 ve 58 numaralı beyitler.

geniş ve derin bir edebi ilmi birikimi gerektirir. Teşbih-i belîğ başka bir örnek kırkınıcı beyitten verilebilir:

٤٠ - وَكَانَ سَرِيرُ الْعِلْمِ صَرْحًا مُمَرَّدًا * يُنَاغِي الْقِيَابَ السَّعَ وَهِيَ عِظَامُ

40 - Oysa ilmin tahtı yüce bir saraydı. Orada, azametli yedi gök kubbe ile söyleşirdi.

“İlmin tahtı büyüklük bakımından yüce bir saray gibiydi” demek yerine “ilmin tahtı yüce bir saraydı” denerek müşebbeh ve müşebbeh bih yalnız bırakılmış ve belîğ bir teşbih yapılmıştır. Bu beytin peşi sıra gelen dört beyitte de atıf yoluyla sıfatlar getirilmek suretiyle deyim yerinde ise zincirleme teşbih-i belîğ yapılmıştır.

Ebussuûd Efendi’nin, eserinde teşbih-i belîği bu kadar çok kullanması yaşadığı duyguların gerçekçi ve hissî oluşuyla ilgili olmalıdır. Kasidenin geneline hâkim olan hikmet teması, söylemde olgun ve kendinden emin olmayı gerektirmiştir. Bu olgun söylem ise en belîğ teşbihin seçilip kullanılmasını sağlamıştır.

1.1.4. Teşbih-i Zımnî

Müşebbeh ve müşebbeh bihin bilinen teşbih sistemine göre sunulmadığı, ima ya da telmih yoluyla bir terkip içerisinde teşbih olduğu hissettirilen teşbihe teşbih-i zımnî denir. Bu teşbih türünde müşebbeh bih genellikle müşebbehin sebebi ya da delili olarak gelir.¹ Kaside-i Mîmiyye’nin yirmi dokuzuncu beyti² bu tür teşbihe çok yerinde bir örnek teşkil etmektedir:

٢٩ - لَقَدْ تَمَّتْ أَزْمَانُ الْمَسَرَّاتِ وَأَنْقَضَتْ * لِكُلِّ زَمَانٍ غَايَةٌ وَتَمَامٌ

29 - Sevinç zamanları tamamlandı ve son buldu. Her zamanın bir sonu, bir bitişi vardır.

Görüldüğü üzere, beytin ikinci mısraı ilk mısraının delili olarak gelmiştir. Bu durumda anlamı, “her zamanın bir sonu, bir bitişi olduğu gibi sevinç zamanlarının da bir sonu vardır ve bu zamanlar artık son buldu” şeklinde takdir edebiliriz. Zaten teşbih-i zımnî, istendiği takdirde teşbihin dört unsurunu da barındıracak şekilde söylenmeye müsait olmalıdır. Yine altmış beş ve altmış altıncı beyitler kendi aralarında teşbih-i zımnîye bir başka örnektir:

¹ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, a.g.e., s. 61.

² Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer teşbih-i zımnî örnekleri için bk. 50, 51, 52 ve 53 numaralı beyitlerin kendi aralarında kurduğu anlam örgüsü.

٦٥ - فِدْعَهَا وَمَا فِيهَا هَمِيئًا لِأَهْلِهَا * وَلَا يَكُ فِيهَا رَغْبَةً وَسْوَامُ

٦٦ - يَعَا فُ الْعَرَانِينَ السَّمَاطَ عَلَى الْخَوَى * إِذَا مَا تَصَدَّى لِلطَّعَامِ طَغَامُ

65 - Çek elini bu dünyadan, bırak dünya ehli onunla mutlu mesut yaşasın! Dünyada rağbet edilecek, pazarlık konusu yapılacak hiçbir şey yok.

66 – Ayaktakımı yemek için sofraya üşüştüğünde, asil insanlar karınları aç olduğu halde sofraya yanaşmazlar.

Bu iki beyitte, önce dünyanın değersiz olduğu vurgulanıp ona tamah edilmemesi isteniyor ve bunun ardından telmih yoluyla toplumsal bir realite hatırlatılıyor. Asil insanların, aç olsalar dahi ayaktakımı ile aynı sofrada yemek yemeyeceği, asaletlerinin bunu gerektireceği gerçeği, zımnî en asil varlık olan insanın aşağılık olan dünyaya rağbet etmemesi ile benzerlik oluşturuyor.

Teşbih-i zımnîde esas gaye müşebbehin mümkün olduğunu ispatlamaktır. Bundan dolayı müşebbeh bih olarak gelen ve daha çok delil ve sebep içeren bir yapıya sahip olan cümle genellikle herkesçe kabul gören, deyimleşmiş bir cümle formunda gelir. Bu bağlamda bedî' ilminin alanına giren ve bir düşüncüyü ispat etmek için mesel ve vecize kullanma sanatı olan irsal-i meselle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

1.2. Benzeme Yönüne Göre

Benzeme yönünün teşbihteki durumu ve kullanımına göre teşbihler mufassal, mücmel ve temsili olarak üçe ayrılır. Şimdi bu teşbih türlerini ayrı başlıklar altında inceleyelim.

1.2.1. Teşbih-i Mufassal

Teşbih-i mufassal, benzeme yönü açık bir şekilde zikredilen teşbih türüdür.¹ Kasîde-i Mîmiyye'nin altmış birinci beytinde benzeme yönü açıkça zikredilmiştir:

٦١ - فَلَوْ زَا حَتَّ اسْتَارُ الْحَقَائِقِ لِأَنْجَلَتْ * لَدَيْهِمْ كَنُورٌ أَبْرَزَتْهُ كِمَامُ

61 - Hakikat perdeleri kalkınca gerçekler, Tomurcuğun ortaya çıkardığı bir çiçek gibi ortaya çıkar.

¹ el-Kazvînî, a.g.e., II, 251; İsmail Durmuş, a.g.e., s. 556; Ali Bulut, a.g.e., s. 186.

Beyitte benzeme yönünü oluşturan أَبْرَزْتُهُ كِمَامٌ (tomurcuğun ortaya çıkarışı), açıkça zikredilmiştir. Bu tür teşbihlerde, teşbihin tüm unsurları zikredildiği için belagat açısından diğer teşbih türlerine nazaran muteber sayılmazlar. Benzeme yönü teşbihte hayati bir görev üstlendiği için yapısı ve kullanımı açısından teşbihin değerini belirlemede temel etkenlerdendir. Çünkü iki şey arasındaki benzeşimin temelinde benzeme yönü yatar. Benzeme yönünü açıkça kullanmamak ve onu muhataba hissettirmek açıkça zikretmekten daha edebidir. Ancak bazen sözün bağlamına göre açıkça zikretmek gerekebilir. Ebussuûd Efendi de eserinin bazı beyitlerinde yaptığı teşbihlerde¹ benzeme yönünü açıkça zikretmiştir.

1.2.2. Teşbih-i Mücmel

Benzeme yönü açıkça zikredilmeyen teşbihlere teşbih-i mücmel denir. Bu teşbih türü teşbih-i mufassala nazaran daha belîğ sayılır. Şûrâ sûresi'nin وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ “Dağlar gibi gemilerin denizde akıp gitmesi de O’nun (sınırsız kudretinin) delillerindendir.”² ayetinde görüldüğü gibi teşbihin benzeme yönü büyüklük, devasalıktır. Ancak benzeme yönü zikredilmediği için biz bu ayeti okuduğumuzda çıkarsama yapmak suretiyle benzeme yönünün mahiyetini kavrayabiliyoruz. Kaside-i Mîmiyye’nin seksen altıncı beytinde teşbih-i mücmelin bir örneğini bulmak mümkün:

٨٦ - وَتَادِ قُصُورًا قَدْ عَفَتْ غُرْفَاتُهَا * كَأَنَّ بَقَايَا رَسْمِهِنَّ رِجَامٌ

86 - Salonları harâb olmuş, silinip giden şu saraylara seslen hele! Sanki o sarayların kalıntılarının izleri taş kesilmiş...

Benzemeye yönü, “cevap vermeme bakımından” şeklinde zihnen takdir edilip, teşbihte zahiren belirtilmemiştir. Yani ikinci mısraın tercümesi “Sanki o sarayların kalıntılarının izleri cevap vermeme bakımından taş kesilmiş.” şeklinde zihnimize belirir. Benzeme yönünün teşbihteki fonksiyonu teşbih-i mufassal bahsinde zikredildi. Teşbihte müşebbeh ve müşebbeh bih arasındaki benzeme yönünü zikretmemek, onu muhataba hissettirmek edebi açıdan daha değerlidir. Kaside-i Mîmiyye’de çok fazla örneğinin bulunmayan teşbih-i mücmel esasında sadece müşebbeh ve müşebbeh bihin zikredildiği teşbihi belîğde içkin olarak bulunmaktadır.

¹ Kaside-i Mîmiyye’deki diğer teşbih-i mufassal örnekleri için bk. 5-6, 8, 9, 10, 20-21, 45, 49 numaralı beyitler.

² Şûrâ sûresi (42), 32.

Yani her teşbih-i belîğ içerisinde teşbih-i mücmel barındırmaktadır. Tek fark teşbih-i belîğde benzeme edatının da zikredilmeyişidir.

1.2.3. Teşbih-i Temsilî

Benzeme yönü birbirinden ayırıştırılamayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tablo ya da tasavvur ise bu tür teşbihlere teşbih-i temsilî denir.¹ Câhiliyye şairi İmru'l-Kays'ın şu şiirinde bu teşbih türünün en meşhur örneklerinden biri görülebilir:

وَكَيْلُ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُولَهُ * عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَتَلَيَّ²

(Beni sınamak için deniz dalgaları misali türlü türlü dertlerini üzerime salan nice geceler var...)

Örnek incelendiği zaman benzeme yönünün birden fazla, birbirine bağlı bir tasavvur olduğunu görürüz. Denizdeki dalgaların ardı ardına gelmesi, türlü türlü dertlerin başa gelmesine temsilî olarak benzetilmiştir. Kaside-i Mîmiyye’de bu türden teşbihe çok fazla örnek vardır. Fakat bu teşbih-i temsilî örnekleri genelde diğer teşbih türleriyle iç içe geçmiş haldedir. Bu örneklerden bir kaçına bakıldığında:

٤٥ - يُلُوحُ سَنَا بَرْقِ الْهُدَى مِنْ بُرُوجِهِ * كَبَرَقَ بَدَا بَيْنَ السَّحَابِ يُشَامُ

45 - O sarayın burçlarından, bulutların arasından açığa çıkan bir şimşek gibi, hidayet şimşeğinin parıltısı görülür.

Beyte benzeme yönü açısından bakıldığında “bulutların arasından çıkıp görünmek” gibi birden fazla ve birbirine bağlı bir tasavvurun söz konusu olduğu görülür. Yine yirmi ve yirmi birinci beyitlerde Arap kültüründen enteresan bir tablo teşbih-i temsilî yoluyla müşahade edilebilir:

٢٠ - وَسَيَقَتْ إِلَى دَارِ الْخُمُولِ حُمُولُهُ * يَحِنُّ إِلَيْهَا وَالْدُّمُوعُ رِهَامُ

٢١ - حَنِينَ عَجُولٍ غَرَّهَا الْبُؤْفَانُ ثَنَتْ * إِلَيْهِ، وَفِيهَا أَنَّةٌ وَبَغَامُ

20 – 21 – Kervan hiçlik diyarına doğru sürülmüş, içi saman dolu postu, ölü yavrusu sanıp inleyen devenin inleyişi gibi inlemiş kalbim, gözyaşları sel olmuş...

¹ el-Kazvînî, a.g.e., II, 249-250; Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, a.g.e, s. 47.

² İmru'l-Kays, *Dîvânü İmru'l-Kays* (nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 1983, s. 117.

Bu beyitlerde şair Ebussuûd Efendi, kendi kalbinin bir kervan ile hiçlik diyarına doğru sürüklendiğini ve kalbinin bu duruma inleyişini eski bir Arap âdetine benzetmektedir. Şöyle ki, yavrusunu ölü olarak doğuran devenin sütünden faydalanmak için ölü yavrunun postu saman ile doldurularak devenin, yavrusunu canlı sanıp onun için süt salgılamasına devam etmesi sağlanırdı. Ancak, anne deve hareketsiz duran “yavrusu” için inlemeye başlar, her an canlanıp hareket edeceği umuduyla ağlardı. Bu umut sayesinde deve, süt vermeye devam ederdi.¹ İşte bu acıklı tablo, teşbihin benzeme yönünü oluşturur. Görüldüğü üzere teşbih, birden fazla, birbirinden ayrı düşünülemeyen bir tasavvurdan ibarettir.

Teşbih-i temsîlî, Kur’ân-ı Kerîm’de en muhteşem örneklerinin görüldüğü bir teşbih türü olması hasebiyle çok değerli bir teşbihtir. Hem İslâm öncesi dönem Arap edebiyatında hem de İslâmî dönemde göze ve kulağa en hoş gelen teşbih türü olmuştur. Çünkü bu tür teşbihte benzeme yönü birbirinden bağımsız düşünülemeyecek bir tasavvur vardır ve bu tasavvur söz konusu kelamın sahibinin hayal ve edebi gücünü göstermesi açısından dikkat çekicidir. Araştırmanın konusunu oluşturan Kasîde-i Mîmiyye’de Ebussuûd Efendi bu teşbih türünü çok ustaca kullanmış,² seçtiği tasavvurlar açısından da Arap edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu göstermiştir.

1.3. Edata Göre

Teşbih edatının durumu ve kullanımına göre teşbihler mürsel ve müekked olmak üzere ikiye ayrılır.

1.3.1. Teşbih-i Mürsel

Teşbih edatının zikredildiği teşbihlere teşbih-i mürsel adı verilir.³ Kuran-ı Kerîm’den şu ayetler örnek olarak verilebilir:

* يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ * وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ *

¹ el-Halebî, İbrahim b. Muhammed, *el-Mensûru’l-’ûdî ‘alâ manzûmî’s-Su’ûdî*, Slm. Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 2970, vr. 31^b.

² Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer teşbih-i temsîlî örnekleri için bk. 5-6, 9, 10, 20-21, 45, 49, 60, 61 numaralı beyitler.

³ Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *a.g.e*, s. 34.

1.3.2. Teşbih-i Müekked

Teşbih edatının zikredilmediği teşbihe, teşbih-i müekked denir.¹ Teşbih edatının olmadığı teşbih örneklerinde daha çok meful-u mutlak ile benzetme yoluna gidildiği görülmektedir. Neml Sûresinde:

* وَهِيَ تَمْرُّ السَّحَابِ *

(Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler.)²

ayetiyle dağların bulutlar gibi hareket ettiği ifade edilmiş ancak benzetme edatı kullanılmamıştır. Kasîde-i Mîmiyye’de beş adet teşbih-i müekked teşbih bulunmaktadır.³ Bu beş örneğin üçü yukarıda farklı yönlerden diğer teşbih türlerine de örnek olarak verilmiştir. Bahsi geçmeyen kırk dokuzuncu ve seksen dokuzuncu beyitler bu bağlamda zikredilecektir:

٤٩ - وَسِيقَ إِلَى دَارِ الْمَهَانَةِ أَهْلُهُ * مَسَاقَ أُسِيرٍ لَا يَزَالُ يُضَامُ

49 - O sarayın sakinleri, her an zulüm gören bir esirin sürülmesi gibi zillet diyarına sürülmüş.

Beyitte benzetme edatı zahiren bulunmadığı için teşbih-i müekkede örnektir. Ayrıca benzeme yönü birden fazla unsurdan oluştuğu için benzeme yönü açısından teşbih-i temsiliye de örnek teşkil etmektedir.

٨٩ - فَسِيقُوا مَسَاقَ الْغَابِرِينَ إِلَى الرَّدَى * فَأَقْفَرَ مِنْهُمْ مَنْزِلٌ وَمَقَامٌ

89 - Onlar da eskiden ölüp gidenler gibi ölüme sürüldüler. Sarayları da, makamları da ıssız kaldı.

Geçmişte yaşamış hükümdar ve varlıklı insanların tarih sahnesinden silinip gitmeleri, onlardan önce aynı şekilde yok olup gidenlere benzetilmiştir. Teşbih edatı zikredilmemiş fakat mefulü mutlaka izafe edilen müşebbeh bih ile bir benzeşim kurulmuştur. Mefulu mutlak zaten başlı başına bir tekit unsuru olarak Arap dilinde mevcuttur. Burada bu teşbih bu şekilde yapılarak vurgulu bir şekilde daha güçlü söylenmiştir. Kurân’da ve Arap edebiyatında çokça

¹ Durmuş, a.g.m., XXXX, 556.

² Neml sûresi (27), 88.

³ Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer teşbih-i müekked örnekleri için bk. 5-6, 20-21, 89 numaralı beyitler.

örneğini gördüğümüz teşbih-i müekked, Ebussuûd Efendi'nin de kaleminde ustaca kullanılmış ve eseri bu anlamda teşbihin bu türü açısından bir değer arz etmiştir.

B. Hakikat ve Mecâz

1. Hakikat

Sözlük anlamı “gerçek olan, gerçekliği ortaya konmuş” olan hakikat, belagat ilminde mecazın karşıtı olarak gelir ve lafzın vaz edildiği manada kullanılmasını ifade eder.¹ Lafız ve mana arasındaki bu vaz ilişkisinin hakikati kendi içerisinde dörde ayrılır.

1.1. Lugavî Hakikat

Lafız, dili vaz eden tarafından vaz edildiği manada kullanılıyorsa buna lugavî hakikat denir. الكتاب (*kitap*) lafzı eğer iki kapak arasında yazılı olan yapraklardan oluşan nesne anlamındaysa bu kelimenin lugavî olarak hakikati ifade ettiğini söyleyebiliriz.

1.2. Şer’i Hakikat

Lafız, din tarafından vaz edildiği manada kullanılıyorsa buna şer’i hakikat denir. الزكاة (*zekât*) kelimesi İslam’ın beş temel esasından birisi olarak kullanıldığında şer’i hakikate misal olur.

1.3. İstılâhî Hakikat

Lafız, ilim, meslek ve sanat ehli kimseler tarafından vaz edildiği anlamda kullanılıyorsa buna ıstılâhî hakikat denir. الحال (*hâl*) lafzı Arap dili âlimlerince vaz edildiği anlamda cümlede özne ya da nesnenin durumunu bildiren yan unsur anlamında kullanılıyorsa bu kelime ıstılâhî hakikate örnek olur.

1.4. Örfî Hakikat

Lafız, insanların örfüne göre vaz edilmişse buna örfî hakikat denir. الدابة (*hayvan*) lafzı dört ayaklı hayvanlar için kullanıldığında bu lafız örfen hakiki anlamında kullanılmış olur.²

¹ el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 265-268.

² Ali Bulut, *a.g.e.*, s. 195.

2. Mecaz

Sözlükte “bir yeri yürümek suretiyle geçmek, yol kat etmek” anlamlarına gelen mecaz, bir belagat terimi olarak bir ilgi ve karine ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime ya da terakibi ifade eder.¹

Anlatılmak istenen bir manayı karşı tarafın zihninde daha açık ve belirgin kılmak için, söz konusu mana mecazi bir tarzda söylenir. Böylece muhatap sözdeki ilgi ve karine vasıtasıyla gerçek manayı kavrar. Mananın mecazi ifadelerle aktarılması dilde genişlik sağlamıştır. Çünkü bir lafıza birden fazla mana verilebilir.² Mecazın beş unsuru vardır. Bunlar lafız, gerçek mana, mecazi mana, kelimenin gerçek anlamın dışında kullanıldığını gösteren ipucu olan karîne-i mânia’ ve gerçek anlam ile mecazi anlam arasındaki bağ olan alakadır. Mecaz, mecaz-ı aklî ve mecaz-ı lugavî olmak üzere iki ana kısma ayrılır.

2.1. Mecaz-ı Aklî

Bir alakaya binaen bir fiilin asıl failine değil de başka bir faile isnat edilmesidir. Bu mecaz türüne isnâdî mecaz ya da mecazi isnat da denir. Mecaz-ı aklîde kelimeler gerçek anlamında kullanılmakta olup anlamı değiştiren “karîne-i mânia” sebebiyle aklen mecaz olduğu anlaşılmaktadır. Mecaz-ı aklîde söz konusu alakaların sayısı otuzu bulunmaktadır. Bu bağlamda Kasîde-i Mîmiyye’de bulunduğu düşünülen alakalar zikredilecektir.

2.1.1. Sebebiyyet

Fiilin, meydana gelme gayesine, yani sebebine dayandırılmasıdır. Kasîde-i Mîmiyye’nin otuz üçüncü beytinde alakası sebebiyyet³ olan şu beyit yer alır:

۳۳ - فَلِلَّهِ دَرُّ الْغَمِّ حَيْثُ أَمَدَّنِي * بِطُولِ حَيَاةٍ وَالْغُمُومُ سِمَامٌ

33 - Bu nasıl bir derttir ki bana uzun bir hayat sundu. Oysa derdim zehirden başka bir şey getirmiyor.

¹ Durmuş, İsmail, “Mecaz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, 217.

² Ali Bulut, *a.g.e.*, s. 196.

³ Kasîde-i Mîmiyye’de alakası sebebiyyet olan diğer beyitler için bk. 90 ve 75 numaralı beyitler.

Bu beyitte Ebussuûd, kendisine uzun bir hayat sunulmasının sebebi olan derdini, bu uzun hayatın müsebbibi olarak sunmuştur. Bundan dolayı أَمَد (sunmak, yardım etmek) fiili الغم (dert) kelimesine isnat edilmiştir. Şair, duygularını ifadede başvurduğu bu mecaz ile daha etkili ve vurucu olmayı hedeflemiştir. İnsan hayatının uzunluğu kısalığı kendi elinde değildir. Bu, Allah'ın takdirinde olan bir meseledir. Anacak burada bu fiil, yani uzun bir hayat bahşetme, şairin yaşadığı derde isnat edilmiştir. Buradaki gaye derdinin ne kadar zor ve katlanılmaz olduğunu daha etkili bir tarzda söylemektir.

2.1.2. Mef'ûliyyet

Malum fiil ya da ism-i failin mefule isnat edilmesidir. Kâri'a Sûresi'nin şu ayetinde olduğu gibi:

* فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ *

(Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır.)¹

“Hoşnut olunan bir hayat” demek yerine “hoşnut olan bir hayat” şeklinde ism-i fâil mefûle isnat edilmiştir. Kaside-i Mîmiyye'nin yirmi yedinci beytinde alakası mefuliyyet olan bir mecaz-ı aklî kullanımı mevcuttur:

٢٧ - أَعَا شِرُهُمْ وَالْقَلْبُ لَيْسَ بِحَاضِرٍ * وَهَلْ هُوَ إِلَّا مِحْنَةٌ وَغَرَامٌ

27 - Ben onların yanındayım, gönül ise burada değil. Bu bir sıkıntı ve katlanılmaz dert değil de nedir?

Gönlün kendi başına حَاضِر (bulunan) olması aklen mümkün olmadığı için mecazen مَحْضُور (bulundurulmuş) kelimesine isnat edilmiştir. Bu şekilde mefûlün fâile isnat edilmesi, manaya kazandırdıkları açısından dikkat çekicidir. Zira burada söz konusu sıfat ya da mana mefûlde o kadar etkilidir ki mefûl yani edilgen fâil yani özne konumuna geçmiştir. Kuşkusuz bu kullanım Ebussuûd Efendi'nin şiirinde tevafuk eseri değildir. Şair burada adeta kalbi ile söyleşmekte ve onu kendisinden ayrı bir şekilde müşahhas hale getirmiştir.

¹ Kâri'a Sûresi (101), 7.

2.1.4. Zarfiyyet

Fiilin zamana ya da mekâna isnat edilmesidir. Eserin ellinci beytinde¹ bu duruma uygun bir misal söz konusudur:

٥٠ - كَذَا تَحْكُمُ الْآيَّامُ بَيْنَ الْوَرَى عَلَى * طَرَائِقَ مِنْهَا جَائِرٌ وَقَوَامٌ

50 - İşte zaman da insanlar arasında böyle hükmeder. Bazen zalimane, bazen adilane...

حَكَمَ (hükmetme) fiili, الْآيَّامُ (günler,zaman) kelimesine isnat edilmiştir. Oysa gerçekte bu fiilin fâili günler değildir. İnsanlar yaptıkları iyi ya da kötü şeylerin karşılığını zaman içerisinde kendisi alır ya da bedelini öder. Yine Kasîde-i Mîmiyye'nin yetmiş altıncı beytinde:

٧٦ - سَلِ الْأَرْضَ عَنْ حَالِ الْمُلُوكِ الَّتِي خَلَتْ * لَهُمْ فَوْقَ فَرْقِ الْفَرْقَدَيْنِ مَقَامٌ

76 - Geçip giden sultanların ahvalini yeryüzüne sor! Zira onların Ferkad² yıldızlarını aşan tahtları vardı.

denmiş ve سَلِ (sor) fiili yeryüzünde yaşayanlara değil de onların yaşadıkları mekâna (الأرض) nispet edilmiştir. Burada esas mana, “yeryüzünde yaşayan insanlara sor” şeklinde anlaşılmalıdır. Bu şekilde fiilin zamana ve mekâna atfedilmesi söze farklı bir boyut katmaktadır. Şöyle ki “yeryüzüne sor” dediğimiz zaman bununla yeryüzünde yaşayan bütün canlıları kast etmiş oluruz. Oradaki bütün canlılar dünyanın akıbeti hakkında söz söyleme yetkisindedirler. Çünkü geçmişte ne yaşanmışsa ne olup bitmişse bunu yeryüzü ve üzerinde yaşayan bütün canlılara sorsan da sonuç yine aynıdır. Burada şair, muhatabına iddiasını savunma noktasında bir delil sunmaktadır. Sözü söyleyen kişi belki yalan söylüyordur ancak bu durumun canlı tanıkları yeryüzü ve onun üzerinde tarih boyunca yaşayan varlıklardır. Ebussuûd Efendi, dünyaya dair iddialarını kuvvetlendirmek için zarfiyyet alakası ile fiilin zamana ve mekâna atfedildiği, bununla muhatabın ikna edilmek istendiği beyitler söylemiş ve eserini edebi açıdan beslemiştir.

¹ Kasîde-i Mîmiyye’de alakası zarfiyyet olan diğer beyitler için bk. 13 ve 70 numaralı beyitler.

² Kutba yakın iki yıldız olup Küçük Ayı takımyıldızına mensupturlar. Yıl boyu batmaz ve oğlak dönencesinin etrafında dolaşırlar bk. İbn-i Manzûr, “Ferkad”, *Lisânü'l-‘Arab*, Beyrut, Dâru Sâdır.

2.1.5. Masdariyyet

Fiili failine değil, mastarına isnat etmektir. İbn-i Meyyâd'ın (ö. 149/766) şu beytinde olduğu gibi:

فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَيُّغْلِبُنِي الْهَوَىٰ * إِذَا جَدَّ جَدُّ الْبَيْنِ أَمْ أَنَا غَالِبُهُ

(Vallahi ayrılık işi ciddiye bindiğinde sevdam mı yoksa ben mi kazanacağım bilmiyorum.)

جَدَّ (ciddileşmek) fiili, aslında الْبَيْن (ayrılık) kelimesine isnat edilmeliyken, bu fiilin mastarı olan جَدَّ (ciddiyet) kelimesine isnat edilmiştir. Kaside-i Mîmiyye'nin otuz dokuzuncu beytinde bu tür mecaza örnek olabilecek bir kullanım mevcuttur:

٣٩ - خَبَتْ نَارُ أَعْلَامِ الْمَعَارِفِ وَالْهُدَى * وَشَبَّ لِنِيرَانِ الضَّلَالِ ضِرَام

39 - Hidayet ve marifet dağlarının ateşi söndü. Sapkınlık ateşi tutuştu, her yeri sardı.

İkinci mısırda اشْتَغَلَ (tutuşmak) anlamındaki شَبَّ fiilinin fâili yine tutuşmak anlamındaki ضَرَمَ fiilinin mastarı olan ضِرَام kelimesidir. Görüldüğü üzere fiil, fâile değil de mastara nispet edilmiştir. Kasîde-i Mîmiyye'deki tek örnek olan bu beyit aslında bu alaka türü için tam bir örnek değildir. Çünkü fiilin isnat edildiği mastar ile aralarında sadece anlam birliği vardır. Bu tür kullanımlarda fail mastar olduğu için fiildeki anlam daha güçlü bir şekilde söylenmiş olur ve muhatabın dikkati çekilmiş olur.

2.2. Mecâz-ı Lugavî

Bir kelime ya da terkinin bir alakaya binaen sözlük anlamı dışında başka bir manada kullanılmasına mecaz-ı lugavî denir. Mecaz denince akla ilk gelen lugavî mecaz olup müfret ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılır.¹ Lugavî mecazın alakası benzeme olduğunda buna istiare adı verilir ki bu konu ileride daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Benzeme dışındaki alakalarla kurulan lugavî mecazlara ise mecaz-ı mürsel denir.

¹ Bulut, a.g.e., s. 201.

2.2.1. İstiâre

Alakası benzerlik olan mecaz-ı lugavîye istiare denir. İleride bu konu müstakil bir başlık altında işlenecektir.

2.2.2. Mecâz-ı Mürsel

Alakası benzerlik dışında bir şey olan mecaz-ı lugavîye mecaz-ı mürsel denir. Mecâz-ı mürsel için otuzdan fazla alaka tespit edilmiştir.¹ Bu alakalardan Kasîde-i Mîmiyye’de olduğu tespit edilenler şunlardır:

2.2.2.1. Cüziyyet

Parçanın anılıp bütünün kastedilmesine denir. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi:

* فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ *

(Mümin bir köleyi azat etmesi gerekir.)²

Burada رَقَبَةٍ (boyun) lafzı kölenin bir parçası olarak zikredilmiş fakat kastedilen kölenin kendisidir. Kaside-i Mîmiyye’deki tek örnek olan son beyitte bu tür bir alaka ile kurulmuş mecaz-ı mürsel mevcuttur:

٩٣- فَسُبْحَانَ رَبِّ الْعَرْشِ لَيْسَ لِمُلْكِهِ * تَنَاهٍ وَحَدٌّ مَبْدَأٌ وَخَتَامٌ

93 - Her türlü noksan sıfattan münezzeh olan arşın Rabbi ’nin mülkü için bir son, sınır ya da başlangıç ise asla söz konusu değildir.

Burada ise رَبُّ الْعَرْشِ (arşın Rabbi) ile kastedilen Allah’ın sadece arşın Rabbi olup kâinatın kalan kısmının Rabbi olmadığı değil, aksine kâinatın bir parçası olan arş zikredilmiş olup tümü kastedilmiştir.

Parçanın zikredilip bütünün kast edildiği kullanımlar Kur’ân-ı Kerîm’de ve edebi değeri yüksek birçok metinde mevcuttur. Mecazı bu şekilde kurmak, muhatabın anlama noktasında bir çaba içerisinde olmasını gerektirir. Çünkü parçayı anlamak, mefhumu muhalifi olarak

¹ El-Kazvîni, a.g.e., II, 272-276.

² Nisa sûresi (4), 92.

bütünü olumsuzlar. Ancak karine-i mânia ile sözde mecaz olduğu anlaşıldığında parça bütün ile birleşir ve bu yolla anlam muhatapta pekişmiş olur.

2.2.2.2. Müsebbebiyyet

Müsebbebin, yani sonucun zikredilip sebebin kastedilmesidir. Kasîde-i Mîmiyye'nin dokuzuncu beyti bu bağlamda örnek olarak verilebilir:

٩ - كَدُّ أَبٍ دِيَارٍ قَدْ عَفَاها يَدُ الْبَلَى * فَلَمْ يَبْقَ فِيهَا أَرْسُومٌ وَعَـلَامٌ

9 - *Tıpkı, eskimenin eliyle harabeye dönüşen ve kendisinden hiç iz ve işaret kalmayan bir diyar gibi.*

Bu beyitte, الْبَلَى (eskime) kelimesi geçen zamanın bir sonucu yani müsebbebi olarak zikredilmiş. Ancak kastedilen sebep, yani zamandır. Genellikle meramı ifade ederken sebep sonuç ilişkisi içerisinde bir olaydan bahsediyorsak önce sebep zikredilir ve bunun yol açtığı şeylerden bahsedilir. Ancak eğer sebebe vurgu yapmak yapılmak isteniyorsa sebep zikredilmez sadece sonuç açıklanır ancak kast edilen sebep olur. Müsebbebiyyet alakası, anlama kattığı gücün yanında edebi zevk açısından da bir zenginlik unsurudur.

2.2.2.3. Mahalliyyet

Bir yerin zikredilip, orada yaşayan ya da bulunanların kastedilmesidir. Kasidenin yetmişinci beyti bu tür alakaya örnek olarak verilebilir:¹

٧٠ - هَبْ أَنْ مَقَالِيدَ الْأُمُورِ مَلَكَتْهَا * وَدَانَتْ لَكَ الدُّنْيَا وَأَنْتَ هُمَامٌ

70 – *Farz et ki bütün işlerin yönetimi senin eline geçti. Dünya sana boyun eğdi ve hükümdar oldun.*

Burada دَانَتْ لَكَ الدُّنْيَا (dünya sana boyun eğdi) ile kastedilen dünyanın kendisi değil, orada yaşayan insanlardır. İnsanların yaşadığı yer zikredilmiş ancak orada bulunanlar kastedilmiştir. Bu şekilde mana, orada yaşayan tüm insanları kapsamış ve beyitteki anlam daha vurgulu bir hale gelmiştir.

¹ Kasîde-i Mîmiyye'de bulunan mahalliyyet alakalı mecaz-ı Mürseller için bk. 71 ve 76 numaralı beyitler.

2.2.2.4. Hâliyyet

Gerçek mananın mecazi mananın içinde bulunması ve mevcut olmasıdır.

* إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ *

(Şüphesiz iyiler, bol nimet içindedirler.)¹

ayetinde anlatılmak istenen mana iyi insanların gerçek anlamda nimetin içinde olduğu değil, o nimetlerin içinde bulunduğu cennettir. Kaside-i Mîmiyye'nin yirmi dördüncü beytinde bu tür bir alaka mevcuttur:

٢٤ - يَرُوحُ وَيَغْلُو فِي دُمُوعِ وَغُصَّةٍ * وَلَيْسَ سِوَاهَا مَشْرَبٌ وَطَعَامٌ

24 - Gözyaşı ve keder içinde geceleyip sabahlayan, bundan başka da azığı olmayan (kara sevdalı bir aşığın durumu bile benden daha kötü değildir.)

في دُمُوعِ وَغُصَّةٍ (gözyaşı ve keder içinde) denmiş fakat burada söz konusu aşığın gerçek

anlamda gözyaşı ve keder içinde geceleyip sabahlaması gibi bir durumu mümkün olamaz. Burada gözyaşı ve keder kelimeleri ile kast edilen insanı böyle bir hal içerisine sokan bir şey yaşamaktır. Şair de eserinde örnek olarak verdiği aşığın özelliklerini sıralarken söz konusu aşığın külliyyen gözyaşı ve keder içerisinde olup, bu durumun onun için artık normal olduğunu çünkü artık bu hal içerisinde günlerini geçirdiğini ifade etmiştir. Esas itibarıyla günlük hayatta farkında olmadan çokça kullandığımız bu tür mecazlı ifadeleri söze genişlik ve derinlik kattığında şüphe yoktur.

C. İstiare

Sözlükte “ödünç istemek/almak” gibi anlamlara gelen istiare, belagat âlimlerinin tanımına göre, alakası benzeşim olan mecazdır.² Bu yönüyle istiare, mecaz ve teşbihin yapı ve mahiyetini bünyesinde barındırır. İstiarede ya teşbihin taraflarından müşebbeh bih zikredilir ya da müşebbeh zikredilip müşebbeh bihe ait unsurlardan bahsedilir. Söz gelimi:

¹ İnfitâr sûresi (82), 13.

² İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiare”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 315.

(Savaşta bir aslan gördüm)

رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَرْبِ.

dediğimiz zaman aslında,

(Savaşta aslan gibi cesur bir adam gördüm.)

رَأَيْتُ رَجُلًا شُجَاعًا كَالْأَسَدِ فِي الْحَرْبِ.

demek istenir. Ancak bu cümleden müşebbeh, benzeme yönü ve benzetme edatı çıkarılmıştır. Bu durumda geriye müşebbeh bih kalmış ve bu mana ödünç olarak, hazfedilen müşebbehe verilmiştir. Sonuç itibarıyla “*aslan*” kelimesi mecazen benzeşim alakasıyla “*adam*” anlamında kullanılmış ve ortaya istiare çıkmıştır. İstiare, edebi değeri ve kullanım genişliği açısından diğer beyan unsurlarından daha öndedir. Zira bünyesinde hem teşbihi hem de mecazı barındırmakta ve ileride de görüleceği üzere tarafların zikredilmesi, edilmemesi ya da onlara ait özelliklerden bahsedilip edilmemesi gibi farklı yönleriyle sözü süsleyecek birçok unsura da ayrıca sahiptir. İstiarenin beş temel unsuru vardır. Bunlar:

1. Müstear minh (Müşebbeh bih) = Kendisinden mana ödünç alınan.
2. Müstear leh (müşebbeh) = Kendisine mana ödünç verilen.
3. Müstear (İstiare) = Ödünç lafız veya terkip.
4. Câmi (Benzeşim alakası) = İki mana arasındaki benzeme yönü alakası.
5. Karîne-i Mânia' = Gerçek anlamın anlaşılmasına engel ipucu.

İstiare, farklı açılardan sınıflandırmalara tabi tutulmuştur:

1. İstiare-i Tasrihiyye – İstiare-i Mekniyye (Açık İstiare – Kapalı İstiare)

İstiare, Müşebbeh ve müşebbeh bihin zikredilip edilmemesine göre tasrihiyye ve mekniyye olarak ikiye ayrılır.

1.1. İstiare-i Tasrihiyye (Açık İstiare)

Sadece müşebbeh bihin zikredilmesiyle yapılan, benzetilen unsurun açık olarak zikredildiği istiaredir. Başka bir deyişle, zayıf bir varlığın daha güçlü bir varlık gibi ifade edilmesidir.¹ Şu âyet-i kerîmede olduğu gibi:

¹ İsmail Durmuş ve İskender Pala, *a.g.m.*, XXIII, 316.

* وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا *

(Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, ayrılmayın.)¹

Burada حَبْل (ip) kelimesi Kur'ân-ı Kerim anlamında kullanılmıştır. Zira Kuran, Allah'ın insanları karanlık kuyulardan kurtarmak için sarkıttığı bir ip gibidir. Kasîde-i Mîmiyye'nin yetmiş yedinci beytinde istiare-i tasrihiyyeye örnek olarak verilebilecek kullanımlar mevcuttur.²

٧٧ - أَسَاطِينُ مَعْرُوفُونَ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ * صَنَادِيدُ غُرِّ حَاكِمُونَ كِرَامُ

77 - Savaş meydanlarında herkesin tanıdığı direkler, tertemiz yiğitler, değerli hükümdarlardır.

Bu beyitte أَسَاطِينُ (direkler) kelimesi, müşebbeh bih olarak açıkça zikredilmiş. Fakat müşebbeh, yani benzeyenden bahsedilmemiştir. “Direkler gibi sağlam savaşçılar” şeklinde takdir edebildiğimiz bir benzerlik söz konusudur. Bu kullanım, sözü dinleyen kişinin zihninde savaş meydanında dikilmiş sapasağlam direkler oluşturdu ve bahsi geçen insanların mecazen bu direklere benzetildiğini kavramış oldu.

1.2. İstiare-i Mekniyye (Kapalı İstiare)

Sadece müşebbeh, yani benzeyenle yapılan istiaresidir. Ancak müşebbeh bih açıkça zikredilmeyip onu hatırlatan, onunla ilgili bir unsur vardır.³ Meryem sûresindeki şu ayet istiare-i mekniyyenin en meşhur örneklerindendir:

* قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا *

(Zekeriyyâ dedi ki: “Rabbim, gerçekten kemiklerim zayıfladı, başım yaşlılık alevi ile tutuştu.”)⁴

Bu ayette insan başı, yakıtı benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan yakıt zikredilmemiş, اِشْتَعَلَ (tutuştu) fiiliyle yakıtı işaret edilmiştir. Karîne-i mâniâ' ise tutuşma fiilinin başa isnat

¹ Âl-i İmrân sûresi (3), 103.

² Kasîde-i Mîmiyye'deki diğer istiare-i tasrihiyye örnekleri için bk. 37, 38, 39 ve 64 numaralı beyitler.

³ el-Kazvînî, a.g.e., II, 309-311; Bulut, a.g.e., s.209.

⁴ Meryem sûresi (19), 4.

edilmesidir. Kaside-i Mîmiyye’de yirmiye yakın kapalı istiare bulunmaktadır.¹ Bunlardan en dikkate şâyân olan bir kaçı zikredilecek olursa on dördüncü ve kırk yedinci beyitlere bakılabilir:

١٤- عَلَى حِينٍ شَيْبٍ قَدْ أَلَمَّ بِمُفْرِقِي * وَعَادَ دُهَامُ الشَّعْرِ وَهُوَ ثَغَامُ

14 – İhtiyarlığın saçlarımı ziyaret ettiği ve kara saçların ak olduğu bir dönemde...

Bu örnekte شَيْب (ihtiyarlık), insana benzetilmiştir. İnsan lafzı zikredilmemiş, أَلَمَّ (ziyaret etmek, uğramak) fiili ile insana işaret edilmiştir. Karine-i mânia’ ise ziyaret etmek fiilinin ihtiyarlığa isnat edilmesidir.

٤٧- فَجَرَّتْ عَلَيْهِ الرِّامِسَاتُ ذُبُولَهَا * فَخَرَّتْ عُرُوشُ مِنْهُ ثُمَّ دَعَامُ

47 - Derken şiddetli rüzgârlar ilmin eteklerini çekiştirdi, ilmin tahtı da sarayın sütunları da yere düştü.

Burada ise rüzgârlar insanlara benzetilmiştir. İnsanlar zikredilmemiş, onlara ait olan etek çekiştirmek fiili ile işaret yapılmıştır. Karine-i mânia’ bu çekiştirme fiilinin rüzgârlara nispetidir.

İstiare-i mekniyyede dikkat çekici olan taraf her istiarenin aynı zamanda bir teşhis (kişileştirme) sanatını içerisinde barındırıyor olmasıdır. İstiare, sadece müşebbeh bih ya da müşebbeh ile yapıldığı için muhatap, müşebbeh bih zikredilmeyip ona ait bir özellik zikredildiğinde ortada bir benzetme yapıldığını anlar. Bu tür teşbihlerde genellikle insanlar, insan dışı varlıklara benzetildiği için bir bedi’ ilmi unsuru olan teşhis sanatı ile iç içe geciktir. Görüntüde insana ait özelliklere sahip hayvan, bitki ya da nesneler vardır ve bu durum bünyesinde bir teşbihi barındırır.

2. İstiare-i Mutlaka - İstiare-i Muraşşaha - İstiare-i Mücerrede

İstiare-i tasrîhiyye, taraflara ait özelliklerin zikredilip edilmemesine göre üçe ayrılır.

2.1. İstiare-i Mutlaka

Sadece müşebbeh bihin zikredildiği istiaredir. Müşebbeh ve müşebbeh bihe ait özellikler zikredilmez.

¹ Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer istiare-i mekniyye örnekleri için bk. 7, 15, 17, 18, 28, 33, 40, 46, 48, 50, 53, 80, 86, 87 ve 90 numaralı beyitler.

عِنْدِي أَسَدٌ (Yanımda bir aslan var) cümlesinde olduğu gibi.

2.2. İstiare-i Muraşşaha

Müşebbeh bih ile birlikte ona ait bir özelliğin de zikredildiği istiaresidir. Kasîde-i Mîmiyye'nin otuz dokuzuncu beytinde bu tür istiareye bir örnek vardır:

۳۹ - خَبَتْ نَارُ أَعْلَامِ الْمَعَارِفِ وَالْهُدَى * وَشَبَّ لِنِيرَانِ الضَّلَالِ ضِرَامٌ

39 - Hidayet ve marifet dağlarının ateşi söndü, sapkınlık ateşi tutuştu, her yeri sardı.

İlk mısrada müşebbeh bih olan أَعْلَام (dağlar) kelimesi ile istiare-i tasrihiyye yapılmış, ikinci mısrada, ilk mısradaki durumun devamı mesabesindeki bir olay ile açıklama yapılmıştır. Bu yönüyle bu beyitte istiare-i muraşşaha vardır.¹ İstiare-i muraşşahada müşebbeh bihin özelliklerinden ayrıca bahsedilmesi söz konusu olduğu için müşebbeh bih yani benzetilenin daha güçlü olduğu söylenebilir.

2.3. İstiare-i Mücerrede

Müşebbeh bih ile birlikte, müşebbehe ait bir özelliğin zikredildiği istiaresidir. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

وَلَيْلَةٌ مَرَضَتْ مِنْ كُلِّ نَاحِيَةٍ * فَمَا يُضِيئُ لَهَا نَجْمٌ وَلَا قَمَرٌ²

(Her yanı hastalanmış nice geceler var, ne bir yıldız ne de ay onu aydınlatmaz.)

Bu şiirde gece, hastalanan bir insana benzetilmiştir. İlk mısrada müşebbeh bihe ait özellikler zikredildikten sonra ikinci mısrada müşebbehe ait özellikler serdedildiği için burada istiare-i mücerrede söz konusudur. Kasîde-i Mîmiyye'nin elli üçüncü beytini istiare-i mücerredeye örnek olarak verebiliriz:³

۵۳ - فَلِلدَّهْرِ تَارَاتُ تَمَرُّ عَلَى الْوَرَى * نَعِيمٌ وَبُؤْسٌ، صِحَّةٌ وَسَقَامٌ

¹ Kasîde-i Mîmiyye'deki diğer istiare-i muraşşaha örnekleri için bk. 38, 64 ve 77 numaralı beyitler.

² Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, a.g.e, s. 115.

³ Kasîde-i Mîmiyye'deki diğer istiare-i mücerrede örneği için bk. 37 numaralı beyit.

53 – *Zamanın farklı halleri insanlara farklı şekillerde uğrar: Bazen mutluluk, bazen keder; bazen sağlık, bazen hastalık...*

İlk mısırada zamanın türlü halleri müşebbeh olarak zikredilmiş ve insana ait bir özellik olan uğramak ile müşebbeh bihe işaret edilmiştir. Yani kapalı istiare yoluyla zamanın halleri insana benzetilmiştir. İkinci mısırada ise müşebbeh olan zamanın hallerinin neler olduğu sıralanmıştır. Böylelikle müşebbehin kapalı olan tarafları açıklanmış ve muhatap bu konuda bilgilendirilmiş olur.

3. İstiare-i Asliyye – İstiare-i Tebeyye

İstiarede kullanılan kelimenin türü ve yapısına göre istiareler ikiye ayrılır. Eğer istiare yapılan kelime cins isim ise asliyye fiil ve fiilden türemiş kelimeler ise tebeyye olarak adlandırılır.

4. İstiare-i Temsili (Mürekkap İstiare)

Mecaz-ı mürekkep, mürekkep istiare, alegori adlarıyla da anılan bu istiarede bir ögenin değişik yönleri ve özelliklerinin benzetme konusu yapılarak istiare yapılması söz konusudur.¹ Yani müşebbeh söylenmeyip müşebbeh bihin birden fazla özelliği zikredilir.² Bu tür ifadeler yaygınlık kazandığında atasözü ve deyim halini alır. Örneğin, Türkçede gizli kapaklı işler çeviren biri için “*Saman altından su yürütüyor.*” denir. Müşebbeh hiç zikredilmezken, müşebbeh bih karmaşık yapıda birden fazla özelliği ile temsili olarak gelmiştir. Yani, aslında söylenmek istenen “*Sen saman altından su yürüten biri gibi gizli işler çeviriyorsun.*”dur. Kaside-i Mîmiyye’nin altmış dokuzuncu beytinde Arap dilinde çok meşhur olmuş bu tür bir istiare mevcuttur:

٦٩ - رَجَعْتَ وَقَدْ ضَلَّتْ مَسَاعِيكَ كُلُّهَا * بِحُفِّي حُنَيْنٍ لَا تَزَالُ تُلَامُ

69 - *Bütün çabaları boşa gitmiş, çarıksız bir şekilde geri dönen Huneyn gibi eli boş döner, kınanıp durursun...*

Bu beyitte, dünyadaki ikbalin peşinden koşmanın zor ve yersiz oluşuna rağmen bunun için çaba sarf eden biri, mal ihtirası yüzünden elindeki çarıkları da kaybeden Huneyn adlı kişiye

¹ el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 304-309.

² İsmail Durmuş ve İskender Pala, *a.g.m.*, XXIII, 317.

benzetilmiştir. Hikâyeye göre Hîreli bir ayakkabıcı olan Huneyn'e bir gün bir bedevi, devesinde yüklü mal ile gelir ve bir çift ayakkabı için pazarlık yapar. Yapılan uzun pazarlıklardan sonra bedevi ayakkabıları almaktan vazgeçince Huneyn çok sinirlenir ve bedeviye bir oyun oynamak ister. Bedevi'nin almaktan vazgeçtiği ayakkabılardan birini, onun geçeceği yolun üzerine bırakır. Yoldan geçen bedevi ayakkabıyı görünce nefsine yenik düşer ve ayakkabıyı alıp çiftin diğer tekini de bulma ümidiyle yolun diğer tarafına bakar ki diğer tekin de orada olduğunu görür ve ihtiraslı bir şekilde ayakkabıyı almak için atılır. Bedevinin bu gafletinden faydalanan Huneyn, onun devesini, üzerindeki mallarla birlikte alıp götürür. Bedevi, ellerinde Huneyn'in ayakkabılarıyla zarar etmiş bir şekilde çaresizce geri dönmek zorunda kalır.¹ İşte bu olay sonraki süreçte Arap kültürü içerisinde yoğrulmuş ve mesel halini almıştır. Bu tür kullanımlar daha çok atasözü ve deyim şeklinde söylendiği için edebi değer ve anlam derinliği açısından üst seviyede kabul edilirler. Ebussuûd Efendi de eserinde böyle bir istiare türüne yer vermek suretiyle dünya ikbalinin peşinden koşanların bu çabalarının boşuna olduğunu mecazi bir ifadeyle Arap kültüründe bulunan bir mesel ile benzeşim kurarak ifade etmiştir. Gerek Arap kültürüne olan hâkimiyetini yansıtması, gerek de edebi derinliği açısından Ebussuûd'un bu tür bir kullanımda bulunması onun şairliğinin ne kadar yetkin olduğunu gösterir.

D. Kinaye

Sözlükte gizlemek, gölgelemek, açık ifadeyi terk etmek, fikri kapalı ifade etmek² gibi anlamlara gelen kinaye, terminolojik olarak gerçek manayı düşünmemize engel olacak bir karine bulunmamak kaydıyla, bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, başka bir anlamda kullanmaktır.

Kinaye ile mecaz arasındaki fark, karine-i mânia', yani sözün gerçek manada kullanılmadığına delalet eden bir ipucunun mecazda bulunmasına karşın bu karine-i mânia'nın kinayede bulunmamasıdır. Bazı durumlarda muktezâ-i hâl (bağlam), kapalı konuşmayı gerektirebilir. Böylesi durumlarda kinayeli konuşmak anlatımı daha etkili kılar. Ayrıca kinayeli anlatım, dile zenginlik ve genişlik katar. Türkçede kinayeli olup özdeyiş ve atasözü haline gelen birçok söz vardır. Örneğin, biri için "gözü açık" deniyorsa o kişinin dikkatli, kurnaz ve fırsatçı

¹ el-Halebî, İbrahim, *a.g.e.*, vr. 36^b.

² el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 318-319; Bulut, *a.g.e.*, s.215; Durmuş, İsmail, "Kinaye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 34-36.

biri olduğu ima ediliyordur. Ancak gerçek anlamda o kişinin gözünün açık olduğunu da kastetmeye bir engel yoktur.

Kinayenin iki unsuru vardır. Bunlar:

1 - Meknî bih = Kendisinde kinayenin meydana geldiği söz.

2 - Meknî anh = Kinayeli anlamdır.

Kinaye, kinayenin sözde meydana geldiği kelime ve meydana geliş şekline göre kısım ve türlere ayrılır.

1. Kinayenin Kısımları

Kinaye, kinayeli olarak anlatılmak istenen unsur bakımından sıfattan, mevsuftan ve nispetten kinaye olmak üzere üçe ayrılır. Bu başlık altında sadece Kasîde-i Mîmiyye’de bulunan türler ele alınacaktır.

1.1. Sıfattan Kinaye

Kinayeli anlam bir sıfat ise buna sıfattan kinaye denir. Arapların misafirperver kimse için “külu çok” anlamında كَثِيرُ الرَّمَادِ demeleri gibi. Bir kimsenin külünün çok olması, evinde, ocağında çok fazla yemek piştiğini ve yemek için çok fazla ateş yaktığını, yani o kişinin evinde sürekli misafir ağırladığına işaret eder. Kaside-i Mîmiyye’nin kırk birinci beytinde ilmin makamının yüksekliği için şöyle kinayeli bir anlatım kullanılmıştır:¹

٤١ - مَتِينًا رَفِيعًا لَا يُطَارُ غُرَابُهُ * عَزِيزًا مَنِيعًا لَا يَكَادُ يُرَامُ

41 - Sağlam, yüksek, karga dahi uçmaz bir yerde. Onurlu, müstahkem, neredeyse ulaşamaz...

لَا يُطَارُ غُرَابُهُ (karga uçmaz) ifadesi önceki beyitlerde zikredilen ilmin bir sıfatıdır ve ilmin makamının yüksekliğini ifade etmek için kullanılan bir kinayedir. Bu kinayeyi şu şekilde anlamak da mümkündür: ilmin makamı o kadar yüce ve sofrası o kadar bereketlidir ki herkes o sofradan nasibini alır. Öyle ki kargalar bile o sofradan yemek isteseler bunu, insanlardan çekinip uçmadan yapabilirler.

¹ Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer sıfattan kinaye örnekleri için bk. 62 ve 74 numaralı beyitler.

1.2. Nispetten Kinaye

Sıfat ve mevsufun açıkça zikredildiği fakat bu ikisi arasındaki nispetin yani ilişkinin kinayeli olarak anlatıldığı kinayedir. Genellikle bir sıfatın, bir kimsenin bir parçasına, elbisesine, bulunduğu yer ya da evi gibi onunla alakalı bir şeye nispet edilerek, bununla kişinin kastedilmesi şeklinde gerçekleşir.¹ Örneğin; الْكَرَمُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ (Cömertlik hırkasının iki ucu arasındadır.) dendiğinde kişinin çok cömert birisi olduğu kinayeli olarak anlatılmış olur. Burada kinayeli kısım sıfat ve mevsufun arasındaki ilişkiye nispet edilmiştir. Kasîde-i Mîmiyye’de de bu tür kullanımlar mevcuttur.²

٦٤ - وَمَا هُوَ عِنْدَ السَّالِكِينَ إِلَى الْهُدَى * حَقِيقًا بِأَنْ يُلَوَّى إِلَيْهِ زِمَامٌ

64 - Hidayet yolunun yolcularına bu dünya için yular tutup, hazırlık yapmak yaraşmaz.

Altmış dördüncü beyitte görüldüğü gibi hidayet yolunun salikleri şeklinde sıfat ve mevsuf verilmiş, bunun ardından ikisi arasındaki ilişkiden bahsederken kinayeli bir anlatıma gidilmiştir.

2. Kinayenin Türleri

Kinaye birden fazla vasıta kullanılarak yapıldığında çeşitli türlere ayrılır. Bu türler genel itibariyle, tariz, telvih, remz ve ima ve işaret olmak üzere dört başlık altında toplanır. Kasîde-i Mîmiyye’de kullanılan kinaye türleri şunlardır:

2.1. Tariz

Üstü kapalı bir tarzda itiraz ve sitem etmek anlamlarına gelen tariz, kinayeli bir şekilde dokundurma ya da iğneleme olarak tanımlanabilir. Tariz, sadece cümlede gerçekleşir. Ayrıca tarizin kinayeye göre manaya delaleti daha kapalıdır. Bu yüzden delalet sadece lafızdan değil, bunun yanında sözün bağlamından da anlaşılır.³ Şu ayet-i kerime tarize çok yerinde bir misal teşkil etmektedir:

* قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنَّ كَانُوا يَنْطِقُونَ *

¹ el- Kazvîni, el-Îzâh; Ali Bulut, a.g.e., s. 218.

² Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer nispetten kinaye örnekleri için bk. 3, 68, 78 ve 84 numaralı beyitler.

³ Bulut, a.g.e., s. 218.

(İbrahim: “Belki onu şu büyükleri yapmıştır; sorun bakalım onlara, eğer söyleyebilirlerse.” dedi.)¹

Burada İbrahim (a.s.) konuşamayan, kendisine bir faydası ya da zararı olmayıp kendisini savunamayan putların ilah olamayacağını tariz yoluyla kendisini yalanlayanlara anlatmıştır. Kaside-i Mîmiyye’nin üçüncü beyti bu bağlamda dikkate alınabilir:²

۳ - وَهَيْهَاتَ أَنْ يُشْنَىٰ إِلَىٰ غَيْرِ بَابِهَا * عَنَانُ الْمَطَايَا أَوْ يُشَدَّ حِزَامُ

3 - Heyhât! Onun kapısından başka yere, dizgin çekmek ya da palan vurmak ne mümkün!

Tariz yoluyla sevgilinin kapısından başka bir kapıya gitmenin çok uzak bir ihtimal olduğu ifade edilmektedir. Burada esas mana “sevgilinin kapısından başka bir yerde konaklamak çok uzak bir ihtimaldir” şeklindedir ancak tariz yoluyla aslında böyle bir ihtimalin var olmadığı anlaşılır. Yukarıda da geçtiği gibi, tarizde lafzın manaya delaleti çok daha kapalı olduğu için sözün tariz olup olmadığının anlaşılabilmesi için lafız mananın yanında muhatabın ve konuşan kişinin durumu, konuşmanın bağlamı vb. gibi durumların bilinmesi de önemlidir. Bu yönüyle tarizin sözün dışında birçok unsuru bilmeyi gerektiren bir sanat olduğunu söyleyebiliriz. Ebussuûd Efendi, sevgiliye olan bağlılığını bu şekilde tariz yoluyla okuyucuya hissettirmiştir.

2.2. Telvih

Kinayenin çok fazla vasıta kullanılarak yapılanına telvih denir.³ Kasîde-i Mîmiyye’deki kinayelerin çoğu bu türdendir.⁴ Altmış sekizinci beyit bu noktada örnek olarak verilebilir:

۶۸ - وَلَوْ أَنَّكَ تَسْعَىٰ إِثْرَهَا أَلْفَ حِجَّةٍ * وَقَدْ جَاوَزَ الطُّبَيْيْنِ مِنْكَ حِزَامُ

68 - Dünya hayatının peşinden bin yıl da koşsan, atının yuları omuzlarına gelecek kadar azimli olsan da...

¹ Enbiyâ sûresi (21), 63.

² Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer tariz örneği için bk. 64 numaralı beyit.

³ Bulut, a.g.e., s. 220.

⁴ Kasîde-i Mîmiyye’deki diğer telvih örnekleri için bk. 41, 62, 74 ve 78 numaralı beyitler.

Burada, beytin ikinci mısraında جَاوَزَ الْحَزَامُ الطُّبَيْنَ (yuların omuzları aşması) ifadesi

birden çok vasıta ile yapılmış bir kinayedir. Şöyle ki, bir insanın, ata bindiğinde atın yularının ata binen kişinin omuzlarını aşması için atın çok hızlı ve sıçrayarak sürülmesi gerekir. Bu kişinin atı son sürat sürdüğü ve bu nedenle elinde tuttuğu yuların attaki sarsıntı nedeniyle onun omuzlarını aştığı, yani ulaşmayı arzuladığı menzil için çok fazla iştiyaklı olduğundan kinayedir. Bu şekilde birden çok vasıta kullanarak anlamlandırabildiğimiz bir kinaye olduğu için bu beyitte kinayenin telvih türü vardır. Yine seksen beşinci beyti incelendiğinde bu türden bir kinaye yapıldığı görülmektedir:

٨٥ - وَطْفُ بِلَادٍ خَفَّ عَنْهَا قَطِينُهَا * فَأَوْطَنْهَا بَوْمٌ يَصِيحُ وَهَامٌ

85 - Sakinleri azalan ülkeleri bir dolaş hele, şimdilerde oraları baykuşlar yurt edinmiş, ötüşmekte...

Baykuşların bir yeri yurt edinmesi, oranın artık ıssız, terk edilmiş ve harabe bir yer olduğundan kinayedir. Bu sonuca ulaşmak için birden çok vasıta düşünüldüğü için burada da kinayenin telvih türü vardır.

Kasîde-i Mîmiyye’de bulunan yaklaşık on kinayenin yarısından fazlasının telvih türünde olması Ebussuûd Efendi’nin kinayenin çok fazla unsur ile yapılan türüne daha hâkim olduğunu gösterir. Bu durum daha önce de değindiğimiz gibi Arap kültürünü çok iyi bilmeyi ve klasik Arap edebiyatına çok iyi aşina olmayı gerektirir. Bu kinaye türünde birden çok birbirine bağlı unsur bulunduğu için muhatap adeta bir zihin yolculuğuna çıkarılır. Muhatap yapbozun parçalarını zihninde birleştirir ve sonuca gider. Bu da mananın muhatabın zihninde daha kalıcı olmasını sağlar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemini ifade eden on altıncı yüzyılda yaşamış bir âlim şahsiyet olarak döneminin güçlü özelliklerini şahsında toplamıştır. İlmiye sınıfının yetiştirdiği en parlak simalardan biri olarak ilk memuriyet yıllarından itibaren dikkat çeken bir görüntü vermiştir. Yetiştirdiği öğrenciler ve mülazemet sistemi gibi getirdiği yenilikçi değişimlerle Osmanlı ilmiyesini şekillendiren Ebussuûd Efendi, hadis ilmi dışında neredeyse her alanda eser vermiş ya da görüş bildirmiş bir şahsiyettir. Şeyhülislam olması dolayısıyla fetvaları ve yazdığı hacimli tefsiri ile belki de haklı olarak daha çok fıkıh ve tefsir alanında etkin olduğu düşünülen Ebussuûd Efendi'nin yeterince bilinmeyen bir yönü de onun edebi yönüdür. Aldığı geleneksel eğitimin bir sonucu ve döneminin bir gereği olarak Arapça ve Farsça'yı çok iyi konuşan Ebussuûd Efendi, Osmanlı Türkçesi de dâhil olmak üzere bu üç dilde şiirler, duanamesi, mektuplar, münşeâtler, edebi risaleler yazmıştır. Mektupları, duanamesi ve münşeâtleri çeşitli vesilelerle çalışılmış olan Ebussuûd Efendi'nin şiirleri bir kaç istisna çalışma dışında maalesef ihmal edilmiştir. Bu araştırmada Ebussuûd Efendi'nin Arapça şiirlerinin en meşhuru olan Kasîde-i Mîmiyye, belagat ilminin üç ana umdesinden birini ifade eden beyân ilmi açısından edebi bir tahlile tabi tutulmuştur. Bu noktada beyân ilminin seçilmesinin sebebi, bir görüşün ya da isteğin ifade edilmesinde kullanılan etkili yollar olan teşbih, mecaz ve kinayenin beyân ilminin konuları arasına girmesidir. Bu açıdan bakıldığında beyan ilmi unsurları, edebi bir metne değer biçmede kullanılabilecek en uygun kıstaslardan biri olduğunda şüphe yoktur.

Beyân ilminin ilk konusunu oluşturan teşbih açısından Kasîde-i Mîmiyye'ye bakıldığında Ebussuûd'un neredeyse bütün teşbih türlerini eserinde ustalıkla kullandığı görülür. Gerek teşbihin taraflarının zikredilme biçimi, gerek teşbih edatı ve benzeme yönünün kullanım biçimi açısından Ebussuûd'un klasik Arap şairlerinden çok farklı olmadığı görülür. Özellikle benzeme yönünün birbirine bağlı bir tasavvurdan meydana geldiği temsili teşbihlerde kullandığı kültürel öğelerle Ebussuûd klasik Arap kültürüne olan aşinalığını ustaca gösterir.

Kasîde-i Mîmiyye'ye mecaz kullanımı açısından bakıldığında ise yine zengin bir kullanım olduğu görülür. Gerek mecaz-ı akli gerek de mecaz-ı mürsel kullanımları, alakaları bakımından sınırlı olsa da mecazlarda kullanılan betimlemeler ve teşbihlerle iç içe oluşları sayesinde mecaz kullanılan beyitler edebi açıdan kulağa hoş gelir. Teşbihlerle iç içe olan mecazlar istiare sanatını doğurur ki bu sanat Kasîde-i Mîmiyye'de en fazla kullanılan beyan ilmi unsurudur. Aynı anda hem teşbih yapılmakta hem de kelime başka bir anlamda kullanılarak mecaz yapılmaktadır. Ebussuûd Efendi'nin istiareyi eserinde çok fazla kullanması onun edebi

seviyesini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü istiarede, anlatılmak istenen mana olabilecek en üst seviyede anlatılmış olmaktadır.

Beyân ilmin son konsunu oluşturan kinaye sanatı ise Ebussuûd Efendi'nin eserinde ortalama bir kasidede olabilecek düzeyde bulunur. Kinayede esas gaye lafzı gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Ancak mecazdan farklı olarak bu lafız gerçek mananın anlaşılmasına engel olan karine-i mânia'dan hâlidir. Bu durumda ortaya bambaşka bir ifade tarzı çıkmaktadır. Tariz, telvih, ima vb. gibi birçok çeşidi bulunan kinaye, Ebussuûd Efendi'nin eserindeki kullanımlarında yine klasik Arap kültüründen izler taşır. Söz konusu kinayeleri anlamak ve kast ettiği manayı kavrayabilmek için bu külütürü çok iyi bilmek gerekir. Bu durum Ebussuûd'un bu kültüre ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir.

Sonuç itibariyle Ebussuûd Efendi'yi Osmanlı dönemi Arap edebiyatı bünyesinde eser vermiş bir Osmanlı-Arap şairi olarak adlandırmak, eserinde ustaca kullandığı beyan ilmi unsurları göz önüne alındığında doğru bir adlandırmadır. Elbette Arap olmayan bir insanın, ilmi yetkinliği ne kadar üst seviyede olursa olsun, yazdığı Arapça şiirler ile aslen Arap olup katıksız Arap kültürünün içinde yetişmiş klasik bir Arap şairi ile yarışacak düzeyde şiirler yazması beklenemez. Ancak İslam edebiyatı bünyesinde öncü bir edebiyata sahip olan Arap dili, ilim dili olmasının yol açtığı yaygınlık sebebiyle farklı ırk ve kültürlerce temsil edilmiş ve ortaya Arap dili ve edebiyatından bağımsız düşünülemeyecek Arapça eserler çıkmıştır. İşte Ebussûd Efendi ve yaşadığı dönemin edebiyatının da bu açıdan değerlendirilmesi gerekir. Arap olmayan bir millet tarafından kurulup ilim ve edebiyat dili olarak Arapça'yı kullanan bir devletin ne kadar Arap olacağı tartışması bir yana, sadece Arapça yazıldıkları için bile bu tarz eserler Arap dili ve edebiyatı açısından bir değer ifade ederler.

EKLER

EK 1:

KASÎDE-İ MÎMİYYE’NİN TAHKİKİ METNİ

1. Kasîde’nin Konusu

Ebussuud Efendi Kasîde-i Mîmiyyesinde hikemî şiir olarak adlandırılabilir tarzda konuları ele almıştır. Şiirine kadim Arap şairlerinin yaptığı gibi sevgilinin adını zikrederek başlayan şairimiz ilk dört beyitte sevgiliye olan bağlılığını tecâhül-i ârif yaparak “*Süleymâ’dan sonra bir arzu, istek olabilir mi?*” şeklinde ifade eder. Ancak bu kısa bölümü olgun bir nesîb ya da tegazzül bölümü olarak değerlendirmek zordur. Devamında ise artık gönlün bu sevgiliden ümidini kestiği ve yokluğuna kani olduğu güçlü teşbihlerle çarpıcı bir şekilde anlatılır. Otuz altıncı beyte kadar olan bölümde geçmişe dair terennüm edilen hasret, pişmanlık vb. duygular hep dünya hayatına atıfta bulunur. Buradan anlıyoruz ki Ebussuud Efendi’nin kasidenin girizgâhında bahsettiği o sevgili aslında dünyadaki ikbâl ve kâmdır. Kendisinin de çok güzel ifade ettiği gibi o artık gönlünün levhasından mansıp nakışlarını silmiştir. Zira felek dünya hayatına âşık olan bu insana olgunluk şarabını içirmiş, böylece o âşık, daldığı bu gaflet uykusundan uyanmıştır.

Sonraki bölümlerde ilmin bir zamanlar sahip olduğu şan, şeref ve kıymet zikredilmiş, onun ehlinin ne kadar önemli insanlar olduğundan bahsedilmiştir. Fakat zamanla insanlar değişmiş ve ilme gereken özen gösterilmemiştir. İlim ve ilim ehli zillet diyarına sürülen esirlere benzetilmiş ve bunun, kaderin bir cilvesi olduğu hatırlatılmıştır. Bu meyanda, dünya hayatının geçiciliği ve fayda vermeyişi, kadir kıymet bilmeyişi, ilmin uğradığı akıbet ile örneklendirilmiştir. Nitekim geçmişte güçleri doğuyu ve batıyı inleyen, devasa ordulara, mimari yapılara sahip hükümdarlar geriye bir şey bırakamamıştır. Ancak tüm bunların sahibi olan Allah Bâkî’dir ve O’nun mülkü için bir son düşünülemez.

2. Nüshalar

Kasîde-i Mîmiyye’nin İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde farklı mecmualar içerisinde onlarca nüshası olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul kütüphanelerinden bulabildiğimiz on küsur nüsha içerisinde müellif hattıyla yazılmış bir nüsha tespit edilememiştir. Bu itibarla uygun olduğu düşünülen dört adet nüsha seçilmiş olup tercihli tahkik yöntemiyle tahkiki yapılmıştır. Bu nüshalar şunlardır:

1.1.Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi (İstanbul)

- a. **Ali Nihat Tarlan:** 84 numaralı mecmuada bulunan bu nüsha 158-160^a varakları arasında bulunmaktadır. Tahkikte (ع) rumuzu ile gösterilmiştir.
- b. **Halet Efendi:** 799 numaralı mecmuada bulunan bu nüsha 330^b-332^a varakları arasında bulunmaktadır. Tahkikte (ح) rumuzuyla gösterilmiştir.
- c. **Şehit Ali Paşa:** 1390 numaralı mecmuada bulunan bu nüsha 181^b-184^a varakları arasında bulunmaktadır. Tahkikte (ش) rumuzuyla gösterilmiştir.

1.2.Köprülü Kütüphanesi (İstanbul)

- a. **Fazıl Ahmet Paşa:** 1627 numaralı mecmuada bulunan bu nüsha 136-140 varakları arasında bulunmaktadır. Tahkikte (ف) rumuzuyla gösterilmiştir.

3. Tahkikte Kullanılan Yöntem

Tahkik çalışmasının genel çerçevesi ve takip edilen kurallar konusunda, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından tespit edilen esaslar benimsenmiştir. Metnin imlâsında modern standart Arapça kuralları takip edilmiştir. Vezin gereği yapılan hareke kaydırmaları tam olarak gösterilmek istendiğinden bütün metin vezne göre harekelenmiştir. Kasidede bulunan özel isim ve kullanımlar dipnotlarda kaynakları ile açıklanmıştır. Ayrıca metnin anlaşılması ve doğru yazılması noktasında İbrahim el-Halebî'nin bu kasideye yaptığı şerh olan *el-Mensûru 'l-ûdî 'alâ mazûmi's-Su'ûdî* adlı şerhten faydalanılmıştır.

4. Kasidenin Tahkiki:

القصيدة الميمية - شيخ الإسلام أبو السعود أفندي

أَبْعَدَ سُلَيْمَى مَطْلَبٌ وَمَرَامُ

وَعَيْرُ هَوَاهَا لَوْعَةٌ وَغَرَامُ

وَفَوْقَ حِمَاهَا مَلْجَأٌ وَمَثَابَةٌ

وَدُونَ ذُرَاهَا مَوْقِفٌ وَمَقَامُ

وَهَيْهَاتَ أَنْ يُثْنَى إِلَيَّ غَيْرَ بَابِهَا

عَنَانُ الْمَطَايَا أَوْ يُشَدَّ حِزَامُ

هِيَ الْغَايَةُ الْقُصْوَى فَإِنْ فَاتَتْ نِيلُهَا

فَكُلُّ مُنَى الدُّنْيَا عَلَيَّ حَرَامُ

سَلَا النَّفْسُ عَنْهَا وَاطْمَأَنَّتْ بِنَأْيِهَا

سُلُو رَضِيْعٌ¹ قَدْ عَرَاهُ فِطْرًا

وَصَبَّ سَقَاهُ الدَّهْرُ سُلُوَانًا رُشْدِيهِ

فَأَمْسَى² وَمَا فِي الْقَلْبِ مِنْهُ هَيْبًا

صَحَا عَنْ سُلَافِ الْغَيِّ بَعْدَ انْتِهَامِ

عَلَيْهِ، فَبَانَ الْكَأْسُ عَنْهُ وَجَا

مَحَوْتُ نُقُوشَ الْجَاوَاهِرِ عَنْ لَوْحِ خَاطِرِي

فَأَضْحَى³ كَأَنَّ لَمْ يَجْرِ فِيهِ قَلَامٌ

¹ ع: فطيم.

² ح: فأضحى.

³ ح: فأمسى.

كَذَّابٍ دِيَّارٍ قَدْ عَفَاهَا يَدُ الْبَلَى

فَلَمْ يَبْقَ فِيهَا¹ أَرْسُومٌ وَعَـلَامٌ

نَسِيتُ أَسَاطِيرَ الْفَخَّارِ كَأَنَّهَا

حَدِيثُ لَيْلٍ قَدْ مَحَاهُ عَيْـَامٌ

أَنْسِيتُ بِلَاوَاءِ الزَّمَانِ وَذُلِّي

فِيَا عِزَّةَ الدُّنْيَا عَلَيْكَ سَـلَامٌ

إِلَى كَمِّ أَعَانِي تَيْهَهَا وَدَلَالَهَا

أَلَمْ يَأْنِ عَنْهَا سَلَوَةٌ وَسَـلَامٌ

وَقَدْ أَخْلَقَ الْإِيَّامُ جِلْبَابَ حُسْنِهَا

فَأَضْحَمْتُ وَدِيبَاجُ الْبَهَائِ رِمَامُ

عَلَى حِيَايَ شَيْبٍ قَدْ أَلَمَّ بِمَفْرِقِي

وَعَادَ دُهُامُ الشَّعْرِ وَهُوَ ثَغَامُ

¹ ف: منها.

حَنِينَ عَجُولٍ غَرَّهَا الْبُؤْ فَأَنْشَنَتْ
إِلَيْهِ، وَفِيهَا أَنَّهٌ وَبَغَامُ

وَمَا مُسْتَهَامُ تَأَاهُ فِي تِيهِ حَيْ—رٍ
وَلَمْ يَسْتَبِنْ خَلْفَ لَهُ وَأَمَامُ

غَرِيبٌ عَنْ¹ الْأَوْطَانِ نَاءٍ عَنِ الْوَرَى
مَبَاءُتُهُ عُرْضُ الْفَلَا وَإِكَامُ²

يَرُوحُ وَيَغْدُو فِي دُمُوعٍ وَغُصَّةٍ
وَلَيْسَ سِوَاهَا مَشْرَبٌ وَطَعَامُ

بِأَفْضَلِ ع³ حَالاً مِنْهُ إِنَّ بَلَاءَهُ
وَقِيَّتَ - عَظِيمٌ لَا يُطَاقُ عَقَامُ

¹ ش؛ ع: من.

² ح - مَبَاءُتُهُ عُرْضُ الْفَلَا وَإِكَامُ.

³ ح؛ ش؛ ع: بأقطع.

دُهُورٌ تَقْضَتْ بِالْمَسَرَّةِ سَاعَةٌ
وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ¹

فَلَيْلَهُ دُرُّ الْغَمِّ حَيْثُ أَمَدَنْي²
بَطُولِ حَيَاةٍ وَالْغُمُومِ سَمَامٌ

أَرَى عُمْرُنِي وَحِ كُلَّ أَنْ يَمُرُّ بِي
وَمَا حَامَ حَامٌ حَوْلَ ذَاكَ وَسَامٌ

فَمَا عِشْتُ لَا أَنْسَى حُقُوقَ صَنِيعَةٍ
وَهِيَهِاتَا أَنْ يُنْسَى³ لَدَيَّ ذِمَامٌ⁴

كَمَا اعْتَادَ ابْتِءَاءُ الزَّمَانِ وَأَجْمَعْتُ
عَلَيْهِ فِئَامٌ إِثْرَ ذَاكَ فِئَامٌ

¹ ش - وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ ؛ ف - دُهُورٌ تَقْضَتْ بِالْمَسَرَّةِ سَاعَةٌ * وَأَنْ تَوَلَّى بِالْمَسَاءِ عَامٌ.

² ش - فَلَيْلَهُ دُرُّ الْغَمِّ حَيْثُ أَمَدَنْي.

³ ش: تُنْسَى.

⁴ ع: زِمَام.

مُهَيَّبًا وَمَحْمِيَّ الْحَرِيْمِ، وَأَهْلُهُ
أَعَزَّةُ أَهْلِ الْعَالَمِينَ فَخَامُ

مَحَطُّ رَحَالٍ لِلْأَجَلَّةِ، قِبْلَةُ
لِكُلِّ إِمَامٍ يَقْتَدِيهِ¹ أَتْنَامُ

مَطَافًا لِلرَّبَابِ الْفَضَائِلِ وَالْعُلَى
فَمِنْهُمْ جُثُومٌ² حَوْلَهُ وَقِيَامُ

يُلُوحُ³ سَنَا بَرْقِ الْهُدَى مِنْ بُرُوجِهِ
كَبَرْقٍ بَدَا بَيْنَ السَّحَابِ يُشَامُ

لَهُ شَرَفٌ قَدْ جَلَّ عَنْ أَنْ تَنَالَهُ⁴
غَوَائِلُ أَيْدِي الْحَادِثَاتِ قُدَامُ

فَجَرَّتْ عَلَيْهِ الرَّامِسَاتُ ذُبُولَهَا
فَخَرَّتْ عُرُوشُ مِنْهُ ثُمَّ دَعَامُ

¹ ح: تقتدي به.

² ف: جُثِي.

³ ش: يروح.

⁴ ح؛ ش؛ ف: يناله.

مَحَا الذَّارِيَّاتُ الْهُوجُ آيَاتِ حُسْنِهِ
فَلَمْ يَبْقَ مِنْهَا آيَةٌ وَوَسَامُ

وَسَيِّقُ¹ إِلَى دَارِ الْمَهْمَةِ أَلْهَلُهُ
مَسَاقُ أَسِيرٍ لَا يَزَالُ يُضَامُ

كَذَا تَحْكُمُ² الْآيَامُ بَيْنَ الْوَرَى عَلَى
طَرَائِقَ مِنْهَا جَائِرٌ وَقَـ

فَمَا كُلُّ قِيلٍ قِيلٌ عِلْمٌ وَحُكْمَةٌ
وَمَا كُلُّ أَفْرَادٍ الْحَدِيدِ حُسَامُ

وَمَا كُلُّ سَيْفٍ مَشْرِفِيًّا مُهَنَّدًا
ضَرَائِبُ شَتَّى قَاضِبٌ وَكَهَامُ

فَلِلدَّهْرِ تَارَاتُ تَمُرُّ عَلَى الْوَرَى
نَعِيمٌ وَبُؤْسٌ، صِحَّةٌ وَسَقَامُ

¹ ح؛ ف: وسيفت.

² ش: يحكم.

وَمَنْ يَكُ فِي الدُّنْيَا فَلَا يَعْتَبِنَهَا
فَلَيْسَ عَلَيْهَا مَعْتَبٌ وَمَلَامٌ¹

أَجْدُكَ مَا الدُّنْيَا² وَمَاذَا مَتَاعُهَا
وَمَنْ³ ذَا الَّذِي يَبْغِيهِ⁴ وَهُوَ حُطَامٌ

وَمَا هِيَ إِلَّا زَحْمَةٌ وَمَشَقَّةٌ
وَلَمْ يُرَفِّ فِيهَا رَاحَةٌ وَجَمَامٌ

تَشَكَّلَ فِيهَا كُلُّ شَيْءٍ بِشَكْلِ مَا
يُعَانِدُهُ وَالنَّاسُ عَنْهُ نِيَامٌ

فَعَزَّ بِهِ هُؤُلَاءُ وَالْهَوَانُ بِعِزَّةٍ
تَنْبَهُ، فَهَاتِيكَ الْحَيَاةَ مَنَامٌ⁵

وَجَانِبَ عَنِ اللَّذَاتِ وَاهْجُرْ زُلَّالَهَا
وَأَيُّقِنْ بِأَنَّ الرِّيَّ مِنْهُ أَوَامٌ

¹ ش - وَمَنْ يَكُ فِي الدُّنْيَا فَلَا يَعْتَبِنَهَا * فَلَيْسَ عَلَيْهَا مَعْتَبٌ وَمَلَامٌ.

² ش: أَجْدُكَ بالدنيا.

³ ف: وما.

⁴ ف: تبغيه. ش: سعيه.

⁵ ش: منام.

يُرَى النَّقْصُ فِي زِيِّ الْكَمَالِ كَأَنَّمَا
عَلَى رَأْسِ رَبَّاتِ الْحِجَالِ عِمَامٌ

فَلَوْ زَا حَتَّ اسْتَارًا¹ الْحَقَائِقِ لَأُنْجَلَتْ
لَدَيْهِمْ كَنُورِ أَبْرَزْتِهِ كَمَامٌ

وَطَلُّوا² حَيَارَى قَارِعِي سِنِّ نَادِمٍ
عَلَى مَا مَضَى وَالْغَافِلُونَ نِيدَامٌ

فَمَا كَانَ فِيهَا غِبٌّ مَا مَرَّ وَأَنْقَضَى
حُلُومٌ أَرَاهَا لِلنِّيَامِ³ نِيَامٌ

وَمَا هُوَ عِنْدَ السَّالِكِينَ إِلَى الْهُدَى
حَقِيقًا بِأَنْ يُلَوَّى إِلَيْهِ زَمَامٌ

فَدَعَهَا وَمَا فِيهَا هَنِيئًا لِأَهْلِهَا
وَلَا يَكُ فِيهَا رَغْبَةً وَسِوَامٌ

¹ ع: ولو كُشِفَتْ حُجُب.

² ش: وأصبحوا.

³ ح؛ ش؛ ع: أراهنّ النيام.

يَعَا فُ الْعَرَانِينَ السَّمَاطَ عَلَى الْخَوَى
إِذَا مَا تَصَدَّى لِلطَّعَامِ طَغَامًا

عَلَى أَنَّهُ¹ لَا يُسْتَطَاعُ مَنَالُهَا
لِمَا لَيْسَ فِيهَا عُرْوَةٌ وَعِصَامًا

وَلَوْ أَنَّكَ تَسْعَى إِثْرَهَا² أَلْفَ حِجَّةٍ
وَقَدْ جَاوَزَ الطُّبْيَيْنِ مِنْكَ حِزَامًا³

رَجَعْتَ وَقَدْ ضَلَّتْ مَسَاعِيكَ كُلُّهَا
بِخُفْيٍ حُنَيْنٍ لَا تَزَالُ تُسْلَامُ

هَبْ أَنْ مَقَالِيدَ الْأُمُورِ مَلَكَتَهَا
وَدَانَتْ لَكَ الدُّنْيَا وَأَنْتَ هُمَامًا

¹ ع: أَنَهَا.

² ع: خَلْفَهَا.

³ جَاوَزَ الْحِزَامَ الطُّبْيَيْنِ: اشْتَدَّ الْأَمْرُ. (القاموس المحيط، "طَبِيتُهُ")

جَبَيْتَ خَرَجَ الْخَافِقَيْنِ¹ بِسَطْوَةٍ
وَفُزْتَ بِمَا لَمْ يَسْتَطِعْهُ² إِمَامٌ³

وَمُتَّعْتَ بِاللَّذَاتِ دَهْرًا بِغِبْطَةٍ
أَلَيْسَ بِحَثْمٍ بَعْدَ ذَاكَ حِمَامٌ

فَبَيْنَ الْبُتْرَايَا وَالْخُلُودِ تَبَائُنٌ
وَبَيْنَ الْمَنَايَا وَالنُّفُوسِ لِسَامٌ

قَضِيَّةٌ أَنْقَادَ الْأَتَامِ لِحُكْمِهَا
وَمَا حَادَ عَنْهَا سَيِّدٌ وَغُغْلَامٌ

ضُرُورِيَّةٌ تَقْضِي الْعُقُولُ بِصِدْقِهَا
سَلَّ أَنْ كَانَ فِيهَا مَرِيَّةٌ وَخَصَامٌ

سَلَّ الْأَرْضَ عَنْ حَالِ الْمُلُوكِ الَّتِي خَلَتْ
لَهُمْ فَوْقَ فَرْقِ الْفَرَقْدَيْنِ⁴ مَقَامٌ

¹ الخافقان أفق المشرق والمغرب قال ابن السكيت: لأنَّ الليل والنهار يخفقان فيهما. (لسان العرب، "خفق")

² ح: تستطعه.

³ ش - جَبَيْتَ خَرَجَ الْخَافِقَيْنِ بِسَطْوَةٍ * وَفُزْتَ بِمَا لَمْ يَسْتَطِعْهُ إِمَامٌ.

⁴ الفرقدان نجمان في السماء لا يغربان ولكنهما يطوفان بالجدى. وقيل: هما كوكبان قريبان من القطب. وقيل: هما كوكبان في بنات نعش الصغرى. (لسان العرب،

"فرقد")

أَسَاطِينُ مَعْرُوفُونَ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ
صَنَادِيدُ غُرِّ حَاكِمُونَ¹ كِرَامُ

مَشَاهِيرُ فِي الْأَفَاقِ شَرْقًا وَمَغْرِبًا
يُشِيرُ إِلَيْهِمْ حَاجِبٌ وَبَنَامُ²

بِأَبْوَابِهِمْ لِلْوَافِدِينَ تَرَكَهُمْ
بِأَعْتَابِهِمْ لِلْعَاكِفِينَ³ زَحَامُ

لَدَيْهِمُ الْوَفُؤُ مِنْ خَمِيسٍ عَرَمَ رَمٍ
لَهُ⁴ شَوْكَةٌ تَسْبِي النُّهَى وَعُغْرَامُ

تَرْدُ⁵ عُيُونُ النَّاطِرِينَ كَلِيلَةً
وَإِنْ كَانَ فِيهَا حِدَّةٌ وَرُعَامُ

فَهَلْ هُمْ عَلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ وَحَوْلَهُمْ
مِنْ الْعِزِّ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ لَهُامُ

¹ ح: عالمون. ع: وحاكمون.

² ح: ونيام.

³ ف: للقادمين.

⁴ ع: لهم.

⁵ ع: يرد.

فَسَيَقُومُوا¹ مَسَاقَ الْغَابِرِينَ إِلَى الرَّدَى

فَأَقْفَرَ مِنْهُمْ² مَنْزِلٌ وَمَقَرٌ

وَحَلُّوا مَحَلًّا غَيْرَ مَا يَعْهَدُونَ

وَلَيْسَ لَهُمْ حَتَّى الْقِيَامِ قِيَامٌ

أَلَمْ بِهِمْ رَبُّ الْمُنُونِ فَغَالَهُمْ

فَهُمْ تَحْتَ أَطْبَاقِ الرَّغَامِ رَغَامٌ

وَأَمْسُوا أَحَادِيثًا وَأَصْبَحَ مُلْكُهُمْ

هَبَاءٌ وَبَادَ التَّاجُ ثُمَّ وَهَامٌ

فَسُبْحَانَ رَبِّ الْعَرْشِ لَيْسَ لِمُلْكِهِ

تَنَاهٍ وَحَدٌّ مَبْدَأٌ وَخَتَامٌ

¹ ح؛ ف: وسيقوا.

² ش؛ ع؛ ف: عنهم.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, X, 365-371.

Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâdıha* (nşr. Ali Muhammed Zeynû), Dâru Kubâ, Dimeşk 2007.

Amir, Beşir, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Arapça Şiir Yazan Türk Şairleri*, (doktora tezi, 1984) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-hadâik*, I-II, İstanbul 1989.

Ateş, Süleyman, *Ebu'ssuûd Efendi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Dergisi, sy. 1, İstanbul 1999.

Aydemir, Abdullah, *Ebussu'ûd Efendi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, XII/2-5, Ankara 1973.

Baysun, Câvid, “Ebüssu'ûd Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1963.

Beyânî, Mustafa b. Carullah, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, I-III, İstanbul 1972.

Cevdet Paşa, Ahmet, *Belâgat-i Osmâniyye*, Âsitâne Kitabevi, İstanbul t.y.

Durmuş, İsmail , “Teşbih”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2011 XXXX, 553-556.

_____, “Mecaz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, 217-220.

_____, “Kinaye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2002, XXVI, 34-36.

Düzenli, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, (doktora tezi, 2007) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, III/5, İstanbul 2005.

Elmalı, Hüseyin, “Kaside”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 562-563.

Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, (y.y.), İstanbul, 1936.

Emecan, Feridun, “Selim I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 407-414.

Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi (XVI – XVII. Asırlar)*, I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2007.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1992, VI, 23.

el-Halebî, İbrahim b. Muhammed, *el-Mensûru'l- 'ûdî 'alâ manzûmi's-Su'ûdî*, Slm. Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 2970.

İbn Bâlî, Ali, *el- 'İkdü'l-Manzûm fî Zikri Efâdili'r-Rûm Zeylû's-şekâiki'n-nu'maniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Seyyid Muhammed Tabâtabâî Behbehânî Mansûr), Ketâbhâne Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Yayınları, Tahran 1389/2009.

İbn-i Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, Beyrut, Dâru Sâdır.

İmru'l-Kays, *Dîvânu İmru'l-Kays* (nşr. Dârü'l-Kütübi'l- 'İlmiyye), Beyrut 1983.

İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiare”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 315-318.

Kâtip Çelebî, Hacı Halife Muhammed b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn* (nşr. Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya ve Rifat Bilge), I-II, Maarif Matbaası, Ankara 1941.

el-Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, I-II, Beyrut, 1987.

Kemal, Namık, *Evrak-ı Perişan*, (haz. Raif Karadağ, Ömer Faruk Harman), Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

el-Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *el-Fevâidi'l-behiyye fî terâcimi'-Hanefîyye*, Kahire 1324.

Mürsel Öztürk ve İskender Pala, “Kafiye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 150.

Müstakîmzâde, Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, y.y., t.y.

Ocak, Ahmet Yaşar, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1986.

Peçevî, İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal) Ankara 1999.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul, 1306.

Solmaz, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, (doktora tezi, 1996), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Turan, Şerafettin, "Bayezid II", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1992, V, 234-238.

Unan, Fahri, "Sahn-ı Semân", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, XXXV, 532-534.

Yılmaz, İbrahim, "Tavîl", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, 183-184.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut 1999.